

Васил Тоциновски

АНТОН ПОПОВ И ПАСКАЛ ПАСКАЛЕВСКИ

АНТОН ПОПОВ ИЛИ ПРЕРАНОТО ЗАМИНУВАЊЕ НА УБАВИНАТА

Од редовите на блескотното поглавје во македонската литература, Македонскиот литературен кружок во Софија (1938-1941), израсна и Антон Попов. Тој беше неговиот најмлад член. Непокорен и изјаснет син на Македонија, во чии живот и дело својата полна сатисфакција ја наоѓа древната мудрост оти убавото кратко трае. Со својата магична моќ светнува и остава трајни траги на вечна пожелба по мигновеното и чудесното. Така и тој во македонската опстојба дојде и си замина. За неговата убавина и стројност, милата лика и топлата душа, со немерлива љубов и денеска своите спомени ги раскажуваат Михаил Сматракалев (Ангел Жаров), Иван Керезиев, Милка и Драганка Молерови, Коле Чашуле. Знаеш ли што е тоа убавина, ме прашува во една прилика од нашите долгогодишни другарувања Сматракалев. Таа секому од нас и природно му лежи на срце, та затоа и секој има свои правила и мерка за неа. Кој да го погоди одговорот на собеседникот! Нашиот Антон беше вистинска убавина, има и занес и тага во гласот на старецот. Кога минуваше по улицата, жените по него ќе се свртеа уште еднаш да ја видат таа стасита и преубава лика и прилика. Не стигна да ја заокружи ни дваесет и седмата година од животот, да ја доживее сопствената младост, единствена и неповратна, исправен пред смртта од куршумите на фашистичкиот режим на царборисовата Бугарија во Гарнизонското стрелбиште во Софија. И за раскрилување во творештвото имаше само осум години; од првите творечки објави на страниците на „РЛФ“ (Работнически литературен фронт) до смртта на 23 јули 1942 година. А остави драгоцен фонд од стихови, раскази, есеи, репортажи, патописи, новинарски и публицистички текстови, оставајќи го во нив и сопствениот тестамент и своите пораки до идните поколенија Македонци. Зашто постоеше и живееше,

сонуваше и копнееше, дишеше и умре за саканата татковина Македонија.

Во домот на учителот Никола Попов и домаќинката Велика Попилиева, во зелените подгорја на планината Огражден, Пиринска Македонија, во село Игуменец (Петричко), на 20 октомври 1915 година, е роден Антон Попов. Семејната традиција има жална историја. Таа како неодминлива злокоба ги зема младите животи на мажите и ги остава тажни и сами младите црни вдовици. Попови секогаш гледале напред и оделе барем чекор понапред од животот кој го заработувале со макотрпен и чесен труд. Прадедо му Стојан Попов, свештеник, го формирал првото основно училиште во манастирот „Свети Георги“, а турската погана рака го попрскала со газие, го запалила, ни пепел да не остане по него. Дедо му Костадин Попстојанов (Попов), комита и бунтовник, загинал на својот коњ, стрелан во грб од разбојничката банда на Шаин и Вејсал. Во 1922 година, татко му Никола Попов, социјалистички деец во Македонија, е обесен од разулавените фашистички банди на ванчомихајловистите во Пиринско. Тогаш Антон имал седум години. Но, грозоморната слика на стариот орев, разгранет крај правливиот пат до нивата на Даскалот, како на ветерот се веат бесилката и бесживотното тело на саканиот татко, ќе остане слика која трајно ќе се врежи во сеќавањата како неизлечива рана и тага по непочувствуваната татковска љубов и закрила. Остануваат спомените и раскажувањата за гордите и борбени мажи на Попови не само како утеха, туку уште повеќе и како поттик машини и достоинствено да се истрае и опстои ропскиот живот. Светлата револуционерна семејна традиција е татковински завет и тестамент, кои уште повеќе го поттикнале самочувството и непокорот на Антон.¹⁾

Босоногото и тешко детство, го минува со баба му Ѓурѓа, која му го дава името на внукот на еден од своите синови расфрлани по фронтот и мајка му Велика, ќерка на баделенскиот поп Илија, Струмичко. Таа му раскажува на својот пород, синовите Крум, Антон, Аспарух и Костадин, и ќерката Роза, за саканиот човек како во 1907 година влегува во месниот комитет на ВМРО во село Елешница, и како немало поубав и поумен од младиот учител во струмичкото село Баделене, пиринецот Никола Попов кој ги освојува црните вљубени очи на Велика и наскоро потоа на почетокот од месец мај на 1910 година, станува нивната венчавка. Целиот живот го минал со своите соселани и во заедничка борба за посреќна и почовечна

иднина. Една несреќа а била, а не била, ако таа со себе не носи последователно и куп нови болки и рани. Една година по трагичната погибија на мажот, на Велика и умира и големиот син Крум. Покрај неа постојано е работливиот и тивок, исполнителен и речиси незабележлив помлад син. И помага во сите домашни работи, барабар со неа ги извршува полските обврски, на училиште е редовен и добар ученик. И несетно малиот Антон како предвреме да се збогувал со сопственото детство, па одеднаш пораснал, станал голем и сериозен човек. Сакал да биде во друштво со возрасните, ги слушал нивните разговори со внимание, ги впивал во себе тајните и тегобите на егзистенцијата, мудроста да се биде и опстои. Неговиот помлад брат Аспарух, меѓу другото ќе запише оти: „Тој не се плашеше од темнината, не се плашеше како другите деца од вампири и сеништа.“

Во родното село во 1926 година, Антон Попов го завршува четвртото одделение. Чичковците Иван и Борис кои живееле во Петрич, го земаат кај себе и продолжува да учи во неполната Петричка гимназија. За него тоа е голем настан и среќа, новата голема средина го радува и му нуди нови другари, му открива нови книги и тајни и му ветува иднина, по која тој постојано мечтае. Во 1928 година, семејството се преселува во село Димидово (Самуилово). Куќата во која се вселуваат била стара плевна и во неа живееле три семејства. Новиот кров над глава ја покажува сета суровост и неправичност на животот. Секоја сабота Антон патува од Петрич до дома, брза да помогне во садењето и калапењето на тутунот, да пече плитари за новата куќа и да бара нови пријатели. Откако го завршил шестиот прогимназијален клас во Петрич, немал никакви можности за избор на својата иднина. Несебична била помошта на чичко му Симеон и заслугата е негова за прием во Самоковското педагошко училиште. Љубовта кон читањето и книгата се првата и нераскинлива врска со прогресивната младина од училиштето. На тие основи бил изграден и нелегалниот ученички литературен кружок. На неговите состаноци се читале и се дискутирало по литературните творби на младите автори, од рака на рака се предавале легални и нелегални книги, брошури, весници. Се граби од политичкиот опит, се воспитува на револуционерно сознание и трпение, умешност да се спори и убедува, заеднички да се бара излез од бесчувствителното сивило на секојдневието.²⁾ Секако од тоа време датираат и неговите први обиди во литературата. Двете учебни години, минати во Самоков, за момчакот

претставуваат време на идејно созревање. Комунистичките идеи го освојуваат и тие стануваат неговата животна определба. Во зимата на 1932 година, полицијата го разоткрива нелегалниот литературен кружок, ги апси неговите членови и ги исклучува од Самоковското педагошко училиште. На која страна сега води патот на Антон Попов! Со помош на чичковците Томо и Симеон Попови, можел да го продолжи и да го заврши своето образование во педагошкото училиште во Неврокоп. И така, на второто полугодие, зимата 1933 година, станува ученик во VIII а клас, и започнува другарувањето со Иван Керезиев и Стојан Љондев. Летото, таа година, дипломира и како учител, со заповед од 10 септември, стапува на својата прва работа во родното село Игуменец.

Во уморните и гладни детски очи, младиот учител одново го доживува сопственото детство од таги и болки, и првата своја плата ја троши за нив да купи учебници, тетратки, моливи. Формира општествен комитет за помош на сиромашните ученици и отвора ученички дом и трпезарија. Живее за таа идеја, пишува стотици и стотици писма со молба за материјална помош до најразлични хуманитарни организации и институции, видни личности, и првите добиени пратки во зимата на 1934 година, се голема и ретка радост. Таа акција потоа ќе ја спроведе и во село Скрт. Во своите спомени и сеќавања, неговите ученици ќе го споменуваат како најсакан и мил учител, кој не само што умеел прекрасно да ги држи своите часови, но со огромна љубов ги опкружувал своите ученици, секогаш спремен да им помогне, да посветува, утеша и да ги покаже убавините и радостите на животот, работата и вербата во иднината. По работата во „Комитет(от) за помагање на сиромашните ученици“ во село Игуменец, следува годишната општинска учителска конференција во Петрич, на која Попов јавно и гласно ги заштитува своите леви педагошки погледи. Во есента 1934 година, преместен е во село Скрт, и таму со свои истомисленици го формира „Комитет(от) за заштита на децата“. По негова иницијатива и со материјална помош е отворена и ученичка менза. Како делегат од селото, во февруари 1935 година, учествува во работата на годишното собрание на Сојузот за заштита на децата во Бугарија. Новата учебна 1935/1936 година, ја минува како учител во родното село. Се претпоставува дека токму во тој период се запознава и одржува врски со Никола Калпчиев, организационен секретар на Општинскиот комитет на БКП во Горна Џумаја (Благоевград). Пријателството е поврзано со претходна подготовка за испраќање на група млади и партиски

работници како интербригадисти во Шпанија, акција која нема успех.³⁾ И самиот копнее да се најде на барикадите на Шпанската граѓанска војна, се чувствува бескорисен и изгубен во сивилото на бугарската реалност, пишува за тоа во писмата до Керезиев.

Попов е во постојано движење и акција, немирен и бунтарски дух, секогаш спремен за нови акции и подвизи. Во почетокот на 1936 година, негова главна преокупација станува идејата за издавање на лев општествено-политички весник во Петрич. Во долгото писмо до Иван Керезиев, од 8 јули 1936 година, меѓу другото пишува: „Работам на идејата веќе за излегување на весник (македонски) во Петрич. Таа желба одамна постои, но ми се гледа тешко остварлива. Сега веќе моите сопствени спротивставени сили се ослабнати. Барам работа! Барам дело во кое ќе можам да трошам дел од своите отповеќе сили“. Кои се неговите цели и задачи? „Весникот (ти тоа го чувствуваш) ќе има македонска прогресивна насока“, пишува понатаму. „Ќе настојваме да ги групираме и привлечеме сите прогресивни сили во бившата Петричка општина и потоа со весникот да влијаеме врз општата состојба на македонското прашање. „Широките и универзални погледи на младиот учител се изразуваат и во неговите концепции за весникот кој, „Се разбира, весникот нема да биде тесноградомакедонски. Ќе се разгледуваат светски проблеми. Претпоставуваме да биде двомесечник (Два пати во мес.)“. За таа цел понатаму известува оти се направени сите подготовки, бил во Софија на разговор кај Ангел Динев, наишол на сесрдна морална и материјална поддршка и желбата е првиот број да излезе од печат пред Илинден. Долгоочекуваниот одговор за весникот е негативен. Во ново писмо до својот другар, писмото не е датирано, над него, читаме, одново се надвиснати црни облаци. „Ми одговорија, оти по политички причини не се разрешува. Идиоти! Најмногу се наежуваат кон таа намера дојденците - „колонисти“ - чиновничка, шарлатанска толпа. Згнасен сум. И сега, како секогаш, тагата и разочарувањето ми се толку поголеми. Врз мојата глава одново се напластува песимистичка магла. Но мислам, оти пак е возможно. И сеуште мислам, оти треба да се направат нови обиди. Но сето тоа е горчливо и неславно. Дебнам погоден момент.“⁴⁾ Иако поразен, тој не е и победен. Изјаснетата македонска позиција на Попов и неговиот весник не можеле да има и поинаква судбина од таа да не биде одобрен од властите. Истрајниот, непобедив и вечен оптимист, се надева на нова подобра прилика и како што вели го дебне тој миг.

Провинцијата го притиска и разнебитува. Во мачните и долги денонокија тој сонува и копнее по нови простори. Има безброј идеи. Во себе чувствува немерлива енергија, сака да биде во самиот центар на нештата и збиднувањата. Не му претставувала никаква потешкотија веднаш да отпатувал во Софија по новоизлезена книга, да присуствува на нова театарска претстава или филмска премиера, да се најде во првите редови на новите акции и манифестации кои го изразуваале духот на новото слободно време. Тие желби стануваат и опсесија и агонија, за нив речиси секојдневно пишува во писмата во најљубимиот другар Иван Керезиев. И најпосле, на 23 септември 1937 година, стигнува на софиската железничка станица. Во раце му е куферот исполнет со малку алишта, но и со многу соништа и идеи, со ракописи. Тука се дневникот, страниците од започнатиот автобиографски роман, стихови, записи и репортажи, раскази и есеи. И верувањата оти тоа што досега му објавиле, е услов само за неговиот иден развој. Без потпис на страниците од весникот „Зар®“ два месеци пред тоа му е објавена белешката на „На југ“, а десетина дена пред пристигнувањето во престолнината, во истиот весник, во две продолженија, му се појавува и репортажата „Градот што умира“. Тука го пречекува неговиот другар, и во почетокот на зимата, заедно се сместуваат во малата собичка на улица „Бачо Киро“, број 35. Во големиот и туѓ град, бара место за себе, бара простор да преживее и опстои. Со месеци бара било каква работа за да може да го заработи сопственото парче леб. И по речиси цели шест месеци, со помош на чичко му Симеон и некои пријатели од татко му, на 1 март 1938 година, се вработува како чиновник во финансиското (катастарско) одделение на Софиската општина.

Во учебната 1937/1938 година, се запишува на Универзитетот, на Државното високо училиште за финансии и административни науки. Новата средина му носи нови пријатели и другари, соработници и истомисленици. Работи, неуморно чита и пишува, расте и се развива не со месеци и години, но со часови и мигови. Тој поседуваше невидена енергија, ум и моќ, раскажува Михаил Сматракалев, и така како што тој се развиваше и зрееше, а тоа најубаво го потврдуваше сè она што излегуваше од него и неговото перо, таков развој меѓу нас немаше никој друг.⁵⁾ Во таа 1937 година, се заврзува едно трајно пријателство со Никола Вапцаров и Михаил Сматракалев. Низ постојаните средби и разговори, тие тројцата мислат што треба да направат и да се организираат како Македонци, да работат за татковината, да се оддадат на идеалите за нејзината

слобода и иднина. Токму меѓу нив се раѓа идејата за формирање на светлото поглавје во македонската литература Македонскиот литературен кружок во Софија. Се осмислуваат неговите цели и задачи, се дискутира кој сè може да биде негов член, и сфаќајќи ја силата и моќта на пишаниот збор, го издигнуваат лозунгот за создавање на македонска литература, за која така инспиративно и оригинално зборува во својот реферат Вапцаров, на неговото основачко собрание. А тоа се случува во средината на есента, поточно во месец октомври 1938 година, во домот на Асен Шурдов-Ведров, на улица „Љулин“, број 20. По возбудливиот Вапцаров реферат, меѓу тројцата дискусанти е и Антон Попов, кој истакнува со воодушевување оти веднаш треба да се почне со работа, да не се изгуби ни миг од светото дело за својот народ и татковина. Наскоро во создаденото трочлено раководно тело на кружокот, покрај Вапцаров и Сматракалев, одговорен по организационите прашања е Попов. Токму во оваа организација чии членови се исклучиво само Македонци, тој најбрзо и најмногу изразнува во писател, новинар и публицист, револуционер, комунистички активист и учесник во илегалната борба против фашистичкиот режим во Бугарија. Бројни и драгоцени страници за него и тие негови активности, претставуваат трудовите на Блаже Ристовски и Гане Тодоровски.⁶⁾

На крајот од четвртата деценија на овој век, во првите месеци на 1940 година, Попов станува соработник во весникот „Дъга“. До октомври, истата година, на страниците од весникот не го среќаваме неговиот псевдоним Антон Струмски. Почетната задача во новинарството, подготвување на кратки информации и соопштенија за третата страница, се работи кои не се потпишувале. Колегијалната соработка и доверба од главниот уредник на весникот Георги Боршуков и од Славчо Васев, младиот новинар ќе ја искористи да покаже што сè умее и знае. За една година на страниците од весникот публикува шеснаесет големи авторски текстови. Даровитоста ја покажал подеднакво и во репортажите, статиите, патописите, литературните прегледи и интервјуата, потврдувајќи еден несекојдневен талент, буен и оригинален темперамент, модерен стил, луциден набљудувач и остер аналитичар на реалноста. Во почетокот на мај е мобилизиран во 25-тиот пешадиски полк и се наоѓа во Беломорието. Станува член на дивизионото партиско раководство. Ќе минат шест месеци и во октомври 1941 година, е демобилизиран и се враќа во Софија. Многу нешта се изменети и тоа на лошо. Полицијата жестоко се пресметува

и ги гони своите противници. Апсењата, интернирањата и затворот стануваа секојдневна слика и грди и уништувачки смртни глетки. Војната ги распрснала најдобрите негови другари од Македонскиот литературен кружок, во меаната „Средец“ ги нема старите познаници и друштва, од таванската мансарда на улица „Генерал Паренсов“ се фрла во смртта Коле Неделковски. Тие матни и опасни води го подземаат и Попов. Секако во текот на ноември-декември 1941 година, Петар Вранчев го запознава со новиот раководител на ЦВК Цветко Радојнов. Искуството во нелегална работа, личните контакти со комунисти од воените единици, работата во весникот „Дџга“, се предностите за неговото пристапување во Воената комисија. Поднесува оставка во софиската општина и со заповед бр. 31, од 10 јануари 1942 година, ја напушта работата и преминува на работа во весникот „Дџга“. Фашистичкиот терор секојдневно станува сè пожесток. Членовите на ЦВК секој миг се на смртната линија одржувајќи врски на центарот со општинските воени организации, доаѓаат до оружје и го кријат, носат експлозив, бараат станови за нелегалните. Смртта ги дебне на секој чекор.

А тој и противречи неуморно пишувајќи стихови, создавајќи ја поемата „Слушај фронт“, работејќи над автобиографскиот роман, дневникот, пишувајќи и објавувајќи есеи и критики, патописи и репортажи, статии и интервјуа. Треба што повеќе да се сработи и да се објавува, да се остави некаква трага по себе. Време многу нема, смртта како и да е претчувствуванa. Другарува и се радува, љуби и верува во животот и во човекот, секој миг е по еден неповратен и прескап живот. Еве како низ неколку детали, оттргнати од хронологијата на последните месеци од животот на Антон Попов, тој живее и опстојува. На 3 јануари 1941 година, заедно со Атанас Романов учествуваат во организирањето за пречек на Новата година во просториите на читалиштето „Иван Вазов“. Во мигот на испраќањето на старата и пречекувањето на новата година, со него е Росица Манолева, големата, последна и единствена љубов. Безгранична љубов, но мерена со премалата мерка на месеци. Дваесет дена потоа со Никола Вапцаров, Орлин Василев и Младен Исаев и нивните животни сопатнички, се гости во домот на Иван Хаџијски, а на 28 јануари, со најблиските го празнува роденденот на својата Росица. И во почетокот на февруари 1942 годидна, по задача заминува во Петрич и Струмица. За таа средба во првите месеци на 1942 година, во Струмица, пишува Љубен Лапе: „Туку што се бев вратил од моите напорни часови во Струмичката гимназија и бев

седнал да се починам, вратата од мојата соба ја отвори мојата другарка, која доагаше од куќата на петричанецот професор да ми соопшти дека кај него дошол еден другар од Пиринска Македонија, кој сакал да се види и да позборува со мене.

Тоа беше Антон Попов. Уште од првото видување Антон остави силен впечаток кај мене со својата необична физиономија на висок човек, со изразито чело, по кое се криеја длабоко одвај забележливите сини очи. Разговорите што ги водев уште повеќе го засилија тој впечаток и ми го направија толку мил и близок како неznam колку време да сме живееле и работеле заедно.⁷⁾ Сакал да ја види раскинатата земја на своите дедовци и татко, имал силна желба да го запознае македонскиот говор од Вардарска Македонија. Со легитимација на дописник на прогресивниот весник „Дъга“, како што информира Лапе, уште на прагот на Вардарска Македонија, во Струмичко Ново Село, бил задржан како сомнителен од бугарската фашистичка полиција, но успеал да ја убеди дека оди да испраќа дописи од Македонија за својот весник.

Во почетокот на месец март 1942 година, ја ослободува собата на улица „Аксаков“, бр. 17, и се префрлува во домот на своите братучеди Асен и Стефан Костадинови, на улица „Витоша“, број 29. Но, полицијата го следи секој негов чекор. На 24 април, на трамвајската станица „Петар Берон“, е уапсен. Се протегнуваат недоброј денонокија во затворските келии, со маки и страдања, сослушувања и тортури. Во последните денови од животот, во своето писмо до Росица Манолева од јули 1942 година, меѓу другото пишува: „Добар сум, жив и здрав, бодар. Денеска е 62 ден без слобода, без книги, без молив, без воздух. Ми заздравуваат раните и сега духот ми е пободар за борба и нови страдања. Често мислам за тебе и за сите радости на нашите четири месеци. Би поверувала ли, оти денот, во кој ќе ме испратат во затворот, ќе биде мојот ден на ослободување - толку тешки тука се деновите.“ На 25 јуни, судбината одново ги собира во келијата бр. 173, Валцаров и Попов, навестувајќи го и истиот крај. На 23 јули, претседателот на судот, полковникот Игнат Младенов, околу 11,30 часот ќе ја прочита пресудата број 509, смртната пресуда на шестмината комунисти без право на жалба. Последните зборови до најблиските утешуваат и порачуваат: „Умирам за еден нов свет, којшто ќе огрее со толку силна светлина, со толку убавина, така што мојата жртва за него е ништо.

Утешете се со тоа, дека за него умираа милиони - во илјади битки на барикадите и на бојниот фронт. Утешете се со тоа, дека умирам за правдата. Утешете се со тоа, дека нашите идеи ќе победат.

Умирам горд со името на така си. Умирам горд со името на својот народ, за чие што добро работев до последниот миг, за чијашто добра иднина умирам.“ Пред конечноста на судбината, ќе се одигра уште една драма. Околу 15 часот во затворот, со сите адети и церемонии, ќе се изврши свадбата на Антон Попов со Росица Манолева. Тука се кумовите и сватовите, најблиските, тука е и смртта. Постои ли макар и најмала веројатност нешто да се измени од текот на животот и нештата во него!? Единствениот и прекраток човечки живот во кој допрва требало да се мечтае и планира, да се живее и дејствува. Сите нив ги однесува пустината во глувото ехо на истрелите од софиското гарнизонско стрелбиште некаде околу 21,10 часот. Синевината од очите на младиот и убав Пиринец, како да се преселиле несетно во иднината на новите и слободни денови над Македонија.

Новинарскиот ангажман на Антон Попов ќе ги остави најбројните траги во неговото творештво. Можноста да работи и да објавува во редакцијата на некои од весниците, претставува најуверлив документ за енергијата и талентот на младиот и бунтовен Пиринец. Неговото најзрело литературно творештво е во областа на репортажата и тоа признание јавно му беше оддадено, ќе запише Михаил Сматракалев.⁸⁾ Никој со толку топлина и љубов, како Попов, не оставил страници од репортажи и патописи за Пиринска Македонија. Како нејзин летописец забележал многу детали и мигови кои останале да живеат единствено на овие страници, впечатливо ги одразил луѓето и животот, нивното секојдневие, менталитет, соништа и копнежи, радоста и маката, но и неуништивата верба во среќата и иднината. Не ретко овие страници можат да се читаат како поезија во интимни записи и обраќања, како чудесни стихови во проза, или со карактеристики и вредности на расказот, особено низ развиен дијалог, карактерен лик или настан и случка, највредна илустрација за тоа е „Тој откраднува недосонувани детски соништа...“ Членовите на Македонскиот литературен кружок, во 1940 година, прават екскурзија до Пирин. По искачувањето на Ел-Тепе, Попов сам тргнува за Петрич. Патувал низ село Влахи, родното место на Јане Сандански, се скитал цел ден по стрмната планина и дури вечерта се вратил во Петрич. Од тоа патување се раѓа еден

подолг патопис, кој за жал не е сочуван и останатите три странички од него, сочувани и објавени од Сматракалев во првата книга избрани творби од Попов,⁹⁾ која наскоро по нејзиното појавување била забранета и повлечена од продажба. И ако Никола Вапцаров пееше оти земјата по која што чекори не е негова и таа земја нему му е туѓа, во својот патопис, Попов точно ја одредува и именува својата родна земја. „Таму е мојот ајдучки Пирин, од првите детски денови запишан со песни, приказни и легенди во мојата душа, извишен со снежно модри рамениви во височините, со забодени очи далеку во просторот, ги црта со остар поглед границите на мојата татковина - од Шар, до Егеј, до Родопите и Рила.

Таму е мојата убава Беласица, мојот сиромашки Огражден, моите, нашите планини, градини, ниви и полиња, топлите ниви и полиња на југ до Егејот, пејсажот на мојата родна земја...“ И во овие редови пред сè поет, Попов ја разоткрива душата и срцето кои му ги греат и осветлуваат убавините на родината и нова крв потекува од таа „маченица земја, на тој маченик народ, жив во својата борба, бодар за друга иднина, со живи копнежи, живи идеали...“ Лебната земја е набабрена, нивите се изорани, дрвјата расцутеле и „целиот рид е една расцутена овошна градина“. Пролет е, топла и сончева, и под зажареното сонце се извишува Пирин, „најсвидната личота на мојата земја, наша радост, наша надеж, горда закрила на мојот бунтовен народ.“ Синовите на Македонија, членови на Македонскиот литературен кружок кои и сега се на една од своите задачи со често практикуваната форма на екскурзија, громогласно се одгласуваат низ устата на најгласовитиот, висок и убав брат Антон Попов: „Ние сме на македонска земја, низ солзи наша, скапа за нас со жртвите, кои ги зема борбата за слобода, со крвта пролеана, триж посвидна станата со борбата на најсвидните чеда на мојот народ за нашата слобода, скапа за нас со едно големо и херојско минато, што го споило целиот народ во една борба, една судба, скапа за нас од црните спомени на една жестока и подла братоубиствена борба, станата скапа и непрежалена за сите прогонети од неа, коишто сонуваат родна стра, родни ниви, родна реч; свидна во нашите занеси, во копнежите да ја видиме таа голема правда за таа разорена окрвавена земја, за тој претепан, поруган, понижен и угнетен и обесправен народ - да биде слободен, да ни биде земјата слободна...“ Честаста употреба на заменките истовремено претставува не само идентификација, туку изедначување на индивидуалното со колективното мислење и чувствување.

Стеснувајќи го просторот на зборот, авторот на мислата и ги подарува безграничните пространства на убавината и слободата. Само во неколку редови содржана е богатата традиција на вековни ропства и борби за национални и социјални права и слободи, историјата на Македонија, нејзината самостојност и посебност, на кои толку уверливо покажува во своите репортажи. И во тие копнежи и соништа, непрежалби од прокудениот, сонот за „родна реч“ се издигнува како еден од најсветите идеали. Кружокот и се собра со цел да создава „своја, македонска литература“, но македонските голготи го истакнаа и прашањето на мајчиниот, на литературниот јазик кои пред неговите членови се јави како несовладлива препрека. Но, тоа е тема која бара своја посебна елаборација.

Во питомината и убавината на пејсажите, во „овој кат од нашата македонска земја“, пролетта ги отворила градите на земјата и таа дише. Блика животот, и се будат кротки надежи во „градите на овој работен народ“, додека чувствува Попов и гласноговори „колку силно е подземното бучење на таа земја, како недоловливо бие пулсот на една борба, која утре ќе се овенча со мугрите на слободата...“ Авторот децидно ја открива филозофијата и етиката на својот кроток и вреден, трудољубив народ кој стенка под јаремот на ропствата и туѓите пропаганди, но со него е исто така и вековната традиција, татковинскиот завет, кога „таа не заколнува, како таа не тера низ солзи да ја шепотиме својата љубов кон неа, кон нејзиниот сиромашки народ, за да ветиме да бидеме дружно во борбата...“ Тој тврд народ, голем во своите страдања, но уште поголем во вербата и во борбата, тврд и цврст како карпестите грамади покрај Струма, како клисурите на Пирин, ќе се исправи горд и способен во нов и слободен живот. Стигнуваат во село Бараково. „Тука била старата граница со Турција. Оттука на југ е македонска земја. До 1912 година оттука поминувал патот за Македонија - целата под турска власт, но и целата во својата борба, целата во својот живот, целата за своите идеали, за своите надежи, цела и неразделна во исчекување на збиднувањето на својот идеал - слободна и независна; цела и неподелена за својата иднина, со многу енергија за борба, со многу самоувереност за својата борба.“ Ете, таа е неговата татковина која живее и гласноговори од репортажите, секогаш точно идентификувана и неподатна да биде фалсификувана, негирана и прекројувана. Дури и во текстовите објавувани, што ќе рече минати низ раката на будната и немилосрдна цензура, за кои како што пишува самиот, често и тој не може да ги препознае оти останало

многу малку од тоа што го чувствува, мисли и пишува. И во таа коварна 1912 година, се дели една неделива целина, се тргува со една земја, се распарчува и „којашто ги дотера до очај и бессилност тргувачите од невозможности на кој и да е од нив да ги докаже своите права на сопственост.“

Над историските црнила и неправди, лаги и лицемерија, од Југот, метафора за татковината, во тој пролетен априлски ден се шири мирисот од овошните дрвја и тој како да ги донесува решеноста и ставот од единствената вистина оти „она не е „ничија земја“, а просто наша македонска земја, наша таткова земја, земја на рибарите покрај Егејот, на селаните, на ратарите, на работниците, на еснафите, на разгонетите наши браќа по светот, на сите македонски луѓе; затоа што тоа е македонска земја, така како што е наша крвта, којашто ни блика во жилите, така како што е наша крв и тело идеалот да ја видиме слободата...“ Овие сочувани три странички на „Попатни белешки и размислувања“ од Антон Попов се негов тестамент, абецеда за читање и толкување, вреднување и опстојување на севкупното негово по обем мало, но жанровски подоста разновидно, вредно и несомнено драгоценото творештво во тековите и развојот на македонската литература.

И го следиме патувањето на Антон Попов по Пиринска Македонија, со прекрасни страници репортажи и патописи, оставени како една своевидна и незаменлива историја. „Градот што умира“, Михаил Сматракалев го оценува како негов посебно убав труд и кога тој се појавил на страниците од весникот „Заря“, „името на авторот започнува да се спомнува со почит меѓу луѓето кои пишуваат. Сите чувствуваа, оти се појавил талентиран човек“¹⁰⁾ Се открива прекрасната слика на градот Мелник, и во истовреме, наспрема славното минато, се покажува тој како еден немоќен и грд старец кој полека и сигурно умира. Мелник кој живее само со спомените, со своите урнатини и сега е само сопственик на името „град“. Од некогашниот град на среќата и радоста, на блескотот, убавината и богатството, град кој имал четири илјади куќи и 18 илјади жители, град со повеќе од 72 цркви, сега е град на петстотини гладни и боси, несреќни и болни луѓе кои живуркаат и немаат никаква иднина. Над сè се напластило сивило и очај, поразација и смрт. Буржуаската власт не ја интересира судбината и иднината на народот кој боледува и секојдневно умира крај неплодните и расчепени ниви, бавчи и полиња. Како да минала чума по неговите улици и куќи, та сè запустело и онемело, заглувело и сашардисало. „Целиот изглед на

Мелник зборува не толку за сегашноста, колку што за минатото. Мелник - тоа е минатото.“ На ова свое патување по Пиринска Македонија, тој ќе го посети и градот Свети Врач (Сандански), за кој исто така ќе напише репортажа и ќе ја објави во „Заря“. Градовите кои живееле и се развивале сè до 1912 година, па како и распарчената татковина, сега го живеат животот на урнатини.

Репортажата на Попов е уметнички документ за беззаконието, неправичноста и безиднинското на еден поредок и време, за народот и неговата национална и социјална потиснатост, но, над сè во неа стои љубовта на авторот кон својот народ и неговата горчлива судбина. Патувајќи со воз од Софија во краиштата на Пиринска Македонија, до Горна Џумаја и Петрич, ја напишува репортажата „Таму каде што се слуша одекот од топовските пукотници по албанските планини“. Во неа ќе се проследи, меѓу другото, како трудољубивите Словени бегалќи пред Турците, се населиле во овие краишта и од ништо, одново го создавале својот живот и ја возобновувале вербата во иднината. А во третата, четвртата и петата класа на возот се среќаваат какви ли не човечки судбини и приказни, и од прозорецот на вагонот симболично се здогледуваат како се извишуваат врвовите на Пирин, без кој не минува ни една репортажа, и пролетните денови, и насмевната земја по тутуновите ниви, како човеков и човечен оптимизам. Враќајќи се во историјата на својот народ, во неговата идентификација, и завршува припомнувајќи си и за „не помалку историската месност Самуиловатаа тврдина, која припомнува за една херојска војна од пред илјада години, каде што цар Самуил бил заробен со 18.000 војници.“ И авторот одново е на премилиот Пирин, на врвот Ел-Тепе во „Облаците над Пирин се згуснуваат.“ Како што веќе забележавме и овој текст е резултат на екскурзијата на членовите на Македонскиот литературен кружок на Пирин, летото 1940 година, заедно со „Попатни белешки и размислувања“. Ел-Тепе има надморска височина од 2.918 метри и е втор врв по височина на Балканот. Патот до него не е ни едноставен, ни лесен. Но глетката што се отвора од него е неповторлива. Пред нив е родната земја, родните простори, полиња, гори, реки и езера. Во крвта им продира ведрата пиринска синевина. „Сето тоа е родно, наше: и воздухот и стрмните карпи и непрегледната далечина до Охрид, Солун, Шар, Скопје, Вардар и топлите плодородни полиња, и езерата, и тутуновите ниви, и запустените напуштени родни села и градови. Жедно, немо и возбудено сме ги впиле очите во тој топол роден

простор.“ Прашањата, авторот на патописот не ги поставува во еднина, во свое име, туку множината ги изразува идеалите на членовите на Македонскиот литературен кружок. А тие прашуваат: Кој има власт овие очи да ни ги натера помалку да искрат љубов кон оваа земја? Возбудлива е средбата со татковината, која оттука, од врвот се открива како на дланка и ги дарува одеднаш и непристрасно сите свои убавини. „Кој ја има таа власт да ни ги задржи усните да не ги изговараат зборовите на клетва, на борба, на верност?... Да ни забрани да го паметиме херојското и големо минато на својот народ и бескрајно да го сакаме неговиот комитски епос? Зашто таа не е „ничија“ земја, туку просто македонска земја, наша татковска земја, земјата на рибарите покрај Егеј, на селаните, на рајата, на работниците, на сите македонски луѓе.“

Патувањето „На југ“ секогаш го привлекува вниманието на Попов. Го возбудува и радува, му открива нови тајни и значења од традицијата и битувањето на татковината. Во оваа репортажа цел на патувањето е Горна Џумаја. Поетските слики го откриваат градот. „Сонцето се скрило зад облаците. Во тревата светкаат росни капки. Росата натежнала и по тутуновите лисја. Пред мене се ниви со тутун. И јасно е: Горна Џумаја е предниот дел на македонската тутунска област. Веќе почнале да цветаат. А и првите листови веќе узреваат. Но, еве, веќе недела, две, месец - преку ден, преку два - постојано врне. Челата се муртат од незадоволство, загриженост и протест. Сега сите од Горна Џумаја, Петрич, Свети Врач, Неврокоп викаат само едно: „Сонце! Само сонце!“ А сонцето не се појавува, туку само дожд и облаци. Тое е лошото. Тутуните боледуваат. Не само тутуните, туку и лозјата.“ Боледуваат и преплашените и беспомошни луѓе. Од нив е изворот на суровата и гола егзистенција. Ќе можат ли да се прехранат, да опстанат, да издржат пред времето и уште повеќе потоа пред трговците, накупците, арамите кои ќе измислат сè, само за што поефтино да им го земат годишниот црн труд. Низ една модерна наративна структура и флеш информација, авторот пишува за жедувањата за повеќе сонце кое живот значи, за слободното, но сиромашно население, изградбата и новите чекорења во слобода, проблемот со земјата и со уште едно релевантно егзистенцијално прашање, кровот над глава. И токму за тоа, како се родило „Орлиновото маало“ со куќарките на сиромашните, кои тајно секоја ноќ си помагале едни на други и граделе по една куќарка. Власта се лутела, но ќерамидите веќе биле наредени и тоа се

викало куќа. Дом на гладните и босите, на соништата и копнежите
оти утре ќе биде подобро.

Нема патопис и репортажа, а во кои да не е спомнат тутунот. Тој за жителите на Пиринска Македонија е живот и иднина, во него е сета смисла и верба во опстанокот, во борбата да се избори парче земја и небо за човекување. Во „Болките на нашите Јужнаци./ Така работат и страдаат тутунопроизводителите“, авторот пишува за типичното тутунарско село С. во Петричко. „Целиот живот на ова село се развива под знакот на тутуновото производство. Од рана пролет - тутун, летото - тутун, зимата - пак тутун.“ Тој е почеток и крај на сè. Се работи и ден и ноќ, човекот го изгубил својот сон, децата, најевтината работна рака, своето детство, и колку соништа и колку солзи пролеани со него, колку уништени и однесени идеали и надежи. Макотрпната работа на тутуновите полиња, авторот ја доловува низ една навидум смирена и развлечена раскажувачка постапка, со мисла која продира длабока во човечката душа и ја открива нејзината пустош и безнадежност. Стиховите од Рациновата песна „Тутуноберачите“, користени повеќепати, мошне сугестивно го мерат тој црн живот на кантар, а има ли мерка за животот и трудот на тутунарот!? И доаѓаат многучеканите трговци. Доаѓаат со шкартот, со шмекарлаците при мерењето, со ниските цени. Се купува немилосрдно трудот на целото семејство, едногодишниот труд, трудот на малолетните деца. На избодените детски прстиња, на преморените детски очи, украдените соништа и украденото детство, несетно, исто како што се ниже и се калапи, се бери и се мери лист по лист тутун, жолтиот отров во градите. И мноштво новинарски податоци за тоа какво ќе биде производството во 1940 година и какви ќе бидат цените на тутунот. А сето тоа е смисла „За илјадниците тутунопроизводствени семејства, тревогата при исчекувањето да се отвори тутунскиот пазар е тревога и грижа за лебот на семејството, за облеката, за покуќнината, за учебниците на децата, - за сè што е неопходно за нивниот скроман и беден живот.“

Горчливиот вкус на тутунот го исполнува детството и на Антон Попов. Низ една развиена фабула, јасни карактери и настани, впечатлив дијалог, авторот ги испишува страниците „Тој откраднува недосонувани детски соништа...“ Часот е два по полноќ. Стрико Стојан ги буди своите рожби, тринаесетгодишната ќерка Зарка и десетгодишниот син Генко, а душата му тагува што им ги краде соништата, радоста, игрите, им го краде детството. Тие се бледи, недоспани, полугладни. Двете слаби детски тела послани на

широкиот одар, потоа се обидува да ги пробуди и мајката. Се заканува со навлажнета рака им ги милува лицата и тие кутрите стануваат. Таа слика, пишува Попов, била вистинско мачење и за децата и за нивните родители. Веќе четврта седмица како е започнат туноберот, а крај нема. Во сиромаштија домакиноот загубил три деца по ред, првите три, кои сега би биле моми и момчиња, и како сега да им го одземе сонот на своите две последни рожби. А тие им сè што имаат, во кои веруваат и се надеваат, за нив и живеат. И во мракот колата полека и сигурно ги води на нивата. Во мракот не може да се види што претставува нивата на која запреле. А за по еден час можеби ќе стане светло. И не светлината од денот продолжува започнатата приказна во новиот наслов „Чкарто - тој горчлив како хинин збор.“ Стопанот раскажува оти ако не му биле децата, немало ни да сади тутун. Кој ќе го работел, кој ќе го нижел, и благодарейќи им токму нив признава, земале по некој грош пари и го крпеле животот. Се разденува, а веќе одамна туноберачите исчезнале меѓу редовите и се слушаат само ритмичките тркања на открените кревки тунови лисја. Нивата на стрико Стојан Крнчов има повеќе од 150 квадратни метри. На овој простор тој ги полага сите свои надежи. Сметките се јасни: очекувал да добие 400 килограми тутун и така криво-лево да го закрпи животот. Со парите ќе купува леб, сол, ориз, обувки, алишта, книги за децата и сè друго најнеопходно за дома. „Тој веќе го изнасонувал овој тутун. Една ноќ скокнал исплашен: сонувал дека град го исчукал тутунот. Гледа тој – целата нива убиена, стрчат само разголените стеблики. Другпат сонувал, дека тутунот му пожелтел, прегорел на нивата, а нема кој да го обере. Децата му се разболеле. Самиот тој бил болен. Се буди испотен, исплашен, туку разбира дека е сон, и се успокојува.“ А сонот е само дел од реалноста на сиромашниот селанец. Во него е прераскажана животната приказна послана под ведро небо со божји благослов, та никогаш не знае што ќе биде. И така раскажува стрико Стојан како уште во март насадил осум леи расад. Во текот на мај само за два дена ја насадил целата нива и бил доволен од ровките бразди. Но, само по два дена удира силен дожд и ја набива почвата. Потоа морал одново да ги пресадува редовите. Па ете ти го и поповото прасе, кое ги изгризало корените. И пак морал да пресадува, овојпат израснат здрав тутун, висок до 60-70 сантиметри. И тоа е само половина од изминатиот тунов пат. Тој ќе треба да се обере и најглавното да се исуши. Сите дворови се украсени со тутун, стотици низи се сушат и се бдее над нив да не би заврнал дожд, оти

тој е пострашен и од град и од пожар. Наводениот тутун сто на сто е уништен. Есента со своите магли ги омекнуваат тутуновите лисја а и тогаш започнува диплењето. Така сè до февруари и март. „Тогаш тутунот е веќе издиплен, врзан во „денгови“ и ги чека трговците. Тие обиколуваат и секогаш зборуваат за лошо качество на реколтата. А лошото качество секогаш значи чкарто. „Чкарто“ - тој горчлив како хинин збор - заедно со ниските цени на тутунот, тоа е чумата на тутунарското население.“ Кон девет часот тутуноберот е завршен. Се соблекуваат искатранетите алишта, се обидуваат од рацете да ја симнат изналепената смола, па Зарка, Генко и мајка им земаат по парче леб и крушка. Од тутуновиот катран и залакот во устата е горчлив. А лицата им се бледи и испиени, небаре секој ден лежеле болни од маларија. Часот е десет, се јавува монотоната мелодија на „жежипечињата“, а од нивите излегуваат тутуноберачите, наведнати и прашливи, со подуени лица и сите се упатуваат кон селото.

Што се човекот и животот? Која е нивната вредност? Што е мислата и смислата на егзистенцијата, на голото битување, парче корка леб да се преживее, но не и да се живее. И самиот наслов на репортажата „Пазар за левче“ децидно ги именува и го нуди најможниот одговор на поставените прашања. Животот и човекот се пазар, а домашниот есап никогаш не излегува едно и исто со есапот на пазарот. Тие сфатени како бессмисла, минливост, парадоксалност, апсурдност на пазарот во кој сè е можно, а цената, вредноста е минимална, како по некое напишано правило сè во него се продава и купува, се препродава и докупува само за едно левче. Од стотици човечки грла на пазарот, засипнати од викање се слуша и се шири само еден збор, сè една иста цена и вредност „левче“. Битно е тоа левче за да се преживее и во неговата вредност всушност се губењето на човековата чест и достоинство, обезвреднувањето на животот. Но револуцијата ќе го исчисти црното минато и ќе дојде новата реалност и новото време во кои ќе бидат изградени големи, убави и светли сали во кои ќе се продава што ти душа сака, производите ќе бидат наредени и на секој од нив ќе ја има цената, а ќе се купуваат без викотници и измами, со меѓусебен резпект меѓу оние што продаваат и оние кои купуваат. Репортерската дарба и умешност на Попов, се потврдуваат и со репортажата „Првата бугарска рибарска кооперативна бригада „Бело море“. Овојпат патот го води на друга страна, низ селата и градовите на Тракија во кои како времето да застанало, и ништо не е изменето, и луѓето и населбите, животот и навиките си останале исти како од

пред Балканската војна. Од еден банален новинарски ангажман, авторот создава лирски запис кој понира во свеста и чувствата на човекот од риболовниот реон Порто Лагос, во нивната традиција и историја, како во 1918 година, неколку бугарски рибари во богатите води на Бору-ѓол и соседните блата ја создале задругата со чудно убавото име „Момчилови водоборци“. Но, радоста била кратка. Веќе наредната година, со грчката окупација, тажни и обезхрабени, морале да ја расформираат. Пишувајќи со восхит за заедничкото живеење и работење, чекорење во посреќната иднина, се залага за прифаќање на помодерни начини за ловење риба. Таквото колективно суштествување, препорачува, државата најштедро да го поддржува и помага. Секојдневната новинарска задача и јасно поставената општествена и редакциска политика за афирмирање на задругарството, кое како светла иднина се јавува и во разрешувањето на проблемот во „Пазар за левче“, оригиналното и даровито новинарско перо на Попов, создава репортажа која покрај сите потребни и неопходни податоци на стварноста, му вдахнува живот и топлина на прозаичниот зафат кој прераснува во лесно читлива и возбудлива материја.

Од ништо да се направи нешто, да се исполнат колоните во весникот со редови како впечатлив креативен чин, тоа го потврдуваат и кратките записи „Така се раѓа еден број на весникот „Д’га“ и „Зошто и како се појави в. „Кооперативна заштита.“ Во нив на одреден начин како да ги разоткриваме и спознаваме поривите на самиот Попов да се определи и од сè срце да му се посвети на новинарството. Како тој, новинарот се гледа себеси и својот труд, весникот? „Весници!/ Бодат со жилото на сензацијата, не замелешуваат со громогласните наслови, не изгоруваат со огнот на тревогата, ни ги стоплуваат срцата со ветреот на надешта, не восхитуваат./ „Весниците се нашиот духовен крвоток.“/ Со нивна помош ние сме граѓани на светот, тие ни ги полнат градите со студените лондонски магли, не облеваат со жегата на Сахарската пустина, ни ги развеваат мислите по степите на Сибир, по плодородните полиња на Ломбардија, по пустините на Киренаика. „Илјадници и илјадници чувства од нив потекуваат во човекот, го запознаваат и вознемируваат, го радуваат и возбудуваат, го растажуваат и загрижуваат. Весниците не можат да го заменат животот, да ја исполнат неговата смисла и логика, не можат и многу нешта од нив да ни надополнат. Но, затоа пак тие не збогатуваат со нови информации, не поттикнуваат на размисла и дијалог, на

потребата од сознанието оти сме само делче во светот без кој не можеме да мислиме и да дејствуваме. Тече животот пребрзо и неповратно, во таа динамика се планира страна по страна на весникот, растрчани се сите новинари, се распределува работата, па потоа доаѓа последната коректура, монтирањето на машините и печатењето. И се раѓа новиот број на весникот „Д’га“, кој веќе осум години е близок на заедничарството, па по тој повод се користи можноста да се даде неговата кратка биографија, како дел од секојдневието на човекот, зашто: „Вие можете спокојно да спиеите. Весникот „Д’га“ бдееше за да ги собере сите новости за вас. Тој ќе излезе и ова утро, како што редовно излегуваше во текот на осумте години од својот живот - број 413.“

Антон Попов соработувал и во весникот „Кооперативна заштита“, па по повод неговата тринаесетта годишнина, го пишува записот „Зошто и како се појави в. „Кооперативна заштита“. Низ идејата за негување на заедничарското движење, во 1920 година, тој ќе се појави како независен кооперативен весник кој низ сопственото бурно постоење и дејствување ќе стане омилено и корисно четиво „што да ги задоволи нараснатите духовни интереси на нашиот кооперативен читател.“ Еден од тие „нарачани“ текстови е и „Четири тажни години без професор Асен Златаров“. Прозаичната задача да се одбележи годишнината од смртта на почитуваниот и омилен универзитетски професор, Попов ја извишува на ниво на уметничка обврска, низ убаво доловени атмосфера, чувства и почит, притоа со сите неопходни аргументи и податоци за животните и творечки врвици на човекот и научникот, испишува страници за универзалните димензии и вредности на човекот и неговото дело. Човекот кој целиот свој живот и го посветил на работата, заборавил на себеси, зашто вели: „бев многу зафатен во животот, па не ми остана време да се занимавам со моите интереси, со моето здравје, со суетата. Напасницата ме удри како војник на стража.“ Но, нема зошто да жали, зашто делото што го оставил по себе претставува трајна трага за величината на човекот и неговиот труд, на кои сите им ги изразуваат својата почит и благодарност.

Во 1940 година, Антон Попов добива задача од Македонскиот литературен кружок во Софија, заедно со Никола Вапцаров, да го посетат тогашниот претседател на Бугарскиот писателски сојуз, уважениот писател Стилијан Чилингиров. Целта на посетата била да се направи интервју и од него да се побара поддршка и препорака членовите на кружокот да настапат со свои творби по софиските

читалишта. Така во првата половина од 1941 година, Македонскиот литературен кружок ќе има неколку успешни јавни настапи кои ќе го афирмираат неговото постоење и работа. Интервјуата „Стилијан Чилингиров пред „Волја“ и „Бугарскиот писател е беден“, претставуваат облагородени дијалози за актуелни појави и процеси, личности и состојби, за цивилизацијата и иднината. Се разговара за војната, за литературата, за бедната положба на бугарскиот писател, неговата општествена функција, за иднината на словенството. Што му е потребно на писателот, а со тоа и на секој човек? Дециден во одговорот, соговорникот-домаќин укажува на животните вредности и нивната универзалност: „Кога знаеш оти не ти е сигурен утрешниот ден - каква инспирација за работа можеш да очекуваш? Уште старите римјани зборуваа: „Кога зборуваат топовите - музите молчат“. На писателот му се потребни спокојство и внатрешна концентрација. Тој е човек, но пред сè е граѓанин и не може да не го вознемируваат чувствата и неспокојството на секој околу него. А она што непосредно се доживува, тешко може да најде свој уметнички израз. Нештата и настаните треба да се гледаат во перспектива, за да може да ги фатиме во нивната суштина, во нивното пронаоѓање на екранот на историската перспектива“. Во вториот текст, зборувајќи за улогата на писателот, истакнува: „На писателот денес не му даваат соодветно место во животот на земјата. Наместо во тој однос да одиме напред, одиме назад. Писателот треба да биде општествено активен човек. Тој не може и не треба на животот да гледа како посматрач. Како можеш да бидеш писател, а да не си го доживеал напишаното, да не си активен учесник во животот?“ Топлите записи од посетата и разговорот со Чилингиров, всушност се во согласност и со ставовите и сфаќањата за местото и улогата на писателот во животот и во борбата како активен учесник, што низ сопствениот светол пример го посведочува и Попов. Војната како најголемо човечко зло, една доминантна тема во овие разговори, искажувајќи ја најискрената желба „само да се зачуваме настрана од војната“, ја подвлекува потребата оти човештвото треба да чекори напред и да ја освојува иднината со творештво, со хумани и големи дела, да гради и надградува, а не да војува. Патот до нив е долг и макотрпен, а само миг е потребен војната да го уништи сè она што со векови го создавал човечкиот гениј.

На основањето на Македонскиот литературен кружок во Софија, по поднесениот реферат на Никола Вапцаров, во дискусијата зема учество и Антон Попов. Меѓу другото, тој истакнува:

„Висока е чест за нас да коваме едно од најсигурните идеолошки оружја на нашиот народ во неговата упорна борба за слобода и рамноправност. Ние сме синови на Македонија“. Јасната и високо издигната национална свест е релевантен знак во малиот по обем корпус од есеи, но толкупати повеќе значаен прилог од Попов во традицијата и тековите, правците и личностите на македонската литература. Застапувајќи се за вистината како единствена мерка на човекот и животот, гласноговорник и правдољубив, со малку зборови, но со многу аргументи во есејот „За македонската нација“, одговара на прашањата дали постои македонска нација, кои се нејзините елементи и белези и каде треба да се бара нејзиниот почеток и породување? Тоа се прашања кои во последниве неколку години се внимание и предмет на расправи во различни македонски средини, пишува авторот, и во зависност од класната и идејната припадност на опонентите, се даваат и најразлични одговори. „Македонските нотабили и реакционери на тие прашања одговараат негативно, безрезервно негативно. Тие дури недоумеваат дека може да се постават такви прашања“. Но, притоа важно е да се кажат јасно нештата за оние другите кои се спремни да тргнат по најправиот и најчесен пат за ослободувањето на својата татковина а и во борба против завојувачите на Македонија, чиј одговор е да, но, тој е несигурен, нерешителен, нејасен, би рекле нецеловит. Причините се повеќе од едноставни. Отсуствува била каква научна аргументација, историските факти се напознатица и над сè националното прашање не ја добило својата суштинска значност. Националното чувство постои и се чувствува, но, тоа никако не може да биде објаснето. Оттука националниот интерес се јавува како првична и суштинска задача за реализација на поставените татковински завети и задачи.

Иднината и среќата се во масите, посебно во младината. Оттука и нагласува оти: „Тоа се стотици илјади чесни напредни македонски младинци што би го разбрале добро прашањето, што немаат основања да бидат при македонските нотабили, но коишто немаат на рака едно поосновано и научно разгледување на тоа прашање. Само поради тоа - тоа прашање е Ахиловата пета на таа чесна наша младина, којашто со својата општествена практика и борба се дотакнува до него, се тормози од неговото неизјаснување. Тоа ја прави нерешителна во борбата, тоа го прави неполн нејзиниот напреден македонски миросглед, тоа ја прави ујазвима во борбата со македонските нотабили и црносотници и разните агенти на

завојувачите на Македонија“. Интересите и пропагандите на империјалистичките противречности на балканските држави пред сè и меѓу големите империјалистички држави воопшто, меѓу македонското население се вистинска војна и пустош. И со право, далекувидно и остроумно, заклучува оти колку тоа прашање се наложува за изјаснување во комплексот на македонското национално-револуционерно движење, Македонија одново, се чини во бескрај станува објект на нови негирања, делби, распарчувања. Појавата на неколку стихозбирки на македонски јазик, македонските стихозбирки на Кочо Рацин, Коле Неделковски, Венко Марковски, ќе му втиснат уште поголема димензија и значење на прашањето за македонската нација. Тие и најаргументирано ќе го постават прашањето за македонскиот литературен јазик. А тој покажува оти е национален јазик, „различен од другите славјански јазици по строеж и форми“. Тие јасно го покажуваат и бележат патот, политичкиот пат во кој прашањето за македонската нација „единствено сега може да легне во основата на лозунгот за слободна и независна Македонија“.

Без пардон Антон Попов ги истакнува сите дужегрижници, „патриоти“ и лицемери кои ни ги познаваат, ни ги разбираат нештата, уживаат во своите богатства и капитали и топло сонуваат за „Бугарија“, за „обединувањето на бугарското племе“, за „животен простор“ и какви ли не други малоумности. Токму така малоумности, зашто сите тие ни мислат за слободна Македонија, ни пак сакаат да слушнат за македонска нација. Самите се идентификуваат величејќи ги Хитлер и Мусолини, како слуги и подлизурковци чиј единствен интерес е сопствениот и стравот да се сочува краставата кожа. И заклучува: „Но, точно за тоа што имаме такви противници, точно за тоа што Македонија е објект на нови империјалистички домогнувања, арена на империјалистичкиот фронт, ние сме должни да бидеме со еден нерасколеблив и јасен македонски миросглед, способни да дадеме аргументирана заштита на своите убедувања, способни да ги разоткриваме и разобличуваме провокациите и намерите на разните посегнувачи кон Македонија“. Кога авторот сам ги остава одговорите на своите идеали и цели на кои им го посветил животот и творештвото, како што тоа го сторил и Попов, на проследувачот му останува само да ги покаже фактите. Еве на што мислиме. Кога во 1960 година, софискиот издавач „Български писател“ ги издава избраните творби на Антон Попов, во избор и редакција на неговиот другар и соработник Михаил Сматракалев, книгата само што се појави, беше повлечена од комуникацијата со читателите и

забранета. Неговиот вистински избор и не можеше да се појави никаде другаде, туку таму и меѓу оние од кои се роди, израсна, со кои жедуваше и се бореше, опстојуваше и твореше, во неговата, а татковината е единствена и незаменлива, името Македонија што го носеше во срцето и најубавиот меден збор што излегуваше од неговата уста. Неговите „Одбрани творби“, приредил Гане Тодоровски,¹¹⁾ го покажуваат единствениот пример оти на творештвото му се туѓи секакви присвојувања, искривувања, плагијаторства. Ајде тоа нека е лесна и едноставна задача да се направи во една творба, во две или повеќе, но како тоа да се изведе во севкупното дело на еден автор!? А тој ќе остави нови текстови во кои уште посеопфатно и аргументирано ќе ги докаже својата национална припадност, етика, идеали.

Во 1940 година, тој ќе го напише мошне претенциозниот и пообеман труд „Од „Бура над родината“ до „Чудна е Македонија““. Всушност тој требало да биде предговор на еден зборник на македонски писатели кои живееле и твореле во Бугарија во четвртата деценија на овој век, како една од акциите на Македонскиот литературен кружок во Софија. Во него мошне аналитички и сугестивно, со извонредно чувство за поезијата, за поетските теми, идеи, уметничко-естетските вредности, пишува за првите стихозбирки на петмина најпројавени македонски писатели во годините од 1930 до 1940, Ангел Жаров, Кочо Рацин, Венко Марковски, Коле Неделковски и Никола Вапцаров. Тие „разгледани и протолкувани низ проекцијата на историскиот потфат: да се создава една нова литература која ќе одговара на барањата на времето и на потребите на македонската нација“. Со децении овој повеќекратно значаен текст за македонската литературно-историска наука, остана непознат, непубликуван, чуван во архивата на Димитар Митрев, а прв пат публикуван и толкуван од Гане Тодоровски,¹²⁾ по четириесет и четири години од неговото пишување. И која е потребата да се зафати со оваа ни малку лесна и едноставна задача? И Попов пак е дециден и отворен: „Една земја, која на политичката арена пролеа многу крв, која поминува преку многу страдања и конвулзии, која има херојски да го брани својот род и својот јазик, сега ги вдахнува со своето име за творештво имињата собрани во овој зборник. За нив постои една единствена тема: Македонија. Тие имаат еден идеал: да создадат своја, родна литература, која да ги изразува бранувањата и тагите на поробениот народ, страдањата на бегалците во туѓина, копнежот за враќање во

татковината, бобата за слобода на поробените внатре, нивниот живот и бит, нивните стремежи. И на тој пат тие се раскриени од еден чист идеализам, заљубени во својот неволен народ, готови да му служат со сè свое, со сиот свој дар, со сето свое вдохновение и творци“. Ставовите и оценките изречени во овој текст, и денеска остануваат валидни мерки на процесите и вредностите во македонската литература. Гане Тодоровски ги прецизира: „Имено, - токму некаде по 1935-та година, во Бугарија, во редовите на тамошната доста бројна македонска емиграција од вардарскиот и егејскиот дел на Македонија, како и од Македонците, далеку поразјаснети се сфаќањата за македонската нација. Свеста за припадност кон одделна македонска нација особено јавно проличува во кругот на членовите и соработниците на весникот „Македонски вести“ што го уредуваат Ангел Динев и Коста Веселинов, а непосредно потоа и меѓу членовите на поистакнатите активисти на Македонскиот литературен кружок. Сметајќи дека станува збор за литературата што ја создаваат оние Македонци, кај кои свеста за припадност кон својот народ е разјаснет поим. Антон Попов става межник на нашата најнова литературна летопис, како што вели, за да го разграничи творештвото на споменативе петмина млади писатели од сето она што дотогаш под формалната етикета на македонска припадност пласирало или подметнувало друга содржина. А тоа, особено меѓу двете војни во Бугарија, го имаме на претек“.¹³⁾ Посветувајќи им најмногу простор на Рациновите „Бели мугри“, и вреднувајќи го токму тој негов однос, Тодоровски луцидно го завршува својот коментар оти „Нема потреба овдека од посебно нагласување дека, меѓу првите, токму А. Попов и К. Рацин ја разбраа борбата на својот народ“.¹⁴⁾ Оттука тие не само верно и доследно, ами најцелисходно и трајно нив и им служеа, за нив ги дадоа и сопствените млади животи.

За еден од застапените поети во овој есеј, за Венко Марковски, Антон Попов ќе се огласи и со посебен текст „Патот на развитокот на еден поет“. Тој претставува поразвиена содржина на искажаните ставови и оценки во претходниот есеј, признавајќи оти „Го пречекавме овој млад човек и со љубов, и со изненада и со скептицизам“, но и вреднувајќи: „Таквиот брз развиток на јазикот, таквото брзо преминување на посочените етапи е возможно само кај голем талент. В.М. неоспорно е таков талент. Досега тој запиша големи заслуги и достигнуања. Тој го изведе на бел свет прашањето за македонската реч“. Пишувајќи опстојно за овој текст на Попов,

Блаже Ристовски запишува: „Меѓутоа, дури и вака, статијата на А. Попов претставува еден од најилустративните текстови на младата македонска интелигенција во Бугарија за нејзината јасно изразена македонска национална свест и решеност да се доведе до крај борбата за национално ослободување и обединување“. ¹⁵⁾

Новинарот секојдневно е на штрек. Точно и на време треба да се одбележи настанот, да се протолкува и вреднува. По повод 25-годишнината од смртта на поетот Димчо Дебеланов, Попов добива редакциска задача, да напише текст за тоа. Неговиот есеј „Животот, љубовта и трагедијата на Димчо Дебеланов“ претставува несекојдневен труд кој во себе содржи елементи уште и на репортажа, информација, коментар, осврт и критика. Дадени се сите нужни податоци за личноста и делото на бездомниот поет, боем, љубовник, автор на чудесни симболистички песни, љубовта кон ноќта, природата и прошетките, трагичната судбина никогаш додека е жив да не биде прифатен и вреднуван, разбран и почувствуван. Понирајќи длабоко во поетовата интима, како што и неговото дело единствено може да биде само нејзин резултат, низ еден модерен есеистичко-критичарски поглед, тој го прави неговиот портрет. Несомнено еден од најубавите и оригинални претставувања пред читателот и иднината, на кои трагично и им припаѓал. Во овој избор ги вклучуваме и првите кратки критички белешки што Антон Попов ги објавил на страниците од весникот „РЛФ“ (Работнически литературен фронт) во 1931 година. Тие не само што јасно ги покажуваат разбирањата и сфаќањата негови за писателот и литературата во општествениот живот, но мошне точно го назначуваат периодот кога тој веќе пишувал, создавал и објавувал. Тоа се своевидни коментари на раскази кои биле објавени во весникот, и побудувајќи го интересот на Попов, тој мошне критички се изјаснува по нив. Во „Така не бива!“, истакнува оти во расказот „Силата на масата“ од Никбал, еден говорник и пролетерски борец, е претставен како страшливец и колебливец. Исклучив е во спротивставувањето оти пролетерските дејци и оратори не се такви и заштитникот на пролетаријатот не го преокупираат мислите за стражари, апсења, мачења, затвори. И заклучува оти „Тоа не доликува да се допушта во нашата пролетерска и актуелна литература“. За него писателот не е пасивен набљудувач на животот, туку тој и со своето битие и со перото активно учествува и го предводи народот во борба за посреќна и слободна иднина.

Во втората белешка „Да не бидеме на опашката!“, правејќи забелешки врз расказот на Георги Караславов „Последната стапка“, ја пофалува неговата намера да ги оживее спомените од црното минато од една и „внатрешниот распламтен ентузијазам за борба со џелатите до нивната смрт“ од друга страна. Каде во таа борба е поставен народниот трибун? Ни помалку, ни повеќе, тој е на опашката од настаните. И се декларира оти „Посебно во литературата, нашите писатели треба да ги поврзуваат борбите и масите, уметнички да ги преработуваат нивните борби и правилно да го покажат патот по кој ќе се насочуваат нивните дејствија“. И остро забележува, оти авторот на расказот не само што не го покажува тој пат, туку останал назад од автентичното толкување и спроведување на тие борби. И задржувајќи се на конкретна сцена од творбата на Караславов, со право забележува: „Оние кои демонстрираат никогаш не биле, не се и нема да бидат слепи набљудувачи на настанот, во кој го гледаат одвлекувањето на својот говорник од страна на полицијата“, и притоа никако да реагираат, уште помалку да стапат во конкретна акција. А тоа така не е и во реалноста, таа го потврдува обратното, та и повикува оти писателите пред да пишуваат, треба да го посматраат, сериозно да му погледнат на животот во очи, оти вака како што се случува во расказот на Караславов, „На тој начин ние стануваме не авангарда на движењето, а точно на опашката во него“. Литературата е одраз на човекот и животот, оттука таа треба да биде точна, јасна и прецизна нивна слика. На тоа повикува во белешката „Појасно!“, задржувајќи се врз расказот „Волци“ од Н. Шмиргела. Сè во него е нејасно, магловито, неповрзано, неаргументирано, немотивирано. Оттука не се знае што и зошто се случува тоа што се случува во расказот. Сето тоа е „тајна“ во магла, сето тоа е дури и невозможно. „Со поголема јасност другари, треба да се мотивираат сите настани, постапки и др., во нашата пролетерска литература“. А неа Антон Попов ја чувствува и низ самото свое творештво ја потврдува како моќно и убоито оружје против непријателот, зборот на писателот е куршум и динамаит во таа борба, тој ги покренува и ги движи народните маси, точно го покажува правиот пат до слободната и човечна иднина. И самиот интерпукциски знак, прашалникот со секој наслов, е отворен повик во тие цели и задачи на пролетерската литература, на творците, народните синови, во борбата на луѓето за зачувување и освојување на нови вредности и достоинства од цивилизацијата.

Фондот од раскази на Антон Попов е мошне скромно, и него го составуваат четири наслови: „Справедливост“, „Си простиле“, „Заклетва“ и „Бабалак“, Во изборите од творештвото на овој автор, што ги подготвија Михаил Сматракалев и Гане Тодоровски, беше вклучен и насловот „Бела“, но наскоро потоа се утврди оти тоа не е негова творба. Секако дека и овој избор ниту го ограничува, ниту пак го исцрпува тој фонд на прозни трудови од перото на Попов. Иднината него и ќе го прошири и ќе го збогати. А оти тоа е така, потврдува и одговорот од редакцијата на „РЛФ“,¹⁶⁾ во кој читаме: „Раскази:/ А Попов - Самоубиство. Слаб. Прво - работничката се убива, зашто и умрело братчето. Нетипичен настан за денешно време. Се самоубиваат од сиромаштија, глад, излагани и исмеани, од „несреќа“, љубов и др./ Второ. Сцената на самоубиството е фалшива. Изгледа, оти не сте виделе такво самоубиство, или го опишувате лошо. Според вас, ја отклониле убиената, за трамвајот да го продолжи својот пат. А возачот не го уапсија ли? А и следниот не дојде ли? Има уште многу прашања, но местото на нашата папка е мало и не може да ги исцрпиме.“

Расказот „Справедливост“ е приказна за животната врвица на планинецот Трено Волкот, за силната и непобедлива човечка појава, но во која бие топлото човечко срце, тече непресушната љубов кон човекот и животот, и највисоко како етичка категорија се извишува вистината. На седумнаесет години се жени, станува нов и свој човек, но со годините домот и постелата му стануваат темница и студенило. Никако во домашното огниште да се заврзе детски плач, да се продолжи коренот, да се остави нешто по себе. Волкот станува темно и непожелно сениште. Пролетале така дваесет години, кога една ноќ во доцните часови се прибрал дома и со себе донел тригодишно мургаво девојченце, облечено во искинати алишта. Ќерката Елка растела и го возобновила неговиот живот, та донела и уште нови и многу радости во домот. По две години им се родила првата ќерка, наскоро потоа се родила и втората ќерка. Растеле трите девојчиња, на стопанот му растело и стадото, и среќата и радоста, а колибата му ја исполнувале светлина и топлина. Едно утро, Елка имала петнаесет години и останала дома сама, избувнал голем пожар и сè однел до темел, а девојчето го накажало и огрдело, оставајќи му го само голиот и немил живот. Но цврстите и вредни раце на домаќинот наскоро изградиле нова и поубава, двокатна и со широк чардак куќа. Од пожарот не останало ни трага, само лицето на момата обгорело и со едно слепо око го огрубело

нејзиното лице и потсетувало на трагедијата. Родителската љубов на таткото кон неа, ништо не ја поматило. А тоа предизвикало многу злоба и пакост кај жената. Дошло време ќерките да се мажат, да си најдат и тие зет, кој ќе живее со нив и ќе ги гледа на стари години, и се грижела само за двете свои рожби. Кој сака да ја има в куќи таква каква што е, с'скала таа и се заканувала, од дното на душата проколнувајќи ја донесената ќерка. Но, стопанот цврсто решил оти двете ќерки ќе се омажат и секаде за нив ќе има место. А за најстарото свое дете треба да се најде лика и прилика, и тие да останат да живеат со неа, гласно ги искажал стопанот своите мисли. Жената одново му се престорила во темнина и студенило, а несреќната мома нечујно липала и ја проколнувала сопствената клета судба. Едно утро, незнајно се изгубила. Волкот станал уште помолчалив и зол. За него таа била обновување на неговиот живот, таа ги донела новите рожби, и за неа немал помалку љубов од тоа што ја имал и за другите две женски деца. Победуваат добрината и љубовта. Откако ќе ја најде и ќе ја врати дома, две недели потоа ќе биде и нејзината свадба со еден сиромашен планинец, израснат како неа во туѓа куќа, а сите заедно остануваат на домашното огниште во кое ги врзува добрината, работливоста и честитоста на Елка.

Добрината и вистината како мотив се преплетуваат и во расказот „Си простиле“, но сега низ една парадоксална ситуација, со авторска тенденција за нивно иронизирање. Топлата мартовска вечер пред празникот прочка, прави ретроспектива на настаните во селото. Како сите жители, и баба Петрана брза да се прости со стариот свештеник отец Ѓорѓи. Божем брза, а никако да мрдне од место. „Тежок грев ѝ лежи на душата - тежок, како големиот камен на селскиот мегдан, на кој секое утро говедарот Дончо се искачува со гордост и громовито им вика на жените да ги истераат говедата“. Кој да го поткрене тешкиот товар од душата на старата жена и да направи да ѝ олесни. А за сè била виновна неговата свиња, галената попова свиња која насекаде шетала и правела само пакост. Ја запалила фурната, влегла в куќи да види дали стасал лебот за размесување, а таму свињата на дедото поп влегла во ноќвите и лакомо го јадела тестото. И се стемнило, земала едно дрво и неканетата гостинка почнала да ја реди по нозете. И така добрососедските односи се скршиле многу повеќе и многу полошо отколку задните нозе на свињата. И оттогаш меѓу нив ни збор, ни видување, ни поздрав. Заради попот и свињата, старицата ја намрзила и црквата, та повеќе не одела таму. Тоа е едно, но друго

биле маките и страдањат на баба Петрана, која почнале да ја морат и лоши соништа. И најпосле ете ја дома кај попот и неговата попадија. А тој почнал да умува и советува, да прекорува и да се заканува: „Лош свет. Животот е преполн со беззаконија. Земјата трепери како од треска и студ. Студено е во животот. И пролет и лето да дојдат пак нема да не стоплат, додека пролет не дојде овде - си покажа тој со дланка кон сонцето. Денеска треба да настане насекаде големо проштевање. Оваа вечер народите треба да коленичат еден до друг пред лицето на господата и да си ги простат безумствата, та никогаш веќе да не се повторат“. Старицата ништо не слушала од тоа што мудрува итриот и расипан поп, туку ја копкала мислата за која била дојдена. „Боженце, ами како јас ќе му ја бакнам раката! Свињата!“ Гаволската свиња веќе ја немаше, а целата ѝ лежи во сознанието. Го слуша нејзиното грофтање. Чиниш ја гледа“. И станува, едноставно додава оти треба да си го минат редот, му бакнува рака, шепоти „проштевај, дедо“ и брзо си заминува. И за да и олесни на душата, заминувајќи, диво продумува: „Простевањето си е проштевање дедо, ама кавгата си е кавга“. На старицата од душа и паѓа тешкиот камен. Мошне ефективен е крајот на краткиот расказ, како животна смисла, кога таа пред легнување, ја искажува својата молитва пред Богородица: „Да пукне, та да цркне, дај боже, како свињата!“ Попот, како и во многу други пригоди, е прикажан како алчен и себичен, лажов и лицемер, кој проповеда на другите, но притоа не се гледа и не се спознава себеси, како антипод на сè она против што е. Расказот е илустративен пример за познавањето и користењето на народната проза во обликување на свој сопствен уметнички зафат.

„Заклетва“ е лозунг за пријателство, верност, честитост и љубов меѓу луѓето. Тоа е приказна за двајцата селани Иван Лилев и Петар Манев, соседи и пријатели, кои се заедно и во добро и во зло. Но, животот ги донесува во околинскиот суд. Ставајќи го својот исказ под заклетва, заколнувајќи се во своите две деца, Лилев одрекува оти позајмил илјада и петстотини левови од својот сосед и ете кобајаги не му ги вратил. По судењето срамот тежи и на двајцата. Замислени и со наведнати глави, со тежина во душата и црнина во срцето, со мрак во очите, еден по еден се враќаат во селото. Во тоа слепило, по патот, брзо терајќи го својот коњ, Лазов се закачил во колата со два впрегнати коњи и се превртел во трапот покрај чадето. Што потаму се случило не знаел. Од својата жена, која пред тоа го советувала оти на судот треба да го одрече долгот од соседот,

му соопштува оти тој го донел дома, и оти бил многу вознемирен и несреќен. Па го потпрашала што направиле на судот. А зарем тој ништо не и подрекол, прашал. Таа едноставно одговорила оти за тоа и немало време, а пак и поради несреќата му било многу мака. И раскажувајќи ја судската сторија, двајцата се чувствуваат потиштено, жената плаче и ги гушкаат своите деца во кои се заколнал лажејќи, та свеста во него проговорува: „лагата не е дадена за секого. Слушај, оди извикај го Манета, ќе му дадам колку имам и ќе го помолиме да ни прости. И тој не е лош човек. Не е доцна да го поправиме ова што пукна меѓу нас“. Предлогот ги огрева нивните души, го исполнува домот со нова светлина. И двајцата стари пријатели го чувствуваат гревот. Иван се извинува, бара прошка и му дава илјада и триста лева, толку колку што има, молејќи оти другите ќе му ги врати и да го почека. Петре ги зема парите, и се откажува од остатокот, простувајќи му ја таа сума за неговите деца. „Двајцата соседи се погледнаа очи в очи и душите им истрпнаа - повторно се познаваа“. Повторно животот бликнува во нив. „Колку е грозен и тежок животот без Бога, без вистината и без љубов“, се последните зборови како поука изречени од устата на Иван. Низ една навидум бизарна животна случка, авторот ја остварува сопствената тенденција да укаже на основните вредности во човекот и во животот, издигнувајќи ги нив на релевантни егзистенцијални норми и достоинства. Единствено добриот човек е и голем човек, тоа е вистинскиот човек, за кој се залагал Попов и сосема точно потврдувајќи ги нив и низ личниот пример.

И расказот „Бабалак“ е извлечен од секојдневието на малиот и обичен човек, од традицијата на народот, неговата филозофија и етика, едноставност и мудрост. Ковачот Сандо е пијаница, кој каде ќе го изгубиш него сè ќе го најдеш во Лаловата крчма. Не мисли ни за дома, ни за жена, ни за трите ќерки, кои веќе пораснале и треба да се удомат. А кој ќе ги земе кога ќе дознаат кој им е татко, плаче и го проколнува домаќинката. А тој си пие, ќе се врати дома, а ќерките го знаат редот, веднаш ќе го сварат кафето и потоа ќе ја принесат вечерата. Тоа е нивна работа, а тој својата, бабалакот, си ја знае. И по враќањето на најстарата ќерка Пена од Манолскиот собир на Митровден, му соопштува оти дома по момата ќе им дојдат момчето Дино Конарчанецот со своите, да ја прават спогодбата. Сандо се советува со својата жена колку пари да им бараат за момата, и се согласни оти четири илјади лева се добра цена и подолу нема да слегнат. И доаѓа денот на спогодбата. Почнува ценкањето со

активно учество на сите присутни, домаќинот бара и попушта, дојдените нудат и додаваат, и Санде го има завршниот збор и согласност кога се спокодуваат за две илјади и двеста лева. „Ајде, ајде, му се скрши ногата на ѓаволот, кажете си честито. Бај Санде се насмевнува и ги благословува младите да се живи и здрави и ги прибира парите. Еден од гостите им ги разменува калпаците, во знак на ородување“. За среќа и берикет, дом и многу деца, здравје и живот се наздравува со домашна ракија.

Расказите на Антон Попов претставуваат мали исечоци од секојдневието и традицијата на народното битување, фолклористички бисери оттргнати од мозаикот на човекот и животот, колку како обид за нивна уметничка слика, толку и како траен и веродостоен нивен документ. Свкупно заедно со репортажите, претставуваат една целина, која и идејно и уметничко-естетски се преплетува, дополнува и дообјаснува, се превреднува и заокружува како една целина. Тие се дел од историјата на народот, од неговите соништа и копнежи, идеали, борбата за посветли и посреќни денови, за добрината и љубовта, за убавината и иднината, како вредности и единствени можности на опстанок. И тука не се става точка, ниту пак завршува задачата. Човекот продолжува во него да ги остварува и збогатува вредностите на активно постоење, на хумано и возвишено суштествување, во функцијата оти животот не е тоа што еднаш засекогаш е дадено, туку тој е она што од него ќе направи самиот човек. Таа мисла како водителка ја имаме и во толкувањето и вреднувањето на свкупното дело на Антон Попов.

Остварувајќи и оставајќи зад себе разнородно дело, во секој негов домен остави по малку од сопствениот обем и енергија, ентузијазам и моќ, во сопствениот прекраток живот, во кој растеше и се формираше во мигови, зашто му преостануваше малку време, но како вредносен тестамент докажувајќи оти имал што да ни соопшти и оти умее како тоа да го направи. И така Попов сакал многу нешта да направи, а немал време тоа и да го реализира, но, толку колку што животната неминовност сторила, тој ја пресоздал и ја победил со сопствениот чин на мислење, акција и дело. А нивната вредност еве и во децениите што не делат, секојдневно само уште повеќе ја потврдуваат и ја зацврстуваат нивната позиција во светлите страници на македонствујуштите. Попов пишува и стихови, и додека беше жив од нив не стигна ништо да објави. Како негова трага тие дојдоа по прераната погибија, сочувани со почит и љубов од неговите другари. „Си ја сонував родната земја“, секако неговата најубава

стихозбирка, во летот по синото безгранично небесно пространство, му се откриваат прекрасните татковински предели. Глетката од авионот ја открива познатата земја која дише во пролет, метафора која го најавува нејзиното ново воскреснување по сите бури, светкавици, громови, војни, делби. Се белеат расцутените полиња, ликуваат со сребрени очи и модреста позлат многуте езера, и како на дланка со распламтени очи горат села и градови. Поетот прелистува страници на спомени од новата херојска историја на Беласица, Лерин, Костур, Воден, Охрид, Струга, Струмица, Крушево, Кукуш, Солун, Галичица, Пирин, Пелистер, Шар. Познатата географија, како што пее, му покажува оти тоа е родната земја, татковината, единствена и неменлива. „И тоа во денови на крвави витлавици“ кога патот за таму им е пресечен, попречен со штикови и телени мрежи. И потоа низ личната исповед, високо издигнатата национална свест допира и како глас на вистината и како закана: „и како така/ ќе може/ македонски патриотот/ да ја види,/ неопстрелуван од гранати,/ и тоа од својот авион,/ својата земја?“ Символите и метафорите низ кои се реализирани поетските пораки, се децидни и во завршните стихови: „Разбрав:/ позната географија:/ - Тое е сон-/ си ја сонував родната земја“. Зашто таа сеуште е под ропство, распарчена, делена и негирана, а тој откорнатик, во туѓа земја и меѓу туѓи луѓе, та најубавиот од сите сон останува како мелем на сите болки и рани.

Патриотските чувства во лирскиот дневник именуван со најубавото име „Љубов“, ја опеваат татковината како тивко и малечко нежно моме. Тоа е забрадено во црнина, очите му се модри во бисери искапени. Постои ли мерка за опеаната љубов: „Ти си ми тивка и маѓесна,/ ти си ми тажна царица,/ ти си ми златна и бисерна,/ ти си мојата љубов-/ Малечка моја татковино,/ пролет што не си видеела,/ ниту пак сонце, ни радост...“ Изедначената позиција меѓу татковината и поединецот, употребата на кратката заменска форма ја зацврстува нејзината лиричност и го збогатува односот од субјектот кон објектот во поставената тема на љубовта. Татковината е малечка, таа не видеела ни пролет, ни сонце, ни радост, но љубовта и нивните срца се големи. Во нив живее вербата во иднината, во слободата, во освојувањето на националните и социјалните права. Последната, трета строфа со своите четири стихови веќе ја евидентира разбудената пролет со нежни цвеќиња и галаби, и точно знае и гласно извикува оти таа е „птица бела, осудена/ простори да прелетува“. Во тој фонд на убави стихови, ги вбројуваме и оние од

стихотворбата „По бурата“. Откако одминала бурата, чиниш во домашното огниште се слеал мир, низ дворот израснале треви и бурјани и потивко е дури и од пустина. Тоа е денот кога „низ мраз од години“ биле прогонети од родната страа. Во временската дистанца се прелистуваат спомените и се пласти трагата за топлите родни простори, сините езерски води и белите брегови, кадравите лози, медените смокви, градините. Таму и денеска рибарите бдеат во своите чунови од доцна навечер до зори, демнат риба во трските, а меѓу нив се и другарите негови од раното детство. Од родниот крај го делат многу години, спомените веќе станале сивотија. Мошне впечатливо е опеана судбината на откорнатикот: „Како камшик/ како студен ветер/ жестоко не шибало/ в туѓина - самотија,/ и таму пак/ можеби/ одамна е урната/ куќарката родна - спомен драг на дете“. Дали сега таму некој го памети и кого тој паметува? И одново стиховите за домот и оти во него по бурата е штама, па точната идентификација оти меѓу нив е делба од дваесет и пет години, и со мошне впечатливиот завршеток: „од ветрот без прекин фурена,/ родната куќа,/ горда, со празни врати,/ чека со раце протегнати/ молејќи не да ѝ се вратиме“. Поетската порака оти човекот каде и да оди, што сè да му мине низ главата, по сите премрежја, одново и неотповикливо мора да му се врати на сопствениот корен.

Кратката песна „Вера“ како голем бел галеб кој долетал од далечна земја, се возвраќа од поетовото срце во прераната пролет со мирис од темјанушки, срцето се буди од фанфарна мелодија и се раѓа топлата вера. Како школка се отвораат поетовата душа и срце, свест и совест и соопштуваат за некаква земја во која како во некој волшебен сон, знае, точно претчувствува, „ќе дојде пролетта разнобојна/ со цвеќиња, со бели птици,/ со сонце и со простор жедуван“. Во тој простор на татковината, се остваруваат и стиховите во „Песна за Струма“, реката која мошне често била симбол во поезијата и прозата. Составена од пет кратки пеења, таа нуди исто толку расположенија, теми и идеи низ реката која постојано протекува, како симбол на животот и егзистенцијата низ вековите. Во првото пеење реката бучи и пишти покрај куп од остри спили и изначукани шилци, во грозен татон и гнев сматен се извива како виор, „трака вилицы во карпи дивы“, и го ломат гранитот. Восхитувајќи се на силата и моќта, во второто пеење, неа поетот ни ја открива победена, преморена, сета е лом, се шета вон коритото под карпите и таму во мрежа плитаци ја плетат. Се чини тоа само миг, зашто веќе стиховите од наредното пеење, одново ѝ ја враќаат

силата и гневот, и таа пак грми, бучи, треска, ита, „трака вилици/ низ карпи диви“. Во четвртото пеење одново е победена, разбиена е во смел полет, „та мигум пак се враќа/ и го облива со пена/ гранитот што стои цел“. Завршното, најдолго петто пеење уште во првите стихови ја открива смислата на таа вечна борба меѓу човекот и реката. Колку светлина и колку сили можат да се уловат од „непријателството што не знае да стивне“. И ќе се смири една вековна борба и нејзините сили ќе бидат впрегнати во корисно дело. Тоа е решението на човековиот ум, и од денеска таа со својата сила ќе биде врзана со баражи, железо и бетон, „на шини/ ќе го ставиме/ животот/ и со прва брзина/ напред/ ќе појдеме“. И ја открива татковината која е заборавена од историјата, татковината што се обновува и изградува, а чии гради се прострелани, нивите од желби се напукнати, а народот ѝ е во црно забраден. И наспрема црната реалност, поетот ги спротивставува своите слики на иднината, светлината и убавината. Новото раѓање го открива метафората на полетното утре кога по полето ќе минат комбајните и насекаде ќе се одгласи колхозната песна. Мали ќе бидат сите простори за моторите и за сите рамиња кои веејќи знамиња ќе ја поздравуваат. Во таа нова освоена битка самите ќе бидеме стопани на своето, „Самите ќе сме инжињери,/ самите летописци“. Силните мускули ќе го покренат новиот живот, „во дело ќе ја престори мечтата на сите поети“, та без помош на торпедни ракети, ќе биде запален електричен оган и на останатите планети. Во светот нема повеќе да се војува, убива и руши, туку новото војување ќе биде за придобивање на нови вредности од цивилизацијата на човештвото, на неговата хуманизација и светла перспектива.

Повикот на заедничка борба и сплотеност по патот од идниот нов свет, е основната мисла и во стихотворбата „Мрачни денови“. Реалноста се мрачни денови, магла и ветер кои до коски ги шмукаат телата, црнила какви не паметат ни нашите дедовци, та и како неминовност пред нив е поставено прашањето зарем сеуште се живи? Потврдниот одговор ја кажува вистината оти тие постојат и живеат во темници, инквизиција и растрел, умираат од глад на плоштадите, во борби по барикадите и од заседа. И повикува на борба со тенкови и штуки, борба со рацете кои некогаш работеле и откривале и создавале нови богатства, а денеска „ќе го раскинат/ оклопот на тенкот“. Тие се црни како јаглен и груби како тротоар, но кога ќе дојде пролет, поетова омилена метафора, кога ќе дојде слободата, величејќи ја борбата на пролетаријатот, вон неа, пее тој

„еднакво ќе добие,/ дел рамен/ со боговите!“ Интернационалистичкиот карактер на Антон Попов е завршница во стиховите кога целиот работен народ од Индија до Кина, од Мадагаскар до Буенос Ајрес и Аљаска, ќе се сплоти „во еден прекрасен/ петолачен свет“. Идеолошката определба кон првата земја на социјализмот, Советскиот Сојуз, заедно со интернационализмот како основни начела во мислењето и дејствувањето на младите комунисти од Македонскиот литературен кружок, поетот ја изразува во стихотворбата „Средба“. Со жар изговорено е името на Сталин, погледите се запалени и рацете се сплотени во цврст преграб. Сето тоа се случува во првата средба: „Не те познавав од порано,/ а колку сакав да зборуваме!/ Ни гореа ко јаглења/ нашите очи на вљубени,/ кога те запознав“. И во тој миг на среќен молк, чувствував, како другарот од Елада, сака да му раскажува за штрајкувачите во Солун, за буните во Драма, за крвавите битки во Албанија, за нивната готовност да востанат. И во тој разговор поетот е облечен во рубашка сива на бугарски војник завојувач, а за миг, само со еден единствен збор, паролата „болшевик“, тие се во топла другарска преградка. „Сега те знам:/ ти горат в очи/ модрините на оној свет,/ за кого умираат/ на барикадите/ другарите/ од Ленинград!“ Нивните јазици се различни и не можат со нив да се разберат, но тоа само ја нагласува поетската цел во точноста оти утре тие ќе се бијат на општа барикада.

За таа идеја пеат и стиховите на „Две милијарди“. Белите, жолтите и црнокожите ќе се слеат во една единствена раса на луѓе, на војни, борци, кои ќе ја остварат новата епоха, епохата на социјализмот, на сонцето и пролетта, на болшевизмот. Нејзината паролашка интонација и самата се одредува во завршните стихови, поздравни, упатени „Здраво!/ Здраво!“ за сите луѓе, од сите страни на светот кои чекорат и чиј сон е социјализмот. Како посебни поетски наслови, Попов оставил уште две песни „Ние и вие“ и „Мрачни дни“, кои потекнуваат од 1941 година, и претставуваат варијанти на одделни делови од неговата поема „Слушај, фронт!“ Од тие причини, нивното разгледување по строго назначената тематика, би рекле и нејзината ограниченост, би го сториле тоа во рамките на поемата. Разгорена е Втората светска војна, и во поетовата душа вулкан дими, а крвта гори за мост. Во стихотворбата „Есен 1941“ сликите на војната се претопуваат во пејсажите на есента, нивите се сиви и ранети, прободени со телени мрежи и штикови. И денеска се димат неизгаснатите пожари. Стрчат голите дрвја и се прашуваат каде

заминале машините. А есен е, блеснува гром во облаците и студени капки проронува дождот. Пожари, дим и страв, пепел и магла, пролеана крв насекаде. Одново се јавува поетовата метафора за пролетта, за водите кои ќе потечат, ќе ги оживеат нивите и полињата, и одново комбајните ќе се вратат во Украина. Но, каде се границите на колхозот и што денеска од него уште е живо. Нека не се поставуваат прашања, стисни заби и проголтај, пее, и знае оти како црвени ружи тие ќе се расцветеат во светот, по битките во кои победници биле нивните идеи. Мотиви, теми и идеи кои се вградени во последното поетско дело на Попов, неговата поема „Слушај, фронт!“

Во првото издание на неговите избрани творби во 1960 година, што го подготви Михаил Сматракалев, таа не е објавена. Во нејзиното скратување, прекројување и манипулирање, во својот предговор, приредувачот се осврнува врз неа, што претставува осмислена стратегија на издавачот и повод за подоцнежни жестоки напади. Во изданието на одбраните творби на Попов, на македонски јазик, приредено од Гане Тодоровски, и објавено во 1985 година, поместен е дел „Поеми“, (стр.37-49). Во периодот меѓу овие две изданија, поемата „Слушај, фронт!“, во 1982 година, излегува како посебна книга во редакција и со предговор на Петар Пондев.¹⁷⁾ Искривувањето на вистините ќе биде повод за оправдано и аргументирано реагирање на Блаже Ристовски, токму по овој повод, а за „Премолчени вистини/ Софиски погледи врз татковината и народот на Вапцаров и Попов“.¹⁸⁾ Во поемата моќно одекнува гласот на комунистот и интернационалистот Антон Попов, но, над сè и пред сè тоа е глас на свесен и горд, непокорен Македонец. Глас на свеста и совеста човекова против војната, убивањата, палежите и грабежите, уништувањето и разорувањето на тоа што го создавала со векови човековата рака, а за мир и соработка, за изградба и просперитет, без никакви други политички и идеолошки, националистички и било какви други и поинаку именувани нешта, кои не му биле својствени на Попов, а уште помалку со нив и преку нив можел да се изразува во творештвото. Токму така, во посветата на Росица Манолова на оваа книга за Каранфила и Михаил Сматракалеви, меѓу другото ќе запише оти таа „си останува еден ненадминат автопортрет на Нашиот Дончо, кој се издигна над дребните шовинистички рицари и пишуваше и умре како комунист и интернационалист“.

Фашизмот на чие чело стои Хитлер, како безумие и закана да се уништи со векови тоа што го создавала и градела човечката рака, волја и љубов, директната закана врз татковината на социјализмот и нејзината борба против непријателот, се двете спротивставувања со кои поетот ја гради поемата „Слушај, фронт!“ Љубовта кон татковината и кон својот народ се носат како најубави цветови во срцата и разумот, оттука тие се и свест и совест, та татковински долг е да се крене народот против споулавените орди и нивното пустошење. На тој долг ги потсетува и во негово име поетот ги повикува комунистите, работниците и селаните да го сплетат единствениот фронт во борбата за заштита на човековите права и слободи, на иднината на човештвото. Каде минал Хитлер зад себе ја оставил натопена со крв, опустошена и разграбена Европа, и низ пепел и оган еве го во големата земја, земјата на советите, светиот пример за идното среќно општество на човештвото. Борбата и сопствената жртва се единствена цена за слободата. Уште во почетните стихови на поемата, Попов себеси се идентификува како поет.

„Ние ќе умреме за овој свет,
којшто ќе огрее со поетски лик
друго поколение поети.
Јас не сум поет
и поет нема да станам
Ќе умрам со народот во востание.

И ако во овие денови на крв и бура
строфиве се сурови
и стихот неримуван,
така е бидејќи јас и класата
жестоко ја мразиме
темјанужната нежност на поезијата.

Јас не сум поет
и поет нема да станам.
Ќе умрам со народот во востание“.

Малубројниот корпус од стихови, го збогатија истражувањата кои открија во Дневникот на Антон Попов, воден во текот на 1936 и 1937 година, како учител во родното село Игуменец, нови единаесет

поетски наслови. Иако добар дел од нив претставуваат скици, нафрлоци за идни поетски задачи, во нив лесно се препознава творецот на идните бунтовни стихотворби. За две години понапред, тие го прошируваат временскиот простор на поетското создавање и резултати на Попов. Егзистенцијалните норми на човекот и животот се поставени како мотив и тема во стиховите за „Вечност“. Песимизмот јасно извира од сознанието оти и по сите минати денови, години и векови, ликот на земјата на која опстојуваче и се трошиме ќе биде сè така блед и пуст, суров и бездушен. Деновите непосредно пред почетокот на Втората светска војна, време кога фашизмот го покрива со црни облаци стариот континент, минуваат како сон по сон, а сите тие се „глупави, пијани, сиви“. Наспрема нив е постојаниот стремеж кон вечноста која почива во далечините, во длабочините, во бескрајот. Човекот, како некогаш Сизиф, севезден оди кон неа, „во устрем летам“, па иако точно знае за нејзината недостижност, гласно соопштува оти: „И ако сетам - запрев - и сили/ ми снемува в гради, јас пак/ и недвижен кон тебе ќе стремам,/ со тебе ќе живеам во сонот“. И како логичко продолжение на поетовите размисли, доаѓаат стиховите за „Човекот“. Што е тој во бескрајноста на светот? Разочарувањето во него, доаѓа сега уште поиразено во извлеченото мото оти тој „По суштината, по потеклото, по својствата,/ секој човек е животно“. Речиси дословно прифаќајќи ги принципите на егзистенцијализмот, за него човекот кој е осуден сам да го минува сопствениот пат, со сè тоа што е обдарен можел да биде едно карактерно животно, ако притоа не ги покажал знаците на волја, љубов, свесно постоење, свесно ограничување на инстинктот и страста.

Пишувани во еден краток временски период, добар дел од нив и во еден здив, тие на одреден начин прават и една единствена песна. Компарирајќи со суровата зима и пролетта што си оди, во „Умира сонцето а никој глава да наведе“, поетот пее за животот и радоста, но и за смртта и болката. Умира сонцето, никој притоа да навдене глава, додека просторот за миг се исполнува со тага, сивило и мрак. Зимата од исток е навев од саканата советска земја, додека тагата станува сè поголема со заминување на пролетта, сликата во која „и дрвјето не фрлаат сенки./ На ноќта тука сенката лази“. Од никаде не се слуша песна, апатијата како поразива се напластила та ни плач по сонцето, ни омраза за ноќта. Злобата и омразата, оттугеноста и затвореноста човекова, мошне впечатливо се изразени во стиховите: „О, луѓе, сте заборавиле веќе/ сонцето да

го барате,/ ја чекате молкум ноќта вие,/ не хулите на мракот...“ Таа поразителна состојба на духот и можела да биде така уверлива слика на најголемото зло на човештвото војната, која чука на неговата врата и се заканува. Оптимизмот во завршните стихови е решението за нејзино победување кога ќе повее нов ветер и од небото ќе прокапат солзи, за насмевка земјата ќе отвори уста, и кога ќе запеат громко песна горите и рамнините, та светлина, радост и сонце ќе го исполнат просторот. Ќе екне гласот на борбата, единствениот пат до нив. Во таа баналност поетот чмае, и јавно признава „Уморен јас сум“, и уште повеќе, големото разочарување во повтореното сознание оти „Човек што влегува во бетонските згради - ѕвер е ист“. Од тој кафез копнее да ѝ се врати на мајката природа, среде зелените полјани, меѓу цвеќиња и треви, душата да му ја разгалат, таму каде приквечер сонцето ги испраќа своите најчисти зраци, дрвјата ги вплетуваат гранките и меѓу нив тивкиот ветер лази. И сред тој хаос од мрак, демони, волци и крадци, се јавува гласот на поетот, и извикува „О песни вие снеможено ќе се јавувате“, но тие се гласот и вербата не за веселба и песни, туку за борба. И нова сопствена творечка идентификација: „Но, песни, восхит разбудете,/ песни за сонце, за радост и среќа“. Ако не се случи борбата, земјата ќе остане „Без сонце“, во неа ќе зацаруваат магли, студ и ветер. Под белиот покрив на магли ќе згние земјата, без треви и цвеќиња ќе останат полињата, рамнините и планините, светот ќе остане без песните и птиците, без смеа, песни и радост.

Поставеното прашање „Луѓе вие пеете ли песни“, истовремено е и одговор и прекор оти песната како оптимистичко расположение ќе го понесе човекот напред, напред во борбата и во иднината, до среќата и убавината, радоста и светлината. Само со неа ќе се излезе од затворот изграден од железо и бетон, од неа ќе полета човековата душа, душата на слободниот и среќен човек. Нивна варијанта се стиховите „Чадот над оџаците“ кој лази по полињата и над покривите од домовите, лазат и моторите по земјата и грмат. И нова поразна слика: „И глувее, чезне песната/ и радост не се гласи тука“. Вечниот оптимист Антон Попов, целосно се остварува кога „Сонцето грее денеска и топли“. Се отвора поетовата душа како школка и ги шири звуците на магичната музика:

„Сонцето грее денеска и топли,
светлината зрее во просторов тука.
Зимата копне, тетераво си оди,

на пролетта здивот вее и чука.

Снежните бури ги снима.
Земјата денес е бела
- со жива и нежна арома,
со цвет е послана цела.

Во расцвет се првите дрвја,
белеат расцветани сливи,
А куќите в село се црнеат.
Штом бликнат дрвјата живи“.

Како што човековиот дом, се гради куќата камен по камен, така и животот опстојува година по година. Рефлексивноста во стихотворбата „Години“ пее за тие временски гранични мерки во татковината која стенка под ропство, глад, омраза, војна и смрт, години кои неа ја раскрчмија на илјадници парчиња од беда, солзи и јад. Во нив претура по детството и младоста, по светлите и среќни спомени, и го поставува прашањето дали токму во такви години ќе се најде смислата и целта на човековиот живот. Лирска историја на Македонија се неговите стихови: „И секогаш приказна сè една:/ трупје. Солзи и крв се лееле/ и песни задоволните пееле/ во не една поробена земја“. Во стиховите „На грамофонски плочи зар ќе може“, поетот направил збир на мудрости за минливоста, неповратноста, бессмислата, апсурдноста и парадоксалноста на еднаш дадениот и краток човечки живот. Та така може ли нивниот шум да се впише на грамофонски плочи, да се помнат минатите години како соништа исчезнати без трага и глас, а „така протрчаа и младините-/ илјадници ко една, в час“.

Велат оти поетот ја имал таа дарба да ја претчувствува сопствената смрт. И неа и се обраќал со стихови, како аманет оставени за идните времиња и поколенија. А Антон Попов и премлад на смртта и погледна во очи. Во тие спарни и тешки мигови на 23 јули 1942 година, оставајќи ја сопствената одговорност пред пишаниот збор, така постапи и со своите последни зборови: „Умирам за еден нов свет, којшто ќе огрее со толку силна светлина, со толку убавина, така што мојата жртва за него е ништо.

Утешете се со тоа, дека за него умираа милиони - во илјади битки на барикадите и на бојниот фронт. Утешете се со тоа, дека

умирам за правдата. Утешете се со тоа, дека нашите идеи ќе победат.

Умирам горд со името на татка си. Умирам горд со името на својот народ, за чиешто добро работев до последниот миг, за чијашто добра иднина умирам“. Така и до нас, до светлината на денот и вистината, доаѓаат и грстот листови со негови стихотворби, раскази, есеи, записи, репортажи, писма, како несомнено вредносен прилог во тековите и резултатите на македонската литература.

1. За богатата семејна револуционерна традиција на Попови, дадени се бројни податоци во „Умирам горд со името на народа си“, *Книга за Антон Попов*, Издателство на БКП, Софија, 1990, стр. 5-35.
2. Исто, стр. 16.
3. Исто, стр. 20.
4. Писмата се од архивата на Иван Керезиев, Софија.
5. Од разговорот со Михаил Сматракалев, Софија, 9 септември 1992.
6. Антон Попов, *Одбрани творби*, приредил Гане Тодоровски, изд. Мисла, Скопје, 1985; Блаже Ристовски, *Пројави и профили од македонската литературна историја*, кн. 2, изд. НИО Студенски збор, Скопје, 1982; Блаже Ристовски, *Македонскиот народ и македонската нација*, кн. 2, изд. Мисла, Скопје, 1983; Блаже Ристовски, *Портрети од македонската литературна и национална историја*, кн. 2, изд. Култура, Скопје, 1989; Гане Тодоровски, *Подалеку од занесот поблизу до болот*, изд. Мисла, Скопје, 1983; Гане Тодоровски, *Со збор кон зборот: прилози кон македонистиката*, изд. Наша книга, Скопје, 1985; Гане Тодоровски, *Поглавја од македонската литература*, изд. Мисла, Скопје, 1985.
7. Љубен Лапе, Моето среќавање со Антон Попов во Струмица, *Струмица и Струмичко во Народноослободителната војна од 1941-1943*, Струмица, 1980, стр. 295-298.
8. Антон Попов, *Избрани произведения*, Подбор и предговор Михаил Сматракалев, изд. Български писател, Софија, 1960, стр. 19.
9. Исто, стр. 90-94.
10. Исто, стр. 19.
11. Антон Попов, *Одбрани творби*, приредил Гане Тодоровски, изд. Мисла, Скопје, 1985 г.
12. Гане Тодоровски, Антон Попов за Рациновите „Бели мугри“, *Современост*, Скопје, год. XXXII, 1984, стр. 3-36.
13. Исто, стр. 6-7.
14. Исто, стр. 10.
15. Блаже Ристовски, *Портрети од македонската литературна и национална историја*, кн. 2 изд. Култура, Скопје, 1989, стр. 448.
16. РЛФ, година пета, бр. 167, 7 април 1934, стр. 4.
17. Антон Попов, *Слушай, фронт!*, Редакција и предговор Петър Пондев, изд. Български писател, Софија, 1982.
18. Б. Ристовски, *Портрети од македонската литературна и национална историја*, стр. 527-532.

ПРОЛЕТТА И БУРИТЕ НА ПАСКАЛ ПАСКАЛЕВСКИ

1.

Паскал Паскалевски е роден на 14 јануари 1914 година, на ден Василица, во село Долени, Костурско. Татко му на Наќе Паскалев бил воденичар и фурнација, честит и дружељубив човек. Семејството било познато и почитувано, пред сè од личноста на дедото Паскал, чие вистинско презиме било Доленарови, земено по родното село, но неговото име потоа станува презиме на идните генерации во семејната лоза на Паскалеви. Наќе се оженил доста млад, но првата жена му умрела прерано и од неа го добил најстариот син Сребро Јанакиев, кој бил мошне близок другар и соработник на Христо Смирненски, и кој заедно со Крум Кулавков во 1918 година го издавале весникот „Беласица“. Во него објавувал стихотворби и цртежи под псевдонимот „Стршел“. Наскоро потоа се оженил со својата соселанка Олга Димитрова, домаќинка, која му родила четиринаесет деца, од кои десет останале живи. Паскал растел во дом со многу луѓе и деца, во сиромаштија и прикрпување на животот, но со многу радости и среќа во семејство во кое посебно се негувале и имале долга традиција музиката и поезијата. Босоногото детство го минал во Долени, тука се здобил со основно образование и прикљештен од немилосрдноста на сиромаштијата морал да го прекине и да помага во фурната. Пресреќен е кога во 1932 година, одново седнал во ученичката клупа, во првиот гимназијален клас, но наскоро потоа морал одново да го напушти училиштето и отишол да го учи чевларскиот занает. Несреќите во кругот на семејството како да се ределе една по друга. Во 1933 година починал татко му, и деветнаесетгодишниот момчак морал да ја обезбедува не само својата, туку и егзистенцијата на големото и сиромашно семејство. Се вратил во дедовата воденица и на чевларскиот занает.

Во 1933 година, стапува како војник во редовите на 41 полк и четири години бил радиотелеграфист. Враќајќи се од Солун, му се враќа на родното село и на кондураџискиот занает. Во виорните воени години, во 1939 година е заробен во војната со италијанците и минал три месеци во затвор. Заробен и одново осуден на затвор е и во 1941 година. Па дошла Граѓанската војна во Грција како нов пораз и измама, во која и самиот бил учесник, па како емигрант-партизан од Албанија со брод заминал за Полска во 1949 година.

Како нужна илустрација за тоа време одвојуваме неколку библиографски единици за него. „Паскал Паскалевски, од село Долени - Костурско. За време на окупацијата беше затворен од бугарските власти, а во текот на Граѓанската војна е член на Агит-проп на НОФ. Како поет неговите песни се објавувани во македонскиот револуционерен печат, посебно во весникот „Непокорен“ и во списанието „Нова Македонка“, орган на НОФ на АФЖ за Егејска Македонија. Директор е на курсот „Гоце Делчев“ за народни македонски учители“.¹⁾ Неговиот современик и соработник Ташко Белчев, меѓу другото соопштува: „Паскал Паскалевски покрај другите должности, како член на централниот Агит-проп оддел на НОФ, како што беше редактирањето на весникот „Непокорен“, организирањето на курсот за народни учители во слободната Преспа и Костурската околија во годините 1947-1949 собра и низа фолклорен материјал како што се народните песни, приказни и разни поговорки проклетија издадени во Скопје од Институтот за македонски јазик во одделна книга под наслов: „Народни песни од Егејска Македонија“. Истите песни беа публикувани во Романија од издателството на „Неа Елада“ заедно со други народни песни од Егејска Македонија“.²⁾ За активностите на Паскал Паскалевски како еден од „видните македонски борци кои служеа во редовите на ДАГ“ и посебно неговата дејност како член на Централниот совет и особено во Централниот агит-проп, пишува и Ташко Мамуровски.³⁾ Истиот автор, нови податоци дава и во својата книга „Светли ликови од Егејска Македонија (1945-1944)“.⁴⁾

Павле Раковски, еден од видните актери на овие настани, во своите спомени ќе забележи: „Меѓу посебните мерки, што ги презедовме како Централен Агитпроп на НОФ за побрзо и систематско ширење на македонската азбука, односно писменост, заслужуваат да бидат споменати пред сè овие две:

а) Отворањето на македонска учителска школа - семинар со траење на наставата од 20 дена.

б) Создавањето на македонски буквар - читанка во чии слики и текстови се одразуваше н.о. борба на македонскиот народ под Грција и борбеното единство со нејзините демократски сили.

Во учителската школа - семинар идните учители беа должни да научат да читаат и пишуваат со македонска азбука, неколку граматички правила, малку аритметика, поважни моменти од националната историја на македонскиот народ, маршот на НОФ и другите борбени песни, а освен тоа слушаа анализа на вестите од

фронтовите. Тука работеа соработници од Агитпроп одделот на чело со Паскал Паскалевски, кој освен предавања, ја вршеше и функцијата управник на школата⁵⁾ Во сите тие активности Паскалевски се вградувал себеси пожртвувано и многустрано. Во документацијата од одлуки и предлози на партиската група во „Илинден“ за расформирање на организацијата, работата среде Македонците, рехабилитација на сите Македонци кои биле наклеветени и како титовисти и настрадале, воспоставување врски на НР Македонија, употреба на македонскиот литературен јазик и друго, од 4 јуни 1956 година, меѓу другото се предлага „список на словеномакедонски кадар, од кој може да се изберат 6 (шест) другари, кои ќе работат во Словено-македонското одделение“. Меѓу нив е и Паскалевски Паскал од Бугарија.⁶⁾

На 17 јули 1945 година, излегува првиот број на „Билетин“, прв официјален весник во периодот на Граѓанската војна во Грција (1945-1949), орган на Македонците под Грција. Тоа значи голем чекор напред во информирањето и пропагандата, зашто од формирањето на НОФ, 23 април 1945 година, до неговата појава, организацијата своите ставови и политичката определба ги ширела со прогласи, повици, летоци и друго. Со овој настан започнува трајното, неуништиво сведочење на македонските политички организации со нивните централни и локални весници на македонски литературен јазик, гласници на Народно-ослободителниот фронт на Македонците од егејскиот дел на Македонија, како дел и краткотрајна потврда за нивните озаконети национални права во Грција. Главниот штаб на ДАГ во 1947 година, на националните малцинства што живееле во Грција им го признава правото дека во иднина и во идната „ослободена, независна и демократска Грција“ ќе ги ужива истите политички и граѓански права и ќе имаат полна слобода да го развијат својот национален - културен живот, јазик, вера, просвета. Во тие судбински мигови нераскинливо се вткајуваат животот и делото на Паскал Паскалевски. Децениите живот исполнети со постојани преселби и прокуди, недоразбирања и разочарувања, секогаш и одново тврдокорно го потврдуваат гордиот син на Македонија, работник и самообразуван интелектуалец, општественик и борец за национални и социјални права и слободи, учител и агитатор на светото народно дело, поет и раскажувач, фолклорист, новинар и публицист. На 1 мај 1947 година, излегува и првиот број на весникот „Непокорен“. За македонскиот печат во егејскиот дел на Македонија во текот на Граѓанската војна во Грција, прашање кое има

релевантно значење за Паскалевски, пишува Ристо Киријазовски.⁷⁾ „Како што погоре наведовме, весникот го уредуваше Павле Раковски, член на Главното раководство на НОФ и одговорен за Агит-проп. Во него работела и Христо Андоновски, Коле Симитчиев, Паскал Паскалевски и др.“⁸⁾ Во своите спомени Ташко Белчев информира дека главен и одговорен уредник бил Павле Раковски, уредник, Паскал Паскалевски, соработници Христо Андоновски и подоцна Коле Симитчиев.⁹⁾

Целите и задачите на весникот „Непокорен“ јасно се изнесени во програмската статија уште со неговото појавување: „... Денешниот 1-ви мај роден ден на нашиот лист „Непокорен“ ќе означуе крајот на таквото положение. Ќе означуе и почетокот на еден нов период на Демократското македонско движење. Листот „Непокорен“ ќе биде првоборец за разобличување на секаква политичка провокација против народот. Листот „Непокорен“ ќе се бори за зацврстување на единството меѓу Грци, Македонци и Власи во борба против граѓанската војна, за смирување, за разрешување на сите воприси на мирен начин.

Листот „Непокорен“ по случај неговото издавање, и по случај празникот на работниот народ од целиот свет, го поздравува непокорниот народ на Грција и ги покануе сите - сите без разлика - националистите десничари, патриоти левичари и останатите Грци, Македонци, Власи и другите порешително да се обединат... против предизвикувачите и организаторите на граѓанската војна, који само на туѓи интереси им служат. Да се збратимиме. Да престане злочинот и крвта. Да тргнеме за мирољубиви решенија.

1-ви мај - ден за поход на работните луѓе во светот за поарен живот - може и треба да стане ден на чекорание кон нормализација за спасувањето на нашата земја...“ Во 1949 година, во рамките на истоимената библиотека на веникот, како книга втора, во текот на месец март, ќе биде издадена и првата стихозбирка на Паскал Паскалевски „Пролет над Егеј“.¹⁰⁾ Нејзината појава не претставува само настан од посебно значење за нејзиниот автор, туку и воопшто за македонската литература, посебно од Егејска Македонија за што и денес имаме малку и скудни податоци. Раскажувајќи за тие времиња нагласува дека „Весникот „Непокорен“ се издава во Егејска Македонија, во Егејска Преспа, таму имаше печатница. Се формираше училиште во село Герман во кое требаше да се соберат македонските деца, а јас бев одговорен за училиштето и од него излегоа 96 учители. Со својата работа посебно се истакнуваа хорот и

играорната група. И учителите Фоти Илковски и Лазе Ангеловски“.¹¹⁾ „Појавата на „Непокорен“ го одушеви македонскиот народ и тој многу бргу стана најомилениот и најчитаниот весник. „Непокорен“ го одушеви и поетот Паскал Паскалевски за кого ја напиша песната „Непокорен“.¹²⁾ Учителот Илковски кој бил талентиран музичар компонирал седум стихотворби од стихозбирката на Паскалевски, кои се пееле и биле мошне популарни сред народот и учениците. Во деветтата книга на библиотеката „Непокорен“, ќе биде објавена и неговата поема за Мирка Гинова (Паскал Паскалефски), Мирка, стр. 20-29), и таа не е потпишана. Како и многу негови трудови на страниците од разни весници и списанија, така и во овој пример, драгоцената беше помошта од авторот во нивната идентификација. Секој слободен миг го користел од своите луѓе и ученици да запише нова народна песна, приказна или легенда, како и други фолкористички материјали. Подоцна, во слободниот дел на татковината, ќе му биде објавена книгата „Народни песни од Егејска Македонија“.¹³⁾ И тие ќе останат како непобитен факт за љубовта и приврзаноста кон татковината, како негова неуништлива трага и необорлив аргумент дека тој некогаш бил и постоел, создавал и опстојувал.

Во весникот „Непокорен“, број 4, од 10 септември 1947 година, Паскал Паскалевски во својот текст „Плодот на заедничката борба“ ги потврдува сопствената високо изградена македонска национална свест и совест од кои извираат и длабоките хуманистички димензии на неговата личност. „Паскал Паскалевски во наведената статија ги коментира законодавните одредби на Главниот штаб на ДАГ за организацијата на народната власт во слободните територии, со посебен осврт на оние членови од одредбите со кои на националните малцинства им се признаваат еднакви политички права и слобода да ја развијат својата национална култура, да отвараат училишта на свој јазик. Авторот констатира дека оваа придобивка на Македонците е резултат на заедничката борба на македонскиот и грчкиот народ“.¹⁴⁾ Со свои прилози ќе се јавува и во весникот „Единство“, орган на Окружниот одбор на НОФ во Костурско, кој започнал да излегува во почетокот на 1947 година, и во списанието „Нова Македонија“ на Антифашистичкиот фронт на Македонците во Грција (АФЖ), чиј прв број излегол на 1 март 1948 година. Во текот на 1947 година, живеел во Скопје, каде му се родил синот Спартак.

Во 1949 година заминал за Полска и возот го донел во Згоржелец, каде живеел до 1951 година. При крајот на годината а по

задача на Комунистичката партија заминува во Варшава да го отвори и води радио часот по македонски јазик. Тука се запознал и соработувал со Ташко Белчев, кој ќе остави и најмногу податоци за личноста, дејноста и посебно за книжевната работа на Паскалевски. Во Полска минал седумнаесет години од животот. Меѓу другото, активно се вклучив во издавањето на весникот „Демократ“, орган на Грчката комунистичка партија, кој се печател на грчки и на македонски јазик, Коле Симитчиев бил неговиот најдобар соработник, истакнува тој. На неговите страници се проследуваат книжевните творби на Симитчиев, Ташко Белчев, Паскал Бандилов, К. Македонски, Ванчо Пљуковски и секако еден од најприсутните автори со стихотворби, раскази и критички статии Паскал Паскалевски.¹⁵⁾ Неговото име веќе е познато со литературните прилози објавувани во „Непокорен“, „Нова Македонка“, „Единство“, „Ново Македонче“, „Демократ“. Пишувајќи за Кружокот на младите македонисти во Вроцлав, Ташко Белчев истакнувајќи дека Паскалевски не бил негов член, забележува дека тие дискутирале за неговата поезија, која што добро ја познавале и ја ценеле, па следејќи го на страниците од весникот „Демократ“, неговите стихови најверодостојно го изразуваат разочарувањето на авторот во новата и туѓа средина во Бугарија.¹⁶⁾ Вредноста на овие записи се содржи и во фактот што тој донесува цели стихотворби од Паскалевски, точно наведувајќи каде и кога се објавени, а станува збор за весници, списанија, книги или учебници до кои тешко може да се дојде. Меѓу другото, ја цитира неговата стихотворба „Разделба“, објавена во „Нова Македонка“, 1949 или податокот дека „неговата најголема проза е повеста „Света Јана“ од која една глава е објавена во учебникот по македонски јазик „Примери од македонска литература“ под заглавие „Динко“ (Варшава, 1959).¹⁷⁾ За тој период неколку интересни податоци дава и Петре Наковски. Во 1956 година, побарано е да се свика „општ македонски конгрес кој ќе ги разгледа сите тие прашања и ќе го насочи патот за понатамошната борба за мир и рамноправност на македонскиот народ во Егејска Македонија, и ќе земе мерки за развитието на културата, историјата и нашите традиции“.¹⁸⁾

Создавањето на Друштво на Македонците од Егеј, кое би ги повикало Македонците од сите страни на светот, меѓу другото бараат да се разрешат и низа прашања. Под точка д се бара: „да се печатат стихотворенијата на Паскал Паскалевски и да се снабдиме со книги од Н.Р.Македонија“.¹⁹⁾ Податокот кој претставува најубава

илустрација за местото и улогата што стиховите на овој автор ги имале среде растурените Македонци по светот, не само како татковински аманет, туку и како ретка можност со нив да се сака, негува и учи мајчиниот јазик. Ташко Мамуровски, еден од неговите проследувачи, дава драгоцен информации и ја пренесува стихотворбата „Ковачка“, што Паскалевски ѝ ја посветил на бестрашната Германија Пајкова.²⁰⁾ Во тие светли ликови, горди македонски синови е и Паскал Паскалевски за кого со најизбрани зборови се искажуваат неговите современици и соработници Христо Андоновски, Михаил Сматракалев, Петре Наковски, Ташко Белчев, Стојан Киселиновски, Ристо Киријазовски и други. И со животот и со своето творештво, тој потврдува уште еднаш низ македонската традиција, преведувајќи и објавувајќи книжевни прилози од македонски, бугарски и грчки јазик, дека светот единствено треба да се развива и разбира како поле за пријателство, доверба и соработка, како поле за културен натпревар меѓу народите, како што тоа го рекол неговиот идол Гоце Делчев. Писателската и новинарско-публицистичката дејност на Паскал Паскалевски во годините минати во Полска илустративно можат да се проследат низ страниците на весникот „Демократ“, учебниците за македонските деца во Полска,²¹⁾ сочуваните материјали од часот по македонски јазик на полското радио, како и повеќе одделни книги, зборници и алманаси кои поединечно ќе бидат разгледувани во тематските целини од овој текст.

Во 1965 година, се преселува во Бугарија и тука го чекаат нови и уште поголеми прогони и казни. Исклучен е од партијата, жигосан е како титовист, иако како што вели самиот тој никогаш и не бил ништо друго и ништо повеќе, туку од раѓање бил комунист. Тука ги продолжил годините на живеење и творештво, со мноштво рани и неправди, во самотија и сè повеќе во молк, прелистувајќи ги спомените од детството и младоста, првите љубови и војните. Големата љубов кон поезијата, уште во раните младешки години го поттикнале да ги напише првите стихови на грчки јазик. Во Плевенскиот затвор во 1941 година, ја напишал својата прва стихотворба на мајчин македонски јазик. Обидот и маката тоа да се направи на јазикот на кој најинтимно си мислел и чувствувал, потоа и ќе се потврди како многу плодноносен подвиг. Подоцна пишува и на бугарски јазик. Всушност никогаш и не престанал своите деноноќија да ги исполнува пишувајќи поезија. Негова лектира биле Варналис, Паламас, Ботев, Пушкин, Лермонтов, посебно ги сакал

„македонските Јаворов и Смирненски“, но над сè неговото срце и душа, разум и мисла ги исполнува македонската народна песна. Таа за него била нешто најголемо и најсвето, од неа најмногу се учел и инспирирал. Љубовта кон татковината и литературата, револуционерната активност му оставале малку време за себе, уште повеќе кога постојано бил прогонуван и затворан. И во сите тие тегобни години неуморно пишувал стихови и раскази, драмолети, собирал и публикувал народно творештво, како новинар и публицист секогаш издигнувајќи го својот глас во името на вистината, убавината и иднината.

2.

Поезијата е најрелевантниот творечки исказ за Паскал Паскалевски. Љубопитниот творечки дух не помалку ќе биде заинтригиран и од можностите на раскажувачката постапка, пред сè расказот, што мошне уверливо се потврдува и низ богатото новинарско-публицистичко дело на Паскалевски, односно со неговите репортажи, записи, коментари и есеи, за драмскиот текст и неговото сценско суштествување и би рекле мисијата со историска димензија, собирање и публикување на македонското народно творештво. Фондот од стихови е оној најобеман дел од творештвото на овој автор, чија што прва стихозбирка „Пролет над Егеј“ се јавува паралелно и со неговите други општествени и творечки ангажмани, но во ова негово прво поцелосно претставување чинам дека нема можност сето тоа низ неговите уметничко-естетски вредности да се мери и рангира. Останува непобитен еден факт. А тоа е дека и големиот број стихови што ни ги завешта Паскал Паскалевски се нераскинлив дел од неговото книжевно и новинарско-публицистичко дело во кое единствена тема е Македонија. Татковината и нејзината историја, традиција и континуитет, самобитност и непокор. И податокот што има првостепено значење дека тоа е создавано на македонски литературен јазик секогаш вон од границите на родната земја и во мошне тешки услови.

Песната на Паскалевски се раѓа во самата борба, во нерамната и погубна битка како што е Граѓанската војна во Грција, со единствените и вековни идеали за извојување на националните и социјални права и слободи за Македонецот. Таа се запишува во редовите и меѓу кратките паузи од пукотници и ужаси, во непроспиените ноќи, и потоа во долгиот наниз од години на прокуда, негирање и затвори. Има симболика во податокот дека својата прва

песна на македонски јазик ја напишал во Плевенскиот затвор, Бугарија, 1941 година. Таа е оној бел гулаб полетан од мемлата и мракот на затворската ќелија, ослободен од решетките и вивнат како неуништив копнеж по слободата, убавината и иднината. Борецот со пушка в рака Паскал Паскалевски се пресоздава себеси и во борец со зборот, со пишаниот мајчин збор како куршум и динамит во борба со непријателите и со туѓите интереси и пропаганди. Дел нивен е и Граѓанската војна во Грција (1946-1949) кога се создадени и на која ѝ се посветени мноштво стихови. Учувството во неа уште еднаш само ја потврдува македонската вистина за трајно учество во борбата со непријатели и окупатори, мислата дека заедничката борба за поубава и посреќна иднина во истовреме подразбира и градење на пријателство и доверба меѓу соседите, меѓу различните народи, традиции и религии. Сопствената слобода е дело на сопствената борба и жртви. Во песната „Кат мој роден“ по личната идентификација направена во првата строфа „Македонија, кат мој роден/ славен кат на Самуил,/ ти што Богомилство роди/ и што обнови свет гнил“ поаѓа во новата битка со традицијата на претходниците „Ти што султанот го стресна/ с удар славен в Илинден;/ Македонијо, ти си песна/ в борба за поарен ден!“ Вторите два стиха од строфата децидно ја одразуваат и функцијата што пред себе како поет си ја поставил Паскал Паскалевски. Оттука и воспева дека убавината на татковината нема мера и душата и е широко море. Кој поет или во која поема може да се опеа нејзиниот мир!? Како на дланка се отвораат полињата со алтан жито, тутун, афион, грозје. За нејзиниот народ зборува целиот свет. И ете ги границите на земјата на своите прадедовци и татковци, на своите браќа и сестри од шумниот и горд Вардар, вечно зелениот Пирин до недогледниот Егеј. Темните облаци што се надвиле над неа, ја назначуваат новата војна. Во оваа славна и света борба се развеал нов и слободен бајрак против фашистичките кучиња рамо до рамо со грчките браќа во НОФ. Вековите од традиција на сопственото опстојување и идентификација поетот успешно ги декламира во завршната строфа: „Македонија, слатко звучиш,/ Македонија ти си чест,/ Македонија, ти ме учиш, како да се борам днес!“

Патриотското чувство е основниот, елементарен извор на творечка побуда и исказ. Било која и каква класификација да се направи врз стиховите на Паскалевски тие секогаш и одново сами по себе ќе ја наметнуваат патриотската димензија како своја свест и совест, како идеал преточен во стихови. Оттука, нужно на самото

време што ги исполнува животните и творечки врвици на авторот, и потоа неговата клета судбина на откорнатик, логично останало пред сè да бидат лична исповед, декларација и агитка. Тоа се стихови кои наскоро по нивното испишување се учеле наизуст и како молитва и воинствен повик се пренесувале од борец до борец, или пак добар дел од нив биле компонирани и се пееле во марширањата и на приредбите, се ширеле меѓу народот како вистина и потреба за борбата и жртвите, како најубав сон за слободата и иднината, за топлото домашно огниште и парче леб. Во песната „Актив“ македонските синови се собрани во малата колиба исплетена од букови и борови гранки. Тука „В колибата Гоце Делчев,/ со татковски поглед кон син,/ се радва на светото дело,/ сред бајрак црвен и бел-син./ Во малката колиба - тесна/ нов Гоцеви дух смел се леј,/ и става најборбена песна/ што с пушка днес народот пеј“. Во таа борба се Македонци, Власи и Грци, „ко еден да бидат во борба,/ -да смажат фашискиот враг“. Светото македонско дело проговорува низ личноста на идеологот на македонското национално-ослободително движење Гоце Делчев, симбол на светото дело, на татковинските завети и аманети, чистота и убост, та од малата колиба грмнува повикот „Во бој македонци! Во бој!“. И се одгласува по полињата, планините, реките и езерата, по градовите и селата. Светото дело го запалува новиот огин во градите кој ќе го уништи стариот и гнил свет.

Чекорот е цврст и мислата гранитна додека се тресе земјата под „Марш на Н.О.Ф.“ Маршот кој е плод на славна борба и како феникс се раѓа од огновите, тој е творба на својот славен народ распрнат по полињата, селата и градовите. Народно-Ослободителниот Фрон е наследник на Илинден и сее смрт меѓу душманите и окупаторите, предавниците и кукавиците. Чекорејќи со тој марш во нови битки и победи највисоко се издигнува знамето на својата национална идентификација „За нација чувство в нас НОФ раѓаш“, свесно така рамо до рамо со другите народи во борбата против заедничкиот непријател. Судбината на поединецот се изедначува со онаа на колективот, е јасната порака на песната „Татковина“. Таа се носи во себе како најубава мисла и најслатко чувство. „Те сакам, Татковино, мила и страдна/ те сакам ко мајка, ко либе, ко син./ За тебе јас с готовност тргнав да паднам,/ за тебе јас в борба летав ко џин“. Далеку од неа, во нова туѓа и непозната земја, меѓу далечни луѓе, во мислите ја има само татковината, та тагата жестоко го напаѓа срцето и го јаде мака како змија. И како што од

далечните и студени руски пространства копнееше Константин Миладинов, така и Паскалевски посакува да дојде во неа, да почине во мајчинскиот скут, да го бакне татковиот праг и да запее песна на мајчин глас. И завршува: „Те сакам, Татковино, мила и страдна,/ по тебе јас вечно сум пленик и роб./ За тебе јас тргнав в сражење да паднам,/ во тебе јас сакам да биде мој гроб!...“

Истата тема ја среќаваме и во песната „Носталгија“. Прокудениот борец за нејзините права и слободи секојдневно, секој миг мисли и копнее по родната Македонија, тој рај за него и сонце на надеж. Живее со неа и нејзе „секој час“ и пее песни. Песни за иднината, среќата на луѓето, за „ора народни, веселби, свадби, смев“, за среќните денови со кои тие ќе го пресретнат новиот свет. Ја одбележуваме оваа песна како нагласка дека тие се релевантните теми и мотиви во поезијата на Паскалевски, која станува и своевидна лирска историја чија што вредност е во фактот дека таа во истовреме претставува и лирска историја на нашата татковина Македонија. Земјата е со векови под ропства и тирани, во огнови и ужаси, болести и смрт, војни и убивања, распарчувања и негирања, делби и преселби, како преполнета и болна реалност и во животните и творечки врвици на авторот. Затоа за него таа е „Скапо ми цвеќе“ кое цути и шири опоен мирис од младите градини, симболот млади воопшто не е случаен, во мајчините преградки и во татковските дворишта. И ако црн облак го затемни сонцето, тој орел ќе стане и в огин ќе летне, „моќните крилја ширум ќе ширнам,/ тебе ќе бранам, кат мој ти роден!“. Тој е неговото прекрасно цвеќе, веќето на неговите копнежи и бленови, наследени од прадедо, дедо и татко и „сонце на моето пламнато срце“. Осамата и прокудата се тешки казни. Кое зло го сторил и кому помош не му дал се пашува во песната „Родна земја“, та недотек тага во душата му се гнезди. Сам е во пустата соба, радиото тивко пее македонска песна и мајчински му го гали срцето, додека бранови од тага го заплискуваат и очите пламнуваат во солзи. На ѕидот виси мала фотографија од која се подава морската шир, а над неа се извишиле Вич, Кајмакчалан и Грамос. И целиот свет и сето неговото богатство да му го дадат, самотникот ќе страда само за „родна земја - вредна радост“. Раѓањето било во неа, таму се направил првиот чекор и се проговорил првиот збор. И нема друг крај од оној дека: „Скапи ми, прескап, кат мој роден,/ земја татковска, ти чудна,/ цел свет јас и да проодам,/ там ќе дојдам да си умрам!“.

Поезијата за Паскал Паскалевски не е само љубов и потреба на денот, не е простор за здивнување од маките и патилата, или пак однапред поставена цел со пишаниот збор да се остави трајна трага за себе. Таа извира непосредно од него, но и станала етика и смисла на егзистенцијата гласноговорнички соопштена дека „ќе пишам дур де дишам“. Во песната „Ќе пишам“ која што може да се земе и како негов поетски манифест, реди дека ќе пишува пламени песни за борба кои ќе бодат и трогнуваат и камени срца, ќе жежат и ќе свежат „ко нежни ласки мајкини“, ќе пишува пламени маршеви „во борба вулкан-планини“, за борбите за братство, мир и радост и „за деној нови паметни“. Неговите песни тоа се тие „ете најпрекрасни китки“ кои се одраз на возвишените чувства и мисли за секој нов и светол ден“. А дека тоа е така потврдува и неговиот „Младински марш“. Првите две строфи се вечен извор кој кажува и порачува: „Се бореа јадој во младински гради/ и растеше гневот од ропскиот гнет./ Делчевата искра не полнеше с нади/ во борба да пламне за поарен свет./ Се разбуди бурниот бунтовен Егеј/ и летнаа орли по Делчевски пат/ да зазори слобода в егејски брегој/ ко пурпурно сонце над ропскиот кат“. Вистинскиот човек својата основна вредност ја има во достоинството и слободата. Иднината ја гради врз веќе освоените цивилизациски придобивки. Интернационалниот дух, кој заедно со идеологијата на комунизмот, се животни определби на авторот, и го исполнуваат севкупниот негов творечки ангажман, го продолжува маршот: „С младинците в светот сме браќа по борба,/ за светска се бориме правда и мир./ На времево достоин чедо сме - творба./ Над раси и граници в земната шир“. Пред нив се рушат сите бедеми и граници, окови и ропства, омрази и недоразбирања. Но ако самиот не се почитуваш и сакаш, ако самиот не се спознаеш себе, не очекувај дека некој друг тоа ќе го стори. Оттука во последната строфа поетот се враќа на своите корени и сопствената предназначеност: „Се разбуди бурниот бунтовен Егеј,/ младинците летат во нездржан слет,/ да грејне над родните егејски брегој/ слободното сонце на новиот свет“.

Документарноста е една од суштинските знаци во поезијата на Паскалевски. Неговите стихови точно ги идентификуваат времињата, настаните и личностите за кои пеат. Секој детал или миг од нив е битен и во песната тие, според авторот, треба да бидат точно и верно предадени. Така тој ќе им посвети мноштво стихови на свои другари и соборци или пак на познати историски личности како Мао Це Тунг, Сталин, Никос Захариадис, Метаксас, Дуче, Мусолини,

Хитлер, Белојанис, Ленин, Георги Димитров, Тито, Димитар Благоев, Лазар Колишевски (песната „Магистрал“) и други. Една своја убава епска песна му посветил и на „Пандо Шиперков“ Стиховите тажно одекнуваат свивајќи ја снагата на боровите, писнуваат во лутите ветрови и фрлаат огнени молњи за смртта на младиот јунак, за партизанот и народен борец Пандо Шиперков. Обединувањето на колективното и индивидуалното чувствување и искуство, поетот мошне импресивно го доловува низ оплакувањето на неговата смрт. „Облеана во солзи мајка му,/ мајка му Македонија,/ на гробот негов клекнала,/ реди се дере и плаче,/ коса си бела искубва,/ гласој до небес извишва/“. Татковината ја раскажува животната приказна на своето чедо. Се родил и пораснал во село. Морал рано да го напушти училиштето и парчето леб да го заработува со занает. Новата војна го пламнала вулканот во него и тој се нашол во челните борбени редови. „На земјата шеташе ламја,/ облаците дишеа в шир./ Македонија гореше - гламна/ под фашиски огин в немир“. Младиот орел не трепнал и за него немало несовладлива пречка. Презирал и мразел тој подлост, и злосторство, а се борел за единство и братство, за човечен и народен строј. Ко ала летал во борбите. И националната традиција испишана од имињата и животите на своите синови и ќерки во темелите и слободата на татковината, поетот прекрасно ја опејува во завршната строфа: „Во борбата сјаел и растел/ илинденски наследник-џин./ И в борбата падна прекрасен/ македонски народен син!“

Таа наша традиција ја обединуваат и осмислуваат неколку поими од настани и личности кои се јавуваат како трајни творечки знаци и кај поетот со ВМРО, Илинден, Гоце Делчев и т.н. Песната „Илинден“ во првата строфа е само одглас народен дека: „Илинден!/ - и самиот збор/ со трепет ни душата полни./ Илинден!/ - ти надежден взор/ низ бури, и луни, и молни!“. Во името на епопејата Илинден се кријат дедо, татко и брат. И децении потоа „крв Гоцевска во нас днес врие,/ за татков се бориме кат“. Се борат во нова ужасна и смислена војна од Грција, и со нови нивни измислици и лаги, се борат за основните човечки придобивки, за слобода и за мир. Илинден е огнен повик за нови борби и подвизи, за нов живот „и в смрт днес летаме смело“. Во негово име се заколнуваат луѓето од селата и градовите, се колни целиот народ и со бодрост и храброст ги исполнува нивните срца и свети над новиот пат. Така и е појдено во новата војна со браќата Грци до мугрите кога „и в Егеј од тврдите угри/ ќе расцути човешки рај!“

Се чини ретко кој македонски поет и посветил толку многу песни на жената борец како што тоа го сторил Паскал Паскалевски. И само едно бегло набројување тоа илустративно го потврдува: „Нова Македонка“, „Нов Грамос“, „Ковачка“, „Кита мома“, „Боркинка Јана“, „Паролен ответ“, „Марш на АФЖ“, „Егејски рејс“, поемата „Јас така те паметвам“, „Разделба“ и други. Сенародната борба на македонскиот народ за национални и социјални права и слободи, ги подразбира рамноправното место и улога, учество на жената во нив рамо до рамо со својот татко и маж, браќа, роднини и познати, со сите горди и непокорни мажи Македонци. Историјата со златни букви ќе запише недоброј нивни имиња како примери на чест и достоинство, на непокор македонски. Во песната „Кита мома“ опеана е животната приказна на девојката која во борбите со фашистите ги изгубила двајцата браќа, таткото издивнал во затвор и најпосле бил убиен и нејзиниот свршеник. Пред нивниот покој ветува дека храбро ќе влезе во борбата и ќе бара одмазда крв за крв во планините во кои некогаш со беговите се бореле нивните славни дедовци. И едно утро во рана пролет, додека сè одново се раѓало и возобновувало, фашистичкиот куршум смртно во градите ја погодува младата Кита. Луѓето и татковината се едно. Така и во претсмртната порака до својата мајка порачува: „Излези, мајко, на дворје,/ на дворје, мајко, на причек,/ широки порти отвори/ бели ми цвеќа донеси/ невеста, мајко, ти гредам/ в твојата куќа - црната,/ в црната мајко, земјата/ в земјата, мајко, родната/ скапа ни Македонија!/ Накити, мајко, друшките,/ моите, мајко, врснички,/ сè бели цвеќа, пролетни/ и пушки, мајко, на рамо,/ со песни нови бунтовни/ за нашта пролет народна,/ за нашта, мајко, слобода,/ Македонска Република,/ - мојата свадба, мајко ле!...“ Баладичниот тон и искуството од македонската народна поезија прават една секако успешна поетска творба на Паскалевски во која се опејува љубовта и жртвата за татковината, за слободата на својот народ, за вековните човечки идеали за слободата и иднината. Раѓањето и смртта низ поетските метафори добиваат силна уметничка вредност за стојностите и логиката на нераскинливата врска меѓу човекот и родната земја. Примеров е исто така, мошне впечатлив и за влијанието на усната поетска традиција, која била и омилена лектира на авторот, одразена покрај во оваа и уште во песните „Егеј, калешо моме“ и „Пандо Шиперков“. Низ една ваква поетска „раскажувачка“ постапка ја следиме и историјата за „Боркинка Јана“. Со својот Јане живееле сиромашно, но во слога и љубов, а немало поголемо богатство за нив од синовите

Младен и Пеце. „Но бура дојде над Македонија,/ и зазоре крвава зора на шир,/ Над неја ко орли, фашиските орди/ се фрлат и грачат во крвави шир“. Смртта зловештво се шири насекаде, сè станало пекол и тежок ропски синџир, а затворите биле преполни со луѓе. Се дигнало востание и меѓу првите бил Јане, во редовите на ДАГ. Децата и ги прибрале под туѓи и далечни стрели, судбината на мајките и децата од Егејска Македонија, која ја доживува и самиот поет, па останата сама и таа нарамила пушка и летната во борбата за милиот маж, за децата одвоени од мајчините преградки и за новиот народен општествен поредок.

Рефлексивните песни кои составуваат добар дел од поетското творештво на Паскалевски не се само негова лирска автобиографија, туку и записи од првостепено значење за неговите ставови и погледи за животот и човекот, политиката и творештвото, за реалните категории и за перспективите на човештвото оптоварено со многу историско минато, измами и илузии, национализам и шовинизам, најдобро почувствувани и на сопствена кожа. Елегијата „Сонот на мама“ допира како далечно ехо од минатото од една и далечната и туѓа земја од друга страна, во која сега поетот ги живее своите сиви деноноќија. Се присетува на првиот училишен ден кога мајка му во своите раце ја држела неговата мала рачичка и чувствувала како му тупка срцето и како брзо диши, и му зборувала за учителот и училиштето. И таму на завитокот, на крстопатот на животот, „во моето одлетување од твоето гнездо/ ти со поглед ми зазборува“. Со многу љубов и топлина, во нежноста на солзите кои несопирливо течеле по лицето се читале нејзините мечти да стане учител, лекар, честит работник, едноставно да стане корисен човек. Минати се многу години. Малото синче ојакнало и станало човек, формирало свое семејство и неговите деца сега се корисни луѓе, а тој човек постојано копнее по мајчината преградка и милиот мамин поглед. „И во својата тврда дланка/ твојата преморена рака да ја земам/ и во неа да ги ставам/ нежните рачиња на твоите внуци,/ кои никогаш не те видеа/ но те познаваат/ и те сакаат,/ во твојата рака да ставам/ букет сончеви зраци/ од нашата градина“. Прокудениот македонски Егеец далеку од родното огниште, со горчливо животно искуство, сонува и посакува одново да бликнат две солзи од мајчините очи и пак да влезе во татковиот дом. Широко да ги отвори вратите и прозорците за чист воздух и безгрижно сонце и од нејзините горчливи усни да чуе „добредојде“. Мајката и домашното огниште во песната „Копнеж“ ја варираат истата тема, но сега

љубовта е изразена кон заедничката мајка на еден народ, нивната татковина. Поетот насекаде ја гледа и сонува, зашто за неа и за нејзината нова мугра пролеал многу пот и крв. Тој е само еден од оние недоброј нејзини синови кои копале за нејзината зора и кои ѝ ја подариле и својата младост, и лист по лист ги пророниле своите цветови за да го пресретнат тој изгрев. И жедно се напиле од нејзините зраци по високите планински врвови на татковинската слава и непокор, таму каде што се соединувале легендата и чудото, се израмнувале мажественоста и храброста со безумието и суровоста на реалноста. „Копнееја задимените од барут наши гради/ и заиграа во тоа срце јуначко/ за средбата со сонцето/ - сонцето на премилата татковина!“ Неа девојките ја чуваат како нешто најмило во пазуви, момчињата во својата бујна крв ја таат, и ја открива поентата и трагедијата каква што слична и рамна на неа тешко ќе се најде во светот, дека „а на страниците од учебниците/ како среќна детелинка/ те чуваат/ децата - емигранти“.

Паскал Паскалевски најсурово и жестоко морал да ја понесе (не) одговорноста на своето време. Истакнат и потврден општественик и борец, познат писател и новинар, комунист и хуманист, без одговор одеднаш е исфрлен од животот. Во песната „До кога“ во миг на полно разочарување и осама директно се обраќа до своите други соборци: „До кога ќе бидам отфрлуван?“ Зарем нема да се најде ниту еден да ја возобнови згазената чест. И зарем нема среќниот ден да дојде и во неговиот страдален дом. Пред сите нив стои исправен, обесправен и рамен, „на нула рамен“. И нели секогаш бил во чекор со нив, и како сега одеднаж „загазил“ пред оние кои заеднички ги мразеле. Кој го исфрлил од стројот, од редовите во кои во бурите и зловремињата, во многуте битки бил и со душа и со тело и верен бил. И ете денеска го симнува превезот на страшното сомнение и пред нивниот молк и кукавичлук, „како син на славно поколение“, со чист и смел поглед и јасен животворен глас и го брка „последното сомнение“. Со своите црни нокти од честит црн труд забива во голите гради сега, како што некогаш со нив по цели деноноќија ги копал окопите во партизанската војна, тие нокти кои ја превртувале земјата и во неа го закопале и најмилиот убиен другар. Со нив ќе го откине срцето и ќе им го поднесе на своите другари како врв на верен идеал. Човекот и не би бил човек ако не верува во иднината и среќата. Така и оклеветениот и исклучен комунист од партијата, кому му се уништени и семејството и професијата, без жал и тага пред сопственото извадено срце кое сето болска како најчист

кристал, верува дека среќата ќе дојде токму денес и во неговиот страдалнички дом. Таа состојба е опеана и во стиховите „За човекот“. Во осама и тага се нижат деноноќијата, кога една ноќ од соседството ќе се одгласи плачот на бебето и во срцето ќе донесе нова и чудесна светлина. И кликнува: „Човекот брате! Сè за него треба,/ живот си за него поднеси дар!“. Хуманата димензија во човекот проговорува од потребата за новото кое исто така, доаѓа со страдање и маки, бара жртви, но бара и смело подадена рака. Па констатира дека ни една жртва не е попуста кога станува збор за народна борба, воспеана од многу поети, а пак народите за неа пеат дружно во хор. И во двете завршни строфи химнично се пее за хуманизмот, за пораката оти човекот на човек му е како брат на брат: „Брате, ти човекот воспевај, служи,/ нему, ти, свесните сили си дај,/ в светот ти создај браќа, о друже,/ - пеколот претвори в човешки рај!// Бессони ноќи ко ѓердан се нижат/ - Мисли за човекот, сестро и брат!/ Топи се за него в вулкан од грижи,/ за него измини стрмен, ти пат!“. Поетот не само што порачува, туку во нив како да се дефинира и самиот себе како поет. А тоа тој веќе го потврди и како човек и како творец низ осумдеценискиот трнлив и долг човечки и човечен пат.

Туѓите интереси и пропаганди не само што ја распарчиле територијата на Македонија, туку нејзиниот народ го изгониле од домашните огништа и татковите гробишта и го распрснале по сите страни од светот. Насловот на песната „Враговски ветрови“ нив ги симболизира во поетовата прокуда додека тие го брулат и го лулаат во пеколните лулки, но тврдокорноста на Македонецот е речиси несфатлива во сопствената утеха и порака: „мани по нашенски вака со рака,/ гајрет си направи на твојте маки“. Кога ќе те настигнат несреќите и како ќедери змии во мозок те јадат, не потклекнувај, туку впушти се како гемија во бурното море и вербата ќе ти биде светлина дури и во пеколот. Постојат ли некои напишани правила? Зашто третата строфа од песната е наша вистина и судба. „Нали си чедо македонско пусто,/ нали за маки си роден во светот.../ Пустиве маки во твојата уста/ в песни за борба и љубов се плетат“. Ќе се отвори широко срцето и стуните ќе викнат борбени ноти, ќе се соберат мајчински и татковски аманети и градите непокорно ќе се исправат пред бурите. Таков е тој човек; во љубовта сестра, во гневот ламја. Талкањата по светот дотежнале, оттука и револтот дека повеќе „По глуви порти“ поетот не сака да тропа и со тага да копа по спомените. Сè околу него е пустош. Ризикот го плаши, а тој е

неопходен во животот, а сè што ќе се роди во него умира уште истиот ден. Негова единствена желба е народната болка која што се таи во срцето да ја запише во песни. Паскалевски на одреден начин самиот себеси се одредува како народен пеец. Двете последни строфи од песната претставуваат негов нов поетски манифест: „В плач ели радост, во борба ел в мака,/ - народни чувства да воспеем сакам,/ сеедно в каков стил стар ели моден,/ - в мајчин да бидам, на скап јазик роден.// Нејќум во глуви јас порти да тропам,/ сакам во татковска земја да копам,/ - песни да запејам за Македонија!“

Војната и теророт ги одделиле мажот од жената, родителот од рожбите, најблиските поштук фатиле, немерливи далечни се вгнездиле меѓу едни и други, та ни абер да се чуе за најмилото, најскапото, единственото богатство на родната лоза. Елегијата „Гугучиче либе“ тажи по ранетото и претепано либе и прашува каде ли е сега тоа. И има ли можност да си прозбори, да попее и да поплаче на мајчиниот јазик, најмил и најскап во светот, забрануван и гонет, торможен и во затвори тешко окован. Стихови во кои мошне впечатливо и уверливо се пее за мајчиниот јазик не само како средство на препознавање и лична идентификација, туку и на опстојба и непокор, а низ денационализаторската и асимилаторска политика што така жестоко и единствена во светот ја применува „колевката на светската цивилизација“ нецивилизираната Грција. И одново се чека во балски фустан да дојде пролетта и во тажното и пусто секојдневие на самотникот, скитникот, на туѓинецот да му дари грст светлина. Двете строфи на песната „Мора ќе дојди“ се ново отворање на душата на прокудениот кој со право очекува празничниот ден да го исполни и неговиот двор. Приказната продолжува или само се преповторува и во песната „Грст татковска прст“. Во туѓина сè е туѓо; и воздухот, и водата, и лебот, и глетката. Пеејќи во прво лице поетот себеси се идентификува со задумано пиле кое се обидува да лета и во туѓина го живее својот живот клет. И така песната се престорува речење, тажење, смеата липсува во плач, а срцето е пустелија и ни збор нема за утеша. Мората продолжува во жедуваниот лет кон татковината, изгорува во сопствените огнови, и последните крикови порачуваат дека сака блажено да умре во преградките на родното небо и под ноќниот поглед на тивките ѕвезди. Но, ако и тоа не се збидне, поетот остава аманет: „Но ако судбината в тугина рекла/ да затворам очи, да замрзне крв/ и животот буен во земјата секне/ и стигне тој хран да стане за црв,// од твојата земја, Татковино сакам/ да посеат в гробот

ми, другари, грст,/ - да олекне земја, да олекне мака,/ зер олово тешка е туѓата прст!...”

„Егејски Македонец“ е глас на народот низ неговата идентификација на сопствените трагедии, но и повик кон светот да ги чуе вистините и тој свет заедно да тргне во освојување на утрешнината. Прогонет од домашното огниште и одделен од најмилите, Егејскиот Македонец се скита од врата до врата како куче, без леб и без вода, се губи на гурбет во туѓина, трага му нема во затвори. Истите отрови низ многу векови ги пиеле и нивните прадедовци, дедовци и татковци. Прабабите, мајките и сестрите бестрашно паднале во огинот извикувајќи „За Македонија, слободна!“ И така Македонецот скита по светот бос и гол, скинат и болен, тој роб е и „како човек најдолен“. А гради палати и куќи за други, го смукаат богататаши и големци, и тој само трпи и молчи и чека кога ќе биде уништен. Тој човек е како дрво без корен. Но поетот најдува сили и верба дека ќе чукне и неговиот час кога ќе го повика да земе ножови, пушки и бомби и да го срине од себе гнетот и срамот. Да се ослободи од ропството и сам да се избори за сопственото право на постоење и живот. Клетата судбина е насекаде по светот. Нејзината универзална, општочовечка димензија поетот ја воспева во многу песни: „Копнеж за братство“, „Ела брате...“, „Белојанис“, „Комунист“, „За БКП“, „На малиот батко Добри“, „Георги Димитров“, „Димитар Каљашки“ и други. „Копнеж за братство“ е песна која како балсам чудотворец ги лекува сите болки, та мислата доаѓа како пролетен здив, срцето се стоплува од чудни трпки и низ бури го изведува на мирен брег. А тој пат е: „За братство ми копнее душата везден/ на сегде ме мами на братството ек,/ народите в братство да тргнат ко еден/ в епохата нова - в атомниот век“. Така сите се фатени во братско оро. И какви ли сè не чуда би направил човекот и би открил нови богатства кога сите рамо до рамо би живееле и работеле чесно. Секако дека плакатното доминира и во оваа песна, но нејзината уверливост и вредност пак, имаат непореклива трајност како аргумент и документ од летописот на нивниот автор. Потврда на вистината дека авторот и неговото дело претставуваат неделива целина.

Паскал Паскалевски како поет почесто за исказ ја користел и формата на поемата. Значајно место во неговиот поетски опус имаат и неколкуте поеми: „Надпреварување“ со 502 стиха, „Писмо до браќа“ со 388 стиха, „Јас така те паметам“ со 222, „Битката за „Иван“ со 182 и „За демократија“ со 196 стиха. Не можел да му побегне на овој

епски вид на пеење кое му се наложува како неминовност од борбата за национално ослободување и утврдување на својата самобитност, во која и самиот е активен учесник и токму од таа негова позиција во добар дел и се развива и проблеснува неговата поетска дарба. „За демократија“ е јуначка поема со историска основа со повишен тон на раскажување. Тема на обработка е Граѓанската војна во Грција и учеството во неа рамо до рамо на Грци, Македонци, Власи, на младо и старо, на „цел потиснат народ“ кој како „разгневена луна“ се бори за своите човечки права и слободи. Народот ги претставува недоброј ликовите во неа воздигнати со татковинскиот идеал дека во таа борба ќе се роди новиот свет и нивната мечтаена народна и демократска Македонска Република. Во поемата „Јас така те паметам“ се јавуваат два лика низ чии животни врвици проследуваме повеќе децении од ропскиот живот на македонскиот човек. Испеана во прво лице, поетот се јавува и како раскажувач и како главен јунак - партизан во војната која беше тема и во поемата „За демократија“. Наспрема него е македонската мајка олицетворение на мајка и сестра, борец и јунак, либе и другар, симбол на премилата и единствена татковина Македонија. Низ нивните приказни се пресликуваат трагедиите и ужасите, соништата и копнежите, болестите и смртта, идеалите за национални и социјални права и слободи, како релевантен предизвик на севкупното поетско дело на Паскал Паскалевски, па оттука и изразот претставува богато компонирана целина низ една повишена епска распеаност и се остварува со богатство од изразни средства. Најизменично таа е реализирана со епски, лирски и драмски елементи. Борецот неа ја носи како најмил спомен, како аманет и утеха, потпора и сон, ја таи во срцето и со мислата за неа поаѓа во секоја нова битка. „На сегде те најдував/ прескапа моја:/ во корката лебец/ што с солзи го меси,/ го испече с здивој и/ превози с риск“. Таа е онаа мајка орлица која постојано бдее над своите мили чеда и заедно со нив лета во борбите и ги чува од клетата смрт. Кулминативниот епски миг е ороото среде село водено од мајката чија што шамија слободно се развиорила и ја гласи слободата. Во еден миг молкум и пристапува младиот партизан и ја соопштува жалната вест. „Ти разбра што синоќа/ син ти си уби/ во лутата борба,/ за Македонија/ тој загина херојски/ в нерамен бој!...“ Се скаменува мајчиното лице, пламени солзи бликнуваат од очи и одеднаш се надвива страшен вик. Се стаписува и ороото, сите гледаат во неа и бараат да го разберат потајниот бунт во неа. Но таа со натчовечка

сила и храброст го зема од рамото на младата партизанка оружјето и извикува: „Другари!/ то е за синот/ што в борбата падна/ ко народен борец,/ за нашата слобода/ в татковински кат!“ Се одгласува истрелот насекаде, а мајката херој одново го поведува орот со цврст машки чекор. Нејзиниот лик низ повторени лирски пасажи одново се јавува како радост и среќа на патот на борецот, блескоти во ноќта и со неа го остварува својот идеал. Зашто таа е мајка, сестра, верна другарка, таа е „Татковски кат“. Индивидуалното во оваа поема прераснува во колективно чувствување и меморирање. Во поетот борец обединети се сите партизани кои смело се борат и несебично своите животи ги вградуваат во светлата иднина на татковината, а во ликот на мајката се сите жени, и оние од фронтот и оние од позадината кои подготвуваат храна, облека, разнесуваат пошта, кријат партизани, најпосле во неа е персонифициран како најсвет идеал поимот на татковината. Така и темата обработена низ приказната за две личности, зрачи и значи тема од историјата и животот на еден народ.

Поемата „Писмо до браќа“ има посложена композиција. Таа е составена од увод, прва глава со пет пеења, втора глава со три пеења и третата глава со пет пеења. Комбинацијата на лирските, драмските и епските елементи како да поставува или се обидува тоа да го стори, и со користењето на повеќе видови версификација, римувани строфи, бели стихови и прекршени и неизедначени поетски целини. Уводот не воведува во времето и настаните кои се обработуваат во поемта. Родната земја милиот Егеј стенка под проклетството на фашистичката чизма. Варваринот коли и гори, селата и градовите се пламнати во оган до небо, со нож ги копа гробовите и ги растура татковите трла. Затворите се полни со старци, жени, со деца, проплакало сè живо и мртво. Страотни се сликите: „Волци диво по нас вијат,/ над нас гарвани се виткат,/ крв ни фашисти ја пијат/ в крв се капат, с крв се мијат“. Црн е Костур, пусти се селата на Лерин, Воден е во пожар целиот, во Гуменџе и Ениџе-Вардар занемела македонската песна, црно е сè и во Бер и Негуш, Сер и Драма. Намрштено е челото на славниот Егеј и писмото кое поетот го испраќа до своите браќа нема цел да им каже за нивните маки и страдања, и не бара милост и сочувство, туку им пишува за да им каже дека народот го зел оружјето и тргнал во сенародна борба. Слободата никој не ја дарува, туку тој со сопствена борба и со сопствени жртви сам ќе се избори за неа. Им пишува со единствена цел да им ги каже вистините и да им порача да бидат горди со него.

И гласно да ја искаже неговата верба дека не е далеку денот кога слободата ќе изгрее над татковината. Како лик се јавува народот на непокорениот Егеј, а настанот одново е клетата и измамничка Граѓанска војна во Грција.

Во првото пеење на глава прва, опеан е злосторникот Метаксас кој јава на црн коњ и низ темни облаци и страшни молњи насекаде сее само смрт. Во едната рака има сабја, а во другата му се огновите, затворите, смртта, „жива риба в усни пржи,/ лока народна ток крв“. Сверот без вера пустоши по Сер и Воден, Солун, Негуш и Драма, Гуменџе и Ениџе-Вардар, ја претворил Грција во драма. Второто кратко пеење само низ седум стихови ја открива смислата на таа грда слика во која злосторникот се напојува со народна крв. А тоа е „Слика/ - лика на фашизам,/ се разигруе див расизам,/ а се коси/ сè што носи/ име славно/ - славјанско“. Дека историјата само се повторува и дека земјата „мајка на човечката цивилизација“ Грција и денеска не мрднала ни чекор напред не бара ама баш никаков коментар. Таа вистина е конкретизирана во третото пеење. Македонецот има очи ништо не гледа, има уши ништо не слуша, јазик има нем е, тутун работи а пуши ѓубре. Тоа е неговата социјална положба. Но и тоа не е најлошото. Не смее да се види и да позборува со блиските и другарите, се плаши од сопствената сенка, дури и навечер кога дома ќе се прибере преморен, душманот го дебне во мракот и прилепен до неговиот дом прислушкува и сè гледа. И одеднаш се втурнува дома, тепа и крши, превртува и се заканува, баа глоба само затоа „зашто зборваш мајчин јазик“. Во четвртото пеење настапуваат „За македонци нови маченија/ сега започнаа в земјава цела“. Ги повикала камбаната и среде народот џандарот пцуе и се дери дека сите до еден сега по наредбата на Метаксас има да учат само „грчко учение,/ в сите македонски градој и села“. Петтото пеење го најавува доаѓањето на уште една нова и страшна војна.

Втората глава раскажува неколку поединечни животни судбини во виорот на војната. Преспанецот Доне, син на Мио Ушљо, две години веќе како е вратен од војна. Младата невеста му го родила и вториот син. Работел тој како и сите Македонци, работел дење и ноќе и од тоа немал никакво фајде. По трагата постојано му се џандарите, а пред него се отвориле сал црни патишта. Во второто пеење тема е животот на убавата Преспа која на џандарите сега им била нива за преорување и маки, а колективот е лик на еден напатен, понижен и обесправен народ. Наспрема прекрасната

природа, нејзините идилични слики, е народот и неговиот црн живот: „во убава Преспа, тој работен народ,/ што дење и ноќе се бори со рало,/ што планини-ниве и камења ора/ и пак да е гладен и страда за корка,/ тој народ што злато со шепите ваѓа/ и залак од уста зол шкембар му граби“. Третото пеење одново не враќа кон приказната на веќе познатиот лик Доне. Деноноќно низ бури, дождови и снегови по езеро со чунот тој ловел риби, како и неговите соселани, а црниот фашист и јада Спиро Станков малку му било што се собирал за себе, туку ги кодошел на грчките џандари кои ги сакал како родени браќа. Без око да му трепне ги праќал сиромашните рибари во затвор, та не ретко им ги земал и животите. Цел месец во затвор минал и Доне каде „и меса му кинеле/ му пиеле крв“. Таму се запознал со грчкиот работник Никос од Солун, чесен и здрав комунист. Тој му прозборел прв и му ги превил лутите рани. Му дал и леб и вода, му дал и кураж во борбата со клетите фашисти, нивни партиски непријатели. Тука се пренесува смислата и целта на класната борба во која Доне „Во тврдост е гранит/ - син на Македонија/ што в крепост се претвори/ на нивниот топ“. Само што се вратил в село, на пат го сретнал предавникот кој како божем жали застанал да го поздравува и да го попраша, а тој со поглед во срцето му зарил нож. Занемел лицемерот и злодејот, а потоа како поента го извлекува цитатот: „На погледот ножот пожестокото коле,/ од ножот на врагот во бојното поле!“.

Третата глава ја најавува војната. Во првото пеење таа се јавува без шминка, срам и маска во една грозна ноќ од Берлин, Токио и Рим. Зеснатиот свер ја фрла Европа во огин и кревајќи го својот крвав штик извикува: „На прогресот/ смрт!“. Неколките стихови од второто пеење ја бележат фашистичката орда која од југ и водена од некој друг лудак по име Дуче, преку Албанија влегува во Грција. Комунистичката партија на Грција го повикува народот на борба и тој гласно му се заканува на фашизмот дека ќе пливне земјата во крв, смрт и оган, но да мине преку неа нема, порачува третото пеење. Следното, четврто пеење химнично јавува дека на повикот од Партијата целиот народ се кренал на нога. Славејќи го комунистот, како еден од ликовите во поемата, петтото пеење го воздигнува на пиедесталот на легендата. Комунистот е прв во борбените редови, по затворите и логорите ја разбудува свеста меѓу луѓето за праведноста на борбата и потребата на жртвите за поубава и почовечка иднина. Воспевајќи настан од историјата на грчкиот народ, кој го тангира и Македонецот и тој за него е нова измама и трагедија, поетот универзалната димензија јасно ја назначува во

завршните стихови: „На чело на грчкиот народ/ на фронтот и тилот/ без милост,/ против фашистите,/ најсмело се борат/ комунистите!“.

Нагласеното присуство на реализам и изблик на чувства, врз основа на историјата како реален факт, поетот создава современа поема која може да се случува било каде во светот и нејзини јунаци се личности кои народот го предводат во освојување на нови вредности во цивилизацијата на човештвото. Историската димензија на комунизмот како филозофија и движење и на комунистот како активно и хумано човечко битие, во поемата „Писмо до браќа“ има свој соодветен и пригоден одглас и аргумент.

Поемата „Битката за „Иван“ е компонирана од осум пеења. И тематски и идејно се реализира низ повеќе значенски пластови, каква што е употребата на версификацијата. Филозофската мисла односно бесмисла на војната претставува своевиден успешен вовед со првото пеење од поемата. Во една ноќ остриот планински врв „Иван“ бил натопен со невина и дива крв. Во иста ноќ од двете страни со јарост и моќ се натпреварувале кој прв ќе се качи на него. Топлата крв бесмислено се прелеала и од грчкиот и од италијанскиот војник, таму на смрт „И обете страни/ на врвот си разбиле нос“. Децидно и низ конкретна случка поетот ја воспева сета бесмисла, апсурдност и парадоксалност на егзистенцијата низ чинот на војната како најголемо зло на човештвото, зло кое го измислило и го води самиот човек. Темата се варира и во второто пеење низ нагласката за бесмислата на војната и смртта. Слепи од омраза, немоќни пред сопствениот страв еден со друг без болка, жал и грев ги забиваат во себе штиковите, и во сопствената крв паѓаат неповратно на снегот. На таа омразена граница, симбол на делби и преселби, стигнале и вечно останале двајца млади војници, едниот Грк, другиот Италијанец, жртви на смртниот танец. А секаде наоколу се одгласува војната и сее смрт, третото пеење, се вишат роговите на најразлични челични оружја и земјата гори во големи огнови. „А врвот стрчал пак ко врв/ цел облеан во топла крв./ И кој најпосле стигнал таму прв?/ И кому му беше потребен тој врв?“ Четвртото пеење само ја открива завесата на крвавата драма зад која стојат Мусолини и Метаксас, кои се две лигави песни со исти содржини, но само се пеат на различен глас. Во петтото пеење се јавуваат повеќе ликови на еден географски простор, а поетот творечката тенденција филозофската сентенца да ја реализира низ поединечни и конкретни примери успешно ја заокружува низ нивните судбински исповеди. За Македонецот Доне и Дуче и Метаксас се исти фашисти, а било тоа

„бело куче - црно куче“, тие се фашисти и секогаш остануваат само тоа. Фашистичка каша е прашањето дали Корча во Албанија е грчки град? Со тага одговара стариот Албанец дека „Некем грк, а ни таљанец,/ в собствен остајте ни ал“. Окупаторот секаде и секогаш е крволочен свер, жесток непријател и безочен разбојник. Тоа е Балканот поделен и раскрварен од туѓи интереси и пропаганди, а народот нивна постојана жртва. Во шесттото пеење поетот одново не враќа во приказната на својот омилен јунак Доне. Тој во борбата е прв и бестрашен. Смртно ранет го спасува неговиот грчки другар со кого војуваат рамо до рамо. Јавнат на својот коњ Доне војува „В Костур, Лерин, Сер, и Воден/ песни пеел народ свои/ Гоце Делчев с таков подем/ народот го канил во бој“. Револуционерната традиција на македонскиот народ, неговата хумана и интернационалистичка димензија го имаат својот симбол во преспанецот Доне. А вилнее тој во поновите и безброј редови од народни борци, меѓу развиорените црвени воинствени знамиња, та и машко и женско, и старо и младо се кренало на нога за народни правдини. Хронолошки сторијата на Доне ја проследуваме и во седмото пеење. Тој излегува од болницата во Атина, каде што младиот доктор крвен непријател на Метаксас, му кажал дека Хитлер веќе влегол во војна со Европа, но му зборувал дека народот се одгласил и решително ќе ги брани својата земја и слобода, и одеднаш на улица среќава еден маж. Познат му е од некаде, но кој е тој!? Тоа е стариот другар Никос, прекален борец и сега е во првите бојни редови. Доне решително бара да му се придружи. Но тој му одговара дека ќе се врати дома, ќе собира оружје и верните браќа Македонци ќе ги поведе во борба. Гледаш, му вели, одново не повикува гласот на татковината. „Другарски си дале рака,/ срце стегна радост - жал,/ се згушнаа како браќа/ - другари в ист идеал“.

Гневот и отпорот на народот се одгласува насекаде. Додека се вози во трамвајот еден млад човек гласно извикува „Смрт на гнаските окупатори!“. На улица го сретнува млад книжар и по прашањето од каде е, го советува и самиот тој да се вклучи во редовите на Грчката Народно-ослободителна Војска. Тоа се двете секвенци во осмото пеење. И во завршното, деветтото пеење сета земја дигната е како вулкан и народот јуриша во борбите. Враќајќи се дома ја затекнува старата мајка во црнина. Таа жали за снаата која од бомба загинала во нивата, а внучето умрело пак од глад. И „Не остана дома Доне,/ грабна пушка и во час/ со орлите на Македонија/ летна с крила на ЕЛАС!“. Најобемната поема

„Натпреварување“ составена е од осум пеења. Нејзин јунак е обичниот работник кој со жената и децата гладува и стенка под немилосрдноста на црниот капитал. Не можејќи да го гледа новото ропство на капиталистите се крева во борба во која ќе треба да биде урнат гнилиот и стар општествен систем и на негово место да се изгради новиот и среќен свет за работниците. Во второто пеење предадена е дел од биографијата на главниот јунак. Тој е прекален борец кој веќе минал низ три војни и се борел на фронтите кинејќи го јаремот и распркувајќи го мракот на ропството и тиранијата. Во третото пеење се враќа дома како херој, но таму одново го чека војна. Противниците се познати „видело, срешту мрак“. А борбата е уште пожестока, иако таа овој пат се води без пушка, се впушта „во борба политичка“. На новиот фронт одново е во првите редови со паролата „Победата ни треба/ да биде/ сто на сто/ за фронтот и за Тито“. Прв душман и е и на домашната реакција. Обновата и изградбата на татковината којашто само излегла од војна се претвора во натпревар кој повеќе ќе изгради и придонесе за нејзината иднина, како тема во четвртото пеење. Се обновува земјата, се гради новиот и среќен живот, производството се натфрлува стопосто, и тој станува ударник. Сите во фабриката го знаат и го сакаат, насекаде сал неговото име се слави. И се носи ко молња, која убива сè старо и гнило, болно и поразно, тој е име на новото и чудесното. Во петтото пеење тој е пример по кој чекорат сè нови и нови борци и херои во нагорниот пат на трудбеничкиот полет. Метафорично во шесттото пеење низ топењето на мразовите и снеговите, и раѓањето на сонцето кое го гори гнилиот свет, во зеленилото на пролетта и цутот на дрвјата се раѓа гласот на новата песна од новиот живот. Милионите од ударници - херои маршираат и во седмото пеење во славен бој, и нивниот марш е песна за среќната иднина. И во завршното пеење ударникот „човек од мермер“ пресреќен гледа како милионите ја обновуваат и градат татковината и колку немерлива среќа и гордост ги исполнуваат нивните срца. Трудбеници и ударници се натпреваруваат меѓу себе. Младата држава расте и цути како најличен цвет. Црвените знамиња се веат во недогледните небесни просторства. Радоста пред него е море и со нови сили по себе ги повикува милионите со напред, напред, напред! Оваа поема како да произлегува од темите и мотивите на другите вакви творби на Паскал Паскалевски и во еден континуитет, како резултат на борбите за национални и социјални права и слободи на Македонија, нив ги заокружува низ темата за обновата и

изградбата на татковината, нејзиниот социјалистички расцут во кој револуционерниот ентузијазам се престорува во нова енергија за изградба и обнова од пустошот на војната, за освојување на нови човечки и хумани вредности, на новиот и среќен живот и иднина.

Поетскиот збор на Паскал Паскалевски се раѓа од сопственото животно искуство и тој се посведочува како самородна појава и резултат. Влијанијата како можна творечка процедура можат да се видат и од списокот на лектирата. Но секако дека најповеќе може и треба да се бараат во позитивното творечко влијание од духот на со векови создаваната македонска народна песна. И над сето тоа, поетскиот збор на Паскалевски е пред сè лирска историја за себе, за својот народ и татковината, лозунг и повик за борба, парола и агитка за изградба на иднината, опомена за злото и несреќите, ука и поука за добрината, љубовта и почитта меѓу луѓето, разбирањето и соработката меѓу државите. Таа се раѓа како директен резултат од потребата на денот, каков што резултат неговите претходници нè завештија низ примерите на даскалската или политичката литература, и потоа низ бурните години на новите војни и обновеното докажување и изборување на сопствениот ентитет и непокор. Учесник во тие настани, поетот нив како трајна трага ги оставил запишани со збор на белата хартија. Символично црното и белото преплатени во смислата на животот и опстојбата, на сите негови тежобности, маки и страдања, но и на сите негови убави иднински значења.

3.

Темата за Граѓанската војна во Грција и учеството на македонците во неа, како и сите измами и злоупотреби со кои тие минаа низ невидената човечка голгота, и доживеаја уште еден нов егзодус, се би рекле, знак на препознателност на расказите на Паскал Паскалевски објавени на страниците од повеќе весници и списанија, книги, зборници и алманаси, а еден помал дел останати непубликувани и во ракопис. Тоа се вкупно осумнаесет наслови, од кои неколку од нив ја имаат насоката како раскази за деца. Документарноста и во нив се евидентира како првостепена карактеристика, низ точно одбележување на личностите, настанот, времето и местото, до нивната би забележале репортерска улога на авторот кој се јавува како регистратор од местото на самиот настан. Инсистирајќи на историската веродостојност, авторот во голема мерка ги жртвувал можностите за уметничко естетско достоинство

на неговата проза. Патриотскиот долг на револуционерот само се пренел со пишаниот збор како моќно оружје за борба и за исказ на вистините во личноста на писателот. Не го спориме талентот на Паскалевски, но во мигот кога тој живеел и создавал, можеби и не можел да и побегне на задачата на денот, да ги слави борбата и потоа изградбата на татковината, така примарна задача и општествена функција би рекле, и на сета прва генерација современи македонски писатели. А во неа свое место и значење има и онаа малубројна творечка плејада од борци и творци кои крвареа и опстојуваа во раскинатиот дел од татковината именуван со Егејска Македонија и потоа мошне трагично расфрлан низ разни страни на светот. Македонскиот откорнатик ја има таа судбина со векови, судбината не ретко да остане подзаборавен во правот и темнината.

Расказот „Локвата“ претставува своевидна биографија на младиот Сотир кој уште на двегодишна возраст останал сирак и по мајка и по татко. При повлекувањето на Демократската армија на Мали-Мади во 1949 година, загинала мајка му Нада, а во пролетта на претходната година на Грамос во битките својот живот го оставил и татко му Томе. За него останала да се грижи баба му Гица, која кога имал девет години и таа починала. На училиште одел само една година, а потоа со стадото морал да го заработува сопственото парче леб. И доаѓајќи секојдневно на месноста „Локвата“ момчето ги обновува спомените и тие постојано во него отвораат нови рани и болки. „Тука, на „Локвата“, нејзиниот спомен со бескрајните приказни, добива крв, оживува. По патечките и бигорите, по карпите и копачите, по буките и дабовите, тој ги гледа трагите на прадедовците. Тој тргнува по нивните стапки и насекаде во ехото го дофаќа нивниот глас. По облаците што се одразуваат во „Локва“ тој се носи мислено во далечното минато. И каде не патува Сотир!“²²⁾ Се редат комити и војводи, битки и славни победи, колежи и палежи, многубројни жртви. Се одгласуваат кавал и гајда, симбол на македонската песна и непокор. Денот е втори август, денот е славниот Илинден. Што ли сè не му имаше раскажувано за таа крвава епопеја неговата мирна и мудра баба. Во синото небо се црвените барјаци и на нив илинденските знаци „Слобода или смрт“ На чело на колоната се Лазо Поптрајков, Лазо Москов, Васил Чакаларов, Мите Влаот, Пандо Клјашев и Поповски, и Гоце Делчев и Јане Сандански, и недогледна река од мажи и жени. Громко се огласува нивната песна: „...Не сакам богатства, не сакам пари,/ сал сакаме слобода и човешки правини!“. Во разговорите со нив тој

слуша какви големи јунаци биле дедо му и татко му, каква бестрашна јунакиња била и мајка му. И чудо, ете ги тие се јавуваат. Милина го исполнува телото, блескоти сè во него и околу него, а среќата му нема крај. Насмеана се јавува и баба Гица која ја одврзува и ја фрла црната шамија. Лавежот на верното куче Белко го враќа во реалноста. Побегнале три кози, па мора да потрча по нив. А и тој да се врати од длабокиот сон. Денот е Илинден, сонцето заоѓа зад Пелистер, со стадото се спушта кон селото, а горе се виши Грамос со својот врв Клефтис, местото каде што загина татко му.

Во расказот „Итрина“.²³⁾ авторот раскажува еден настан или поточно акција на борците од одредот на славниот командант Пандо Шиперков кои имале големи успеси на Вич, во септември 1946 година. Задачата е да се „исчисти“ кметот на село Поздивиште „тоа македонско куче, тој кодош што така ги мачи своите соселани“ та и крв проп्लукале од него. Христо Жабоната од село Брезник ја води акцијата. Не е потребна само сила, гласно зборува пред своите соборци, туку пред сè потребна ни е итрина. Да се заврши успешно задачата и да се вратат меѓу своите како што рекол народот ни лук јале, ни лук мирисале. Едни се облекуваат во бурандарски униформи и како заробен партизан го носат Јане од село Ошчима. Влегуваат во селото, луѓето се стекуваат како река одејќи на црква и со омраза гледаат како непријателот го води нивното чедо. Сред село го повикуваат да дојде кметот и да му го предаде заробеникот. Кметот не бил тука, но затоа пак веднаш дотрчал неговиот помошник и веднаш се нафрлил врз момчето со погрдни зборови и со тупаници. Исто куче како и кметот, чие име било спомнато за ликвидирање и во наредбата од командантот. Грмнува оружјето од Јане право во очите на шпионот, и порачува пред насобраните селани дека така ќе заврши секој народен душман и непријател. Селаните се израдувале и ветиле дека и на кметот ќе му ја пренесат пораката дека не го чека ништо подобро. Тројцата партизани се поздравиле со својот народ и брзо заминале назад. Наскоро дошла и потерата, и минофрлачите започнале да ги опсипуваат височинките на Мавер. Сонцето се искачило уште повисоко и на своите борци им го осветлувало и греело патот во новите народни акции. „Првите чекори“,²⁴⁾ го следи макотрпниот пат на десетина партизани во длабокиот снег, по завеаните патишта и студените и матни реки, низ гнездата и опасностите на непријателот, натоварени со тежок товар. Крцка снегот под нивните преморени и вкочанети нозе, завива студениот ветер, завиваат и сверовите, дебне можеби некаде непријателот, а

тие мора да стигнат пред да ги раздени на одреденото место. Тоа е малата и одбрана група која треба да го издава македонскиот весник. Новиот ден полека се раѓа, а тие стигнуваат на стрмниот пат за Бесфина. И таму ги чекаат нивните другари. „Здраво, Славе, билбил на нашата пролет“, поздравува авторот кој се јавува како еден од јунаците на расказот, симболично одредувајќи го доаѓањето и успешното извршување на задачата, од која ќе се роди нова пролет, ќе се јави првиот број на „нашиот македонски весник“. Расказот „Причек“ е лирска приказна за младата Доста, убавата преспанка и нејзините први младешки љубовни немири со Коте. На денот на првиот срамежлив бакнеж, вечерта кај баба Доста дошле да ја просат неговите стројници. И оттогаш минале две години. Ни месец не биле свршени, а клетите бурандари го побарале, та тој наместо да скапува по затворите, го фатил патот за шумата. Во борбата се кренал на нога целиот народ. Коте е партизан, а Доста дење ноќе работи во АФЖ и го жедува денот на слободата кога со својот мил маж ќе закуќи и ќе го издигнува своето семејство. И доаѓа денот на „Причек“,²⁵⁾ кога народот се слева по улиците да ги поздрават своите јунаци и да си посакаат што поскоро да им дојде слободата. Ја грабнала кошницата со јаболка и букет цвеќе, та потрчала и таа да ги пречека партизаните. Радоста нема крај. Во среќата на колективот, се остварува и среќата на младата невеста. Бара благослов од својата баба и таа заедно со Коте да оди „на Мали-Мади“ (каде) се води крвав бој. Бој на смрт и на живот. Бој за слобода“. Не само во поезијата, туку и во расказите на Паскал Паскалевски, жената се јавува не ретко како централна личност, таа е тема и мотив, таа е движечка сила во несопирливиот поход за освојување на националните и социјални права и слободи на Македонија.

Еден таков прекрасен лик е и оној на „Крводарителката“.²⁶⁾ Ленка од село Смрдеш е пресреќна што дала крв и со тоа го спасила животот на младиот борец Грк. Неговата благодарност и не била потребна, зашто тоа е долг, смета Ленка и ако затреба и на многумина други ќе им дарува од својата крв. „Ете што ти е нашата борба. грци и македонци, врзани со челично борбено братство се борат заеднички за слобода и демократија против општите непријатели. Два народи едно срце - гаранција за победата“. Во тој восхит за чудесните приказни кои ги доживува меѓу народот, писателот си спомнува и за зборовите на францускиот поет Базис изречени при неговата неодамнешна посета на Слободна Грција:

„Убаво е во вашата борба што македонците си ја леат крвта за слободата на Грција, а грците се жртвуваат за правата на македонскиот народ“. Историјата и таа нивна акција ја потврди како измама. Во расказот „Саботерите“,²⁷⁾ регистриран е еден настан на борците од Осумнаесеттата бригада на чело со нивниот славен командант Пандо Војната, кој вечерта на 25 април 1948 година, се префрлил од Вич на планината Синјачко. Се минира џадето по кое требало да мине колона со камиони и војници монархофашисти. Битката била краткотрајна, но вистински пекол. Само за триесетина минути биле уништени седум камиони и по џадето лежеле изгорени и убиени 140 монархофашистички офицери и војници. Нов исечок од тие бурни и крвави времиња е и расказот „Нити смртта...“.²⁸⁾ Една вечер во домот на Митреица доаѓа младиот партизан и ѝ носи поздрав од внуката Тронда. А таа веднаш го рапрашува дали можеби го видел и нејзиниот син Спиро, едно калешо, високо и плеќесто момче, исто така партизан на Грамос. И не може сите човек да ги знае,воздивнува домаќинката и го нуди да јаде. Ги колне бурандарите кои им ги запустиле домовите, донеле многу стравотии и насекаде сееле само смрт. И ја раскажува својата тажна приказна. Лани на Бигла и загинал синот Ѓорѓи, а малиот Транета и Германија ги однеле во Чешка, та берам за нив гајле да не бери. И му го дава нивното последно писмо, одново да им ги чуе убавите мили мајчини гласови. Останале во селото само старци и жени, и сите работеле за борбата. „Така треба, стрино. Особено ние македонците сè треба да дајме. Сè. Инаку, коренче нема да остане од нас. Бурандарите ќе не погинат со сè куќи, со сè деца...“, додава партизанот. Во нивниот разговор упаѓа Ѓорѓевица чие момче умрело пролетва, а двата сина заминале партизани, а таа пак неуморно раководи и работи со луѓето за борбата. „Ја пулиш каква е сува, ама умора не знае. По полето шета и плети за партизаните... А за неа чорапи си нема...“, зборува со восхит домаќинката. Нему му се придружуваат и размислувањата на дојденецот како последна порака од текстот: „Народ! Златен народ! Колку ја заслужи слободата! Од памтивек се бори... Но овој пат ќе ја добие слободата - ја добивме слободата. Не може веќе никој, никој да ни ја истргне од нашите коскини и намачени раце... Не, не, никој... Нити смртта!“. Изговарајќи ги овие зборови во прво лице остварена е авторската тенденција за живототворна уверливост на расказот како сведочење за нив од еден нивен современик и соборец.

Краткиот запис за „Катраница и Крмско“,²⁹⁾ е сведоштво од Велигден на 1943 година. Камбаната на селската црква заклепала

лудо и долго. Избезумени селаните истрчале од своите домови, но не да одат в црква, зашто точно знаеле дека тоа е гласот на германците и нивните соработници. Пеколот се симнал меѓу нив, а црниот ѓавол преорувал и се заканувал. Насекаде се убивало, селото пламнало во големи огнови. На светиот ден Великден двете села пливнале во крв. „700 невини жртви од Катраница и 700 од Крмско загинаа во еден ден“. Но ужасот на војната не е само во палежите и убивањата, тој станал етичка мерка и во секојдневието на луѓето. Една таква вредносна историографска слика претставуваат страниците ракопис „Табелки“.³⁰⁾ Дедо Доне оди по патот и постојано пред него се испречуваат разни табелки на грчки јазик. Минал многу години како печалбар во Америка, па го потсетуваат на тамошните слики кога црците не смееле да минат на страната од белците и да го загадат нивниот простор зашто ги имале „како подолни и од псите“. Ете сега и овие табелки укажуваат дека Македонците ја срамотат и валкаат културата на Грција само затоа што си зборуваат на својот мајчин јазик. „Мајчиниот ни јазик, со ништо нема да успеете да ни го искорените, си пошепна сам гласно. Зар турците целите 500 години не се мачеле да не потурчат?... Ништо, ништо нема да ви помогне... Не се гаси, то што не гасне! - викна со силен глас дедо Доне и стана да си оди, кога од заде го поздрави на македонски еден машки глас“. Народот комуницира меѓу себе со зборот на мајчиниот јазик, со првиот свој изговорен збор и со првата стапка пред сите замки на животот. Тоа што некогаш го правеле клетите Турци, сега истото тоа го прави не помал клетник по име Метаксас. Тие биле и умреле, како никогаш и да не биле. Но народот вечно останува да живее. „Абе магарето кога псојсва - вели една поговорка - повеќе клоца. И тие си го гледат крајот. Ќе се џендемосат од тука и ќе си останеме ние народот. И ќе си живееме заедно - македонци и грци - како што секогаш си живеевме. Чунки што не дели?“, одговара широката народна душа на дедо Доне на младиот маж. А тој само порачува да му ги пренесе неговите поздрави до Пецо, и загинал меѓу дрвјата. Утрото селото осамнало со пароли: „Да живее Илинден“, „Да живее братството и единството меѓу грчкиот и славјаномакедонскиот народ“, „Мир во Грција - мир во целиот свет“. Гласови на македонскиот непокор, на неговиот хуман и универзален дух кој вградил дел од себе и во борите и традициите на Грција.

„Зелената ракета“,³¹⁾ е нова грозоморна слика на Втората светска војна. Одглас од канибалските викотници во село Клисуре на 5 април 1944 година, кога хитлеровата орда продолжила да

чекори во топлата крв на 240 жртви на новата „проклета војна“. Имаат ли крај војните, и до кога човекот ќе биде само невина жртва!? Прашањата се море кое нема крај и кое никогаш нема да биде препливано. Записот за „Џиката“,³²⁾ нуди неколку миговни но уверливо регистрирани сверски злодела сторени во село Ајтос, Леринско, на 25 март 1944 година. Народниот борец Џиката тешко ранет, за да не падне во раце на фашистите со граната самиот си го одзема животот и оној на германецот што го гонел како да е пес. Бесни тие следниот ден го блокирале селото. Стравот секавично се разнел дури до пеленачињата. Го собрале народот сред село и почнале да ги читаат имињата од блиските, роднините и соселаните. Кое ново злосторство ќе го смислат? Та има ли село и куќа што тие не ја зацрниле? Ги собрале мажите и со камион ги однеле надвор од селото. „Таму едните ги натераа да гледаат, а другите започнаа да ги мачат со страшни инквизиции. Им сечеа меса, ги мушкаа со штиковите, безмилосно маваа по глава, по нозе и раце со железа и им ги кршеа коските. Повеќето од нив не издржаа и умреа од мачењето. Останатите ги пуштија да бегат низ нивето и стрелаа по нив со митролези“. Од тринаесет души, злосторот го преживеале само Вангел Попов и Коце Дрваров кои се вратиле во селото да раскажуваат за страшните маки. Тажна е животната приказна на Симе од расказот „Непокорени“.³³⁾ Во ќелијата на злогласниот Еди Куле до него допира само гласот на морето. Во долгите и тешки ноќи си припомнува за дедо му убиен од турците затоа што се дигнал против султанот, а татко му бил убиен од припадниците на Павлос Мелас три месеци пред тој да се роди во 1913 година. Се нижат војни, убивања, се множи смртта. Ете го и тој е жртва само затоа што сакал во Костур да прави македонско училиште. Утре заедно со уште четириесет другари ќе ги носат таму на судење. Погибијата во Костур ја преживува од причина што тој бил учесник и во Воденскиот процес, па таму ќе му биде одново судено, а смртната казна нема да му побегне. Оптимизмот, вербата во победата како да го диктираат и крајот на расказот. По пат камионот е нападат од партизаните и Симе е ослободен.

Скица од тие виорни денови претставува текстот „Калеми“.³⁴⁾ Во слободната Преспа започнале со работа македонските училишта, а народните учители пред себе ги имаат ненаситните ученичиња кои се радуваат што читаат и пишуваат на својот мајчин јазик. И кога во градот доаѓале партизаните, дечињата од нив барале моливи за да можат да пишуваат. А тогаш тие биле нешто најдрагоцено и најскапо,

нешто што ретко се наоѓало. Задачата на денот што веќе ја одредивме како творечка побуда на чинот за пишување, идеалите на комунизмот и социјализмот како етика, како свест и совест, како спротивставена идеологија на капитализмот, јасно е декларирана во завршните редови: „Но тогај се отвори штедрата и широкоградната преградка на солидарноста на новиот свет. Народните републики ги примиле децата на борците за новиот свет. Тие ги настаниле во најарните згради. Ги кладоа да се учат во најразлични училишта и им дадоа сè што е потребно за нивното најбезгрижно учење и растење. Тие им дадоа многу книги. Им дадоа тетратки и калемии за да ги пишат геројствата на своите татковци, за големата љубов кон слободата и татковината, за големата и вистинска мајка на угнетените и мали народи на светот - великиот Советски Сојуз. За мирот и Демократијата!...“ Вметнати реченици како агитка кои се вон од мотивите и темата на текстот. Записите за „Пионерот Толе“,³⁵⁾ ја имаат својата временска одредница во почетокот на 1947 година, кога малото дете одеднаш во партизанската борба како курир пораснува во голем човек, во борец за народни права и слободи. На тие мали херои им е посветен и расказот „Неразделни другари“.³⁶⁾ Тоа е своевидна бајка за македончето Иљо и гркчето Леонидас симболи од идеалите на борбата што ја водат двата братски народи против империјалистите и монархофашистите. Тие се постојано со партизаните, носат партизански капчиња и стануваат вистински јунаци со откривање и фаќање на двајцата шпиони кои се уфрлени во нивната средина.

Во расказот „Говедарката“,³⁷⁾ ја следиме судбината на Донка, по многу нешта идентична како онаа на Митреица од „Нити смртта...“. Мажот ѝ постојано бил следен, затворан и тепан, не можел глава да крене од кодоши, та со тешко срце заминал во Америка, а двете малолетни деца Циљо и Цветанка заедно со дванаесет илјади македонски дечиња заминале во народните републики да бидат спасени од пеколот. Останата сама таа станала говедарка, така да му биде корисна и на селото и на борбата која сè повеќе се разгорувала и редела победи. Но храбрата македонска жена сметала дека може и треба да даде повеќе. И еден ден на претседателот на Одборот му соопштува дека треба да си најде друга говедарка, зашто таа ќе замине кај партизаните, таму каде се градат бункери и се водат жестоки борби. Дали борбите имаат крај? Расказот „Сонот на Мице“,³⁸⁾ реализиран повеќе како репортерски запис, отстапува од темата на сите претходни наслови, но всушност

тој е нивно продолжение во новите времиња и услови кога одново се бијат не помалку тешки и сурови битки. Брачните другари Мице и Ката се стари и прекалени борци. Што сè не минало низ нивните глави, што сè не виделе и доживеале, кое ли зло не ги нападнало. И во деновите на слободата и изградбата на новата држава за која толку многу крвареле, стариот антифашист и борец Мице е обвинет дека е информбировец. Завршната сцена во која неговата жена Ката се одвојува од долгата редица пред продавницата и ѝ се сипува на офицерската жена чија што кошница е полна со сè и сешто, затоа што тие се некаква висока и заслужена категорија на граѓани, а народот е народ и местото му е во долгите редови во кои ништо и не добива, и двајцата се затворени. И додека дома сам е нивниот мал Јане, откако комшиите разбрале што се случило и успеале да провалат во нивниот дом и да го смират детето, од темните подруми на полицијата допреле страшните и болни крикови на жртвите на колачите Колишевски и Узуновски.

Најубавата прозна творба на Паскал Паскалевски секако е расказот „Динко“.³⁹⁾ Настанот се случува во едно македонско село за време на турското ропство, што ќе рече тематски се одвојува од другите негови прозни творби. Има развиена фабула, главниот лик е мошне суптилно обработен, раскажувачка постапка остварена низ еден реалистичен третман, со богат дијалог и поетски пасажи кои градат една хомогена прозна целина. Сè се збиднува во еден убав летен ден. Жената и ќерката заминуваат на нива, а тој со малото синче по нив не може да му се нарадува на својот наследник, иднината на семејната лоза и традиција и прави планови наскоро да си го крсти детето. По пат ќе го сретне итриот и расипан Ќосе и ќе му каже оти Мамуд-бег го вика веднаш да дојде кај него и да му ја поправи кочијата. Се расипало тркалото нешто, а тој пак сакал да оди во градот. Морал веднаш да појде по несаканиот Ќосето, зашто бегот не смее да се лути. Го сториш ли тоа, целиот живот ќе ти го уништи. И додека тој ја дотерувал кочијата, синчето одело, се препелкало низ дворот од бегот и кинело од цвеќињата. Едно време на чардакот излегол беговскиот мал син и со пушка право го погодило милото чедо на Динко. „Но во тој момент се чу остар истрел што ја замрзна, ја скамени таа прекрасна човечка слика: малиот крџо - Динковиот син - без да офне, без глас се повали на калдрмата на плеќи со лицето кон небото и со растворени малките рачички. Во десната рака тоа го стискаше маковиот пупунец и ликото трева. Во детските гради зејна широка рана од која бликна алена крв! Тоа

потрепери малце како риба на јадица и завчас стивна. Се отпушти... Усмевот на устата на Динко исчезна, како што угасна и животот на неговиот син. Во очите кои пред миг пливаа во љубов и сјај, налетна луда крв и искри на сверски гнев пламнаа во нив. Погледот му се устреми таму од каде се чу истрелот, таму од беговскиот чардак. Да, таму уште беше коравиот убиец со пушката во рака чија цевка уште чадеше...". Ване Косето со восхит го благословува колку голем стрелец бил малиот беговски син. Динко ја зграбува секирата и како птица летнува кон свирепиот убиец. На две го дели Косето, и додека нов куршум му се зарива во градите, како ранет и гневен лав и силно замавнува над главата од младото бегче, тоа проклето зло и поразија, и го распарчува. Со последни сили, очи преполнети од крвави солзи му се враќа на милото синче и во смртта да бидат еден до друг. Не стигна да си ја крсти рожбата. Се лади, како што е ладна таа, и умира со мислите: „Ех да можеше да стане! Би го запалил чифликот, би ги отепал сите негови луѓе, сите арамии, зулумџии и заптии, би се соединил со ајдуците и би го уништил султанскиот аскер, би ја ослободил својата намачена земја Македонија, за да заживее во неа слободен и среќен народот, за да се раѓаат, растат и среќни си играат малите деца, да гонат по ливаѓето пеперутки и да си берат цвеќиња... Да нема да ги убива вака за кеф... како што неговиот крџо... Да, крџо, некрстеното дете!... Но не, тој нема да го остави вака некрстено. Не! Па тоа е веќе крстено на дедо си Доне: „Доне, Доне, Македонче“.

Расказите на Паскал Паскалевски сведочат за авторовите заложби и на планот на прозата. Мотивски и тематски тие претставуваат надополнување на неговата поезија, драгоцен и значаен дел од севкупното творечко ангажирање на овој самоук автор, кој во заокружувањето на тоа дело е негова неделива составка. И секако потврда на неминовното творечко љубопитство и интерес кон можностите на пишаниот збор во што повеќе негови жанровски одредници. Би рекле дека вистинската и трајна вредност на писателскиот подвиг на овој автор токму и лежи во потребата тој да се искаже во поезија и проза, низ драмскиот дијалог, како собирач и афирматор на македонското фолклорно богатство, како ангажиран новинар и публицист. Во таа шареноликост од интереси и резултати како можност да се извлече и неговата книжевно-историска појава, но и да не се потценат уметничко-естетските вредности создавани во едно мошне тешко и ризично време на својот штотуку конституиран македонски литературен јазик. Или пак тоа

биле само желби и планови на Паскалевски! Временските дистанци веруваме дека и тоа наскоро ќе го разрешат. Зашто авторот низ своите испишани страници го остави својот аманет и сопствениот тестамент до идните и нови поколенија на Македонија. Тој сè што имаше да каже го изговори и изгоре во поимот на Македонија, останува сега да се случи возвратената почит и љубов кон него и неговото дело.

4.

Новинарско-публицистичката активност на Паскал Паскалевски се најавува и развива заедно и со неговата литературна дејност. Не само по времето кога нивните резултати се посведочуваат како книжевно-историска категорија, туку и во надополнувањето и проширувањето на темите и мотивите, и не ретко преплетувањето на уметничко-естетскиот зафат и резултат. Будното око на дневниот регистратор силно и би рекле дури импресивно се најавува и потврдува во времето на Граѓанската војна во Грција со излегувањето на македонските весници и списанија „Непокорен“, „Билтен“, „Единство“ и „Нова Македонка“. Потоа во годините на едно своевидно изгнанство во Полска пред сè низ македонскиот час на полското радио, сидните весници и на страниците на весникот „Демократ“. На поголем дел од нив тој е покренувач, уредник и ативен новинар. Најголемиот дел од тие текстови се објавени без потпис што ќе рече дека нема можност за нивна идентификација или под различни псевдоними, па она што самиот автор за жал, како исечок го сочувал и своерачно се потпишал под него до некаде може да ја заокружи оваа повеќедецениска преокупација на Паскалевски. Во сочуваната архива се наоѓаат повеќе писма со кои тој се обраќал до редакциите на некои весници во Бугарија испраќајќи им материјали за објавување, но малку што од сето тоа видело бел ден, од веќе сосема разбирливи причини. Како душа на издавачката дејност на „Непокорен“ и „Нова Елада“ ќе приреди и самиот ќе се јави како автор на одделни текстови во повеќе книги, зборници и алманаси.

Записот „Нашата печатница“⁴⁰⁾ во поднасловите содржи неколку информации. Едната од нив е дека него авторот го пишува „како расказ“ и другата дека е пишуван по повод втората годишнина од Демократската Армија на Грција. Овие страници имаат историско значење зашто се сведоштво од првостепен сведок и актер за настаните започнати во снеговитата и студена зима на јануари 1947

година, низ долгото пешачење по невреме и непријателски замки, носејќи ја техниката за партизанската печатница и подготовките за започнување на печатење на весникот „Непокорен“. Во таа група биле и Паскал Паскалевски и студентите Фоте Илковски и Наско Гитов членови на Централниот Агит-проп на Народно-ослободителниот фронт. Првиот број требало да излезе на меѓународниот празник на трудот Први мај. Со подоста податоци авторот опишува низа околности и детали во подготвувањето, печатењето, растурањето и функцијата на весникот среде народот во Костурско, Воденско и Леринско. Наскоро потоа во печатницата ќе се печатат списанието „Нова Македонка“ и „Билтен“, разни брошури, збирки со поезија и раскази со кои ќе се разнесуваат вистините за борбата и идеалите на македонскиот народ. Како централниот орган на НОФ весникот „Непокорен“ бил прифатен меѓу народот? Непосредно за тоа се оставени податоци во краткиот напис „Нашиот билтен“.⁴¹⁾ Партизаните и народот заедно и деноноќно на Вичо ги граделе бункерите и окопите пред жестокиот налет на непријателите, кога во нивните раце дошол нашиот „Билтен“. Го пречекале „со голема радост и ентузијазам“. И како можеш да не го сакаш генерал Маркос кој не само што не го забранил мајчиниот јазик, туку ги прибрал нивните дечиња да ги спаси од смрт и ги испратил по народните републики, а еве уште ѝ им дава можност по нашински да го читаат својот „Билтен“, коментираат жените. Тие го читале со љубов и само повторувале: „Еј мари мајкин јазик. Сè си разбираш...“ Зборот мајчин што свети како сонце и го топли срцето, ги отвора сите тајни и неможни патишта кон иднината и среќата. Во овој репортерски запис Паскалевски забележал еден миг мошне илустративен за местото и улогата на партизанската пропаганда. Кога младиот курир на девеесет годишниот Јован Буковски му го нуди билтенот тој одговара дека е неписмен и не се интересира за ништо. Чувствувајќи дека дедото не го разбрал, курирот потрчал по него и одново му го понудил со објаснување дека тој е напишан по нашински, по македонски. Од грбот го фрлил снопот на земја, со капата ја избришал потта по лицето и жедно се зачитал. Светнало неговото лице и се свртел со насолзени очи кон момчето. Клекнал сред гумното, ги кренал рацете кон небото и како молитва прошепнал: „Господи. Господи. Поможи му на партизаните да влезат во Костур. Да победат...“ Потоа седнал, не ги одвојувал очите од билтенот и радосно почнал да вика и да мавта со раце: „Ќе победиме. Ќе победиме!“. Овие две кратки репортерски

забележувања само ја потврдуваат традицијата на македонскиот револуционерен континуитет и посебно местото и значењето на пишаниот збор на мајчин македонски јазик, прашање на кое и идеологот на македонското свето дело Гоце Делчев му обрнувал посебно внимание и организираше посебна расправа токму на таа тема. Родниот збор кој како свест и совест ќе дојде до народот, како татковски аманет и завет и потоа како сознаена цел ќе се врати во куршуми и динамит против непријателите и туѓите пропаганди и интереси.

Паскалевски ќе остави неколку кратки, минијатурни белешки претопени низ лирски запис и развиен дијалог за одделни случки, акции, личности од сенародниот восхит и масовно учество во борбата на Демократската Армија. „Мајката“,⁴²⁾ Малина Марковска ќе ја изгуби својата ќерка Архонда во рацете на монархофашистите. Тврдокорната македонска мајка не пушти глас, само две крупни солзи ќе се стркалаат по нејзиното изгорено од сонцето лице, ќе ги стисне рацете во тупаница и ќе го запали во себе вулканот. И тргнала од куќа до куќа по селото. Требало да се прават бункери и окопи, да се земат лопати, копачи, секири и сите до еден на врвовите на Вич, зборувала пламено таа. Тука нема да стапнат монархофашистите, а крвта на милите чеда бара одмазда, се отворала душата на горделивата Македонка, мајката Малина Марковска. И по неа тргнале 130 мајки, татковци и баби да им помогнат на партизаните и себеси да се вградат во борбата за слобода и демократија. Народот е невиден јунак и во записот „Од тилот“.⁴³⁾ Новинарот е меѓу луѓето и разговара со нив. Мајсторот Крсте одговорен на ковачката работилница вели дека нема осумчасовно работно време. Се работи без прекин, се работи за народната власт и Демократската Армија. Седумнаесетгодишната Германија дошла да го замени болниот татко и на ден правела по 500 клинци. Како е тоа можно, кога еден стар и искусен мајстор едвај ли ќе извади 250 клинци. Постојана насмевка ѝ го красела убавото лице, а на прашањето кренала раменици и рекла дека борбата е борба и таа тоа го бара. Подолу сретнал една повозрасна жена од Костурските села која му кажала дека жените на ден месат и печат по пет фурни. А можете ли повеќе, прашал љубопитниот новинар. Ако затреба, не се двоумела таа, може и повеќе. Зарем можат да ги оставаат без леб своите деца кои се борат и гинат за народната слобода. Во тие импресивни слики се и флеш јавувањата „И старите ги трогна борбата“.⁴⁴⁾ Првата е онаа дека жените сега во бобрата ги

вршат и оние работи кои некогаш и не можеле да се замислат како такви. Тие сега биле судии, пољаци, советници во народните одбори, нивни претседатели и потпретседатели. На прашањето како тоа го извршува Дафина од село Оровник едноставно и мудро одговорила: „Та каква ти била таа работа: Претседател! Ете, ја вршам и здравје“. Двеста жени од село Желево работеле на бункерите и окопите, а други педесет пак доброволно ги пренесувале ранетите. Од истото село жените организирале секојдневно дежурства од по четири жени кои цела ноќ им помагале на куририте или самите извршувале курирски задачи, пречекувале и испраќале „прелазни лица“. И во третата флеш вест се јавува дека деведесет и две годишниот Никола Попилиев од село Желево доброволно со неколку свои соселани на седумдесет добици од едно до друго место пренеле жито за Демократската Армија.

Народот е нечуен и невиден херој. Тој е оној јунак во записот „Ќе јадиме фарина“,⁴⁵⁾ чии домови се празни, што се вели трн да фрлиш, нема што да се закачи. „Но таков дух ти има како наоколу му да не се води борба - туку свадба. Во него гори таква длабока вера во победата што во секој чекор се издава неговиот оптимизам.“ Целиот народ е во борбата со грчкиот монархофашизам и англоамериканските окупатори, и во неа дава сè. Така „поединечното геројство започна да преминува во масовно“. И новинарот точно известува колку оки жито е собрано од селата за Демократската Армија. А што ќе јаде цела година тој сиромав народ? За три до четири месеци леб ќе има, одговорил бодро Тодор, а потоа ќе се јаде фарина. Сега треба и мора да се победи, а потоа сè ќе биде. Приказната за „Георги слепиот“,⁴⁶⁾ и така како што е напишана подеднакво може да го најде своето место меѓу расказите на Паскалевски. Иако и овој текст останува на својата првична заложба, но со постапки и резултати на една поразвиена прозна целост од корпусот на овие кратки, но ефектни приказни, за малиот и обичен човек кој во сопственото секојдневие и низ човечките и човечни обврски во егзистенцијата израснува во вистински јунак. Слепиот продавач од малата трафика е донесен на суд и е обвинет дека е комунист и наместо да си го гледа сопственото слепило, тој зел да зборува за неправди. „Да, г-н судија, но преди сè, јас не сум ќор и немам кораилк. Јас сум просто слеп. А што се однесува до неправдите, бидејќи ги живеам, ги гледам поарно од тебе, кој што можеби имаш зрзала“. Пресудата е смртна казна. Како посебно одвоена целина следуваат последните редови коментар на

новинарот: „Георги и тогај гледаше. Тој го гледаше далеку солнцето на слободата, кое што се мачеше да изгрее низ меѓу тешките облаци на робството. Тој падна прв, исправен, со длабока вера во срцето, дека солнцето на слободата ќе изгрее и во неговата татковина, така светло и така сјајно и човешко...“ Записот „Бункери“, ⁴⁷⁾ не пренесува на врвовите на Вичо во првите борбени редови. Под постојаниот и жесток напад од оружјето на непријателот, македонските мајки и жени работат на бункерите и окопите, не се плашат од ништо, туку со смеа и верба во иднината и победата му пркосат на злото и војната, и на дело докажуваат како се живее и што е тоа да бидеш човек. Нов човек на иднината и слободата, убавината и демократијата. За нив ниту една жртва не е достапна и попушта, туку тоа е свет човечки долг.

Хронолошки потоа следуваат текстови за годините по војната. Во „Писмо од Ег(ејска) Македонија“, ⁴⁸⁾ авторот во прво лице пишува писмо до својот пријател во далечната и туѓа Австралија. Му соопштува дека овие денови минал по селата на Реката и Преспа. Насекаде пустош. Напуштените ниви се полни со трња, полето е пусто и само тука таму ќе видиш по него да шара некој осамен војник. Селата се мртви, ниту еден оцак не чади. Се тревјосале уличките и дворовите. Никаде не се слуша човечки глас. Едноставно ти иде да збудалиш. И така „не знам побратиме, пред мене ми се стемна светот. Ме фати жал. Ете, си реков, во какво дереце стигна трудот и маката на луѓето толку и толку години. На луѓето, кој што после зулумите и пожарите на турските башибузуци през илинденското востание, си ја изградија оваа сиромашна куќа, за да живеат во мир“. Минале и последната војна и остаавила страотен пустош зад себе. А пустошот во душата ја открива новата поразија кога македонците ги напуштале родните огништа и заминувале џенем далеку преку океаните, преку големите води и се губеле во Америка и Австралија. Длаби длабоко болката за Македонија низ новата прекуда на родните чеда и нејзиниот нов пустош. Заплакав пријателе, завршува во своето писмо авторот, неутешно заплакав и со мене плачеше самотното куче кое ме пресретна со страв. Формата на писмо да се соопштат пораките на човекот и новинарот е користена и во текстот „Писмо“. ⁴⁹⁾ Одговарајќи на писмото од другар му Тоде, авторот соопштува нови податоци за македонските преселби. „Исто така добивам писмо и од Марето од Скопје. Многу арни работи ни пиши. Многу арен живот живеат таму нашите бежанци. Полошо од тука во Грција... Нијде нема“. Ја работи старата

работа, алиштата му се скинати, на нозете нема чевли, а куќите по војната се или разурнати или зјапаат полупразни. Луѓето се преплашени, ретко ќе ги сретнеш, насекаде се меркаат само војници. „На многу места ќе најдиш табелки со надписи: „Забрането е да зборва на бугарски“, значи на македонски... Пред неколку дена, во леринските села се појавиле по стисовите паролите: „Да живее Илинден!“, „Македонците и грците, како и сите народи на светот сакаат мир. Да живее Виенскиот конгрес на народите за мир!“. Тема која авторот ја има обработено во расказот „Табелки“, како што е тоа случај и со записот „Нашата печатница“ преточен во расказот „Првите чекори“. Но му се смачило на народот, тој бара мир, мирот кој им смета само на фашистите. Во Виена требало да се соберат сите народи и да се зборува за мирот. „Некои од твоите селани велат, дека во Виена треба да оди Ристоица што ги загина двата синови во таљанската војна, а третиот во Грамос и што мажот и го убиле во Јура. Ристоица, која што си остана пуста кукаица црна, во црно облечена и шета по никое време низ селото и, вие и плачи... Ако неја ја видат на конгресот, на сите ќе им падни жал, ќе им заболи срцето и ќе ја проклинат војната. Сите порешително ќе се борат за мирот“. Европа беше и остана слепа и сурова за вистините и страдањата на Македонија, самобендисана таа не се обспрна кон неа, туку во огнот само дотури уште повеќе зла. Жените шепотат и прашуваат кога од затвор ќе им се вратат мажите, кога ќе им бидат вратени милите рожби. И зборуваат само за мирот. Мирот кој единствен ќе ги отвори куќите и срцата на луѓето.

Егејците се расфрлани на сите страни од светот. Тажни и самотни, оттуѓени и болникави во душата и во срцето, како школка затворени во себе. Со сите свои недосонувани соништа и копнежи, порази и болести, поразии и страдања, со неизлечиви рани и вечни крварења. Животот е радост и оптимизам. Таков ќе ви се стори кога ќе „Чујте го Симето“, ⁴⁹⁾ и она што тој шеговито го зборува гласно меѓу луѓето во кафеаната. Ние Егејците знаеме сè, вели тој, и зошто сега тие треба да учат. Тие кои ги дадоа славните браќа Кирил и Методиј, како тие сега да се мачат над букварот во алфаветскиот курс!? Нека слушнат и Вардарците, порачува, дека кај Егејецот е вродено чувството без да чита весници и книги, да ви каже сè што се случува по светот. И ете ја вистината: „Грците се политиканти. Само и само да не обидат во таква работа, ни го забранија мајчиниот ни јазик со закон“. Зборува и умува тој, а младото Егејче што се сопнало од него го прекорува: „Еј бате Симе, думата не ни е за Стариот Свет, али за

Новиот. А Новиот Свет, сака учење учење! Ја земи си го „Букварот“ и тргни во Аналфабетскиот курс и остај ги луѓето и кафињата на мир!...“ Авторовата поента се извлекува и низ пораките на македонскиот преродбеник и визионер Јордан Хаџи Константинов-Џинот дека само книгата и науката го водат човекот напред во иднината и убавината, а празните зборови остануваат во атарот на кафеаната, порачува Паскалевски. Егејците се тема и во записот „Очите на емигрантите“,⁵⁰⁾ пишуван за сиден весник. Таа информација ја дава и самиот автор: „еве, сидниот весник на Егејците кој има за цел да ја изрази душата и тежненијата на Емигрантите“. Психолозите истакнувале дека очите се огледало на душата, а пак поетите пеат дека душата на човекот може да се прочита од неговите очи, таму сè е напишано и нацртано. Тие очи ќе се најдат на сидниот весник, извадените очи како од трагедијата на Самуиловите војници од кои Вардарците, со многу горчина порачува авторот, ќе го состават мозаикот од вистината за душата и соништата на нивните браќа Егејци. Но таа горчина е уште поголема кон себеси. Очите најповеќе им се потребни на Егејците, дури ако можат да си набават и по повеќе пара очи, за да се види што поарно стварноста. Да се согледаат задачите што пред нив секојдневно се натрупуваат сè повеќе. Да се види новото и рамноправно да се учествува во неговата изградба „со браќата ни Вардарци“. Мудроста се открива во секој нов ред. Реченицата дека „Ние Егејците, кои ги испивме до дно сите чаши“ како да кажува сè од нив и за нив. Треба многу нешта да се учат од своите браќа, како што пак и тие многу нешто ќе научат од нив. Гледаат како секој ден тие сè повеќе ја градат татковината и таа станува сè поубава, но зошто ние не учествуваме во тоа, прашува. Зборови не се потребни, на прашањата кои ќе им бидат поставени тие треба да одговорат со факти, со „бело на црно“. И повикува дека сите емигранти го имаат татковинскиот долг да пишуваат и да соработуваат во нивниот сиден весник, зашто тој е израз на нивната душа и на нивниот живот.

Кратката репортажа „Кога марањата врие“,⁵¹⁾ го опишува тешкиот живот на тутунопроизводителите. Таа мака ја знаат само кутрите луѓе кои деноноќно во сите четири годишни времиња на годината го работат тутунот и како „жива офтика“ го внесуваат во своите тела. Работи и старо и мало, и машко и женско, домот го дише неговиот отров. Како илустрација на тој макотрпен живот ги дава Рациновите стихови од неговата песна „Тутуноберачите“. Сите овие елементи извонредно многу коинцидираат со прекрасните

репортажи за тутунарите на Антон Попов. И така постојано „през летните денови, кога марањата вуре на полето и каменот пука од жега, во македонските ниви, во Драмско и Серско, гледаш иљади луѓе по кошула, испотени, да горат во солнчевиот пламок, наведени од црни мугри до црна ноќ и, лист по лист да збират, лист по лист да нижат и, после лист по лист да го редат тутунот“. И кога ќе дојде време да се плати тутунот, да се вреднува трудот и маката, човекот добива само нови јадови. Тоа што го добил нема да му стигне да ги исплати направените долгови за него. А кутрите дечиња на кои тутунот им го краде детството пак ќе бидат голи и боси, гладни и болни. Кој е виновникот!? Таквите состојби стратешки ги диктира американскиот пазар. Затоа луѓето се дигнале и бараат да се отворат границите со Советскиот Сојуз и со народните републики, оттаму за возврат ќе добијат многу нешта кои тука ги немаат, а имаат основно значење за нивната бедна живеачка. Тутунот треба да се продава не таму каде што владее капиталот, туку таму каде што владеат народите. Сосема разбирливо дека поентата на репортажата произлегува од дневната задача на новинарот во пропаганда на комунистичката идеологија.

Репортажата „Септемврски спомени“,⁵² со нагласен лиризам открива мноштво детали од биографијата на Паскал Паскалевски. По дванаесет години одново со голема радост се враќа во Ќустендил, во чиј затвор минал дел од својата младост за време на Втората светска војна. На 8 и 9 септември 1944 година, со поддршка на народот започнува ослободувањето на затворениците Македонци, Бугари, Грци, Власи. Се прават напори да биде спасен и последниот човек. На плоштадот како река дотекува народот, ги поздравува и величи борците, сите заедно и сè радуваат на победата. Новото доаѓање во градот е безмерна среќа на спомените кога луѓето заедно се бореле против ропството и тиранијата, си помагале и верувале едни во други, верувале и ја сакале слободата и иднината на своите деца. Таквите настани градот Ќустендил и неговите жители на сите затвореници од многу земји и нации им станале толку блиски и мили, та ги чувствувале како свои родени. Репортажата „Недоразбирање?“⁵³ претставува еден чудесен хумористичен расказ, жанр кој не е својствен за творечките ангажмани на Паскалевски. Во оваа прилика треба да забележиме дека во неговата архива се сочувани повеќе хумористично-сатирични песни како неслучаен предизвик за овој негов текст. Со многу дух, луцидни описи и краток и ефектен дијалог предадена е таа неверојатна и

несекојдневна случка од возот, или како што забележува авторот „случки од возот“ како поднаслов на текстот. Доцнежки за на воз, низ една урнебесна трчаница и турканица по градот, во последен миг стигнува да се качи на возот за Своѓе. Преморен, најпосле во едно купе најдува слободно место. Седнува задоволен и се вдлабочува во читање на својата книга. Доаѓа младата и ѓаволеста убава кондуктерка, ах, колку чудесни зелени очи, воздивнува тој и ја гледа со возбуда. А таа непотребно сериозна и строга, како целиот свет свет да паднал врз неа. Го прекорува и наредува веднаш да го напушти купето кое било резервирано за жени. Ете тоа и го пишува дури, па ако е писмен би требало да го прочита предупредувањето. Точно така, иако одговара дека можеби не го знае перфект бугарскиот јазик, „но и мене ме фатија ѓаволите и ме совлада македонскиот инает“. Слушајќи ја расправијата околу нив се насобрале љубопитници. А тој пак дури сега забележал дека е сам меѓу жени, и тоа сè млади и убави, само една стара и дебела која ѓаволесто му намигнала. И му дала знак оти не треба да ја слуша кондуктерката. Сеирџиите дофрлуваат најразлични досетки и шеги. Ако дојде мајка со дете, одговара итро тој, а купето е точно за нив и резервирано, тој веднаш ќе и го отстапи своето место. Така како што се постапува насекаде, во автобусите и трамваите, човечки и кавалерски. Не можејќи да излезе на крај и земена од сите на подигравка, младата кондуктерка заминува заканувајќи се. Наскоро се вратила со еден стар и добродушен железничар. Љубопитниците продолжиле да дофрлуваат дека купето не треба да го напуши само тој, туку сите, зашто тоа е за мајки со деца, а можеби пак кондуктерката е машкомрзец. А тој неранимајкото само ја погледнал младата и преубава девојка чии очи бесно блескотеле и воздивнува: „колку беше убава“. Текст кој има првостепено значенско назначување на писателската дарба на Паскал Паскалевски, како призив од искуството на Чехов или Мопасан.

Записот „Мечта на народите“⁵⁴⁾ е дневничен бележник за одбележувањето на 72-та годишнина од раѓањето на големиот учител и водач на народите Јосиф Висарионович Сталин. Ден на возвратена почит и љубов од советските народи и на трудбениците од целиот свет. Со неговото име биле поврзани најубавите соништа и надежи на луѓето, нивните копнежи по иднината и слободата, мирот и демократијата. Неговото име „длабоко го таат во своите срца грчкиот и македонскиот народ. Тие со поголема вера и љубов денеска го имаат свртено својот поглед и мисла кон Сталин,

знаменосецот на мирот и заштитникот на сите мали народи. За нив е извесна топлата симпатија на Сталин кон ослободителната борба на грчкиот и македонскиот народ, како през хитлеровската окупација, така и през англоамериканската“. Тие народи живо ја следат неговата надворешна политика во заштита на малите и обесправени народи. Нивните честитки и благодарност стигнуваат од сите страни уште многу години да ги води во слобода и мир, во посрекен човечки живот. Социјалистичката изградба на татковината е тема во наредните текстови. За емигрантот татковина е земјата во која нашол скровиште Народна Република Полска. „Пролет во нашата земја“, ⁵⁵⁾ го слави годишното доба која насекаде е убава, но најубава е таму каде што луѓето целосно ги доживуваат нејзините радости, благодети, убавини. Во оваа пролет во премилата народна република сè цути и сè наоколу сведочи за творечка и радосна работа. Се градат нови згради, улици и булевари, мостови и плоштади, сè е еден чудесен букет од најубави цветови. Враќајќи се од изложбата „Грција во 1951“ потиштен е од сликите и сцените на гладот и сиромаштијата, немилосрдната борба за гола егзистенција прикажана на сликата на која една мајка седнала среде улица со пеленаче на градата да продава кибрити за да си го заработи парчето леб. Но, верува дека и во таа земја ќе дојде социјализмот кој на луѓето ќе им ги донесе слободата и среќата, лебот и радоста. Така и таа земја на древна култура ќе заживее човечки. Како што се живее тука во народната република во која луѓето купуваат цвеќе за да ги украсат своите домови или да им го подарат на најблиските. Текстот „Револуции“, ⁵⁶⁾ е дневна новинарска обврска како одговор на клеветите од страна на радиото „Гласот на Америка“ дека во Полска се случува голема револуција. Сето тоа е лага и провокација. Се случуваат револуции, но не со оружје и крвопролевање, туку со сенародната акција во обнова и изградба на својата народна република. Со песна и смеа народот ја гради разрушената и опустошена земја, и таа секојдневно никнува како најлично и најмирисно цвеќе. Се обновува „Стара Варшава“ иста како што била и пред војната. Никнува таа одново за среќа и радост на луѓето. Бригадите се натпреваруваат која повеќе ќе ја натфрли нормата и ќе го освои преодното знаме. Наближува празникот 22 јули и сите веруваат дека задачите ќе бидат успешно извршени. Зашто народот работи во едно големо и среќно оро за својата слободна татковина, за својата народна република, за конституцијата, во оро за новиот и среќен живот. Продолжение на овој химничен запис е текстот „Старо

Мјасто“,⁵⁷⁾ Тое е тој прекрасен плоштад како препознатлив и незаменлив знак и симбол на старата и убава Варшава. По војната тој одново се изградува и возобновува за слободната и среќна мисла на човекот. Како некогаш исти се улиците, дуќаните, кафеаните, покривите, истото сино небо за бескрајот на летот на копнежите и соништата. Таа мора да остане таква, онаа прекрасна Варшава која со голема љубов и почит ја опеале многу поети и им ја завештале на идните и нови поколенија на социјалистичка Полска.

Универзален е стремежот на народите во нивната борба против ропството и тиранијата, одразен и во нивното народно творештво создавано со векови. Паскалевски ќе се потврди не само како вреден собирач на тоа немерливо духовно богатство и како негов издавач, туку и како автор на одредени текстови од таа област. Еден од нив е „Македонските народни умотворби -допринос за братството и единството меѓу грчкиот и македонскиот народ“.⁵⁸⁾ Поводот и целта за овој текст се изнесени во првите редови: „Во својата борба против турското ропство, балканските народи секогаш биле солидарни. Нивната солидарност против обштиот непријател се изразуваше не само со помошта на оружје, пари, храна и подслон за бунтовничките групи. Но и во редовите на востанатите против турскиот јарем навлегуваа многубројни доброволци од разните неционалности на дадената земја“. Иако тој ја содржи и политиката на денот и времето како стратегија, таа е делотворна во барањето на заедничкото во човекот и неговиот живот во фолклорот што тој самиот со векови како дел од себе и негов најверен одраз го создава и се пренесува од колено на колено. Тоа заедништво авторот го илустрира со повеќе примери на народни песни од Егејска Македонија. Целосното цитирање на пет народни песни претставува најголемиот квалитет на текстот, чии варијанти даваат можност за проследување на темите и мотивите од народната поезија не само во својата, туку и во литературите на другите народи и држави. Песната има и своја животворна функција. „Денеска македонскиот народ од Егејска Македонија, повеќе од секој друг пат е сплотен со грчкиот народ, бидејќи заедно со него страда под окупацијата на американскиот империализам и ропството на атинскиот монархофашизам. Заедно со него страда во чужбина по американските фабрики и фарми, заедно со него се осакатува и умира далеку од својата татковина. Ете зошто денеска тој се сплотува уште повеќе заедно со грчкиот народ во редовите на

општонационалниот демократски фронт, за леб, мир, независност - за поарна иднина!“

Народната песна извира од најчистиот извор - човечката душа. Затоа таа е толку чиста и првична, прекрасна и неповторлива. Таква треба да остане и за секогаш, зашто сè друго е нејзина злоупотреба и манипулација.

Новинарско-публицистичкиот ангажман на Паскал Паскалевски не само што започнува во времето на Граѓанската војна во Грција и низ страниците на весниците и списанијата на НОФ, не само што го има квантитативниот притоа никако не запоставувајќи го неговиот вредносен влог, туку и најповеќе зборува и е своевиден тестамент за личноста и делото на неговиот пишувач. Целите и задачите на борбата, на татковинските завети тој децидно ќе ги нагласи во уводната статија на весникот „Непокорен“ насловена „Плодот на заедничката борба“.⁶⁰⁾ Започнува со непоколеблива констатација: „Значи нашиот народ, македонскиот, којшто со години сега стенка под тројното робство: економско, политичко и духовно денеска со Законодавните наредби на ДАГ навоѓа правина“. Тоа значи дека жртвите кои ги дал нашиот народ рамо до рамо со непокорниот и херојски народ за демократија во Грција, биле почитувани. Наскоро измамата ќе открие нова македонска голгота. И продолжува коментарот: „Нашиот народ верува дека една демократска влада в Грција - која што ја очекуе со нетрпение, и нема да се излаже во нејзиното очекување - нема да го пропушти најчовечкиот му идеал: припознавање на неговата рамноправност. Затоа тој со таква јарост се бореше за време првата окупација против нејниот окупатор. Затоа и денеска ја трпи тежината на борбата што монархофашизмот му ја наложи, со таква саможртвеност и героизам по затворите и островите на смртта, по полицијата и концлагерите и по планините со пушка в рака“. Останува вербата и како последна реченица: „И ќе биде плодот на заедничките борби и жртви на Грци и Македонци“. За тие цели на борбата пишува и во „За демократијата“.⁶¹⁾ Тоа се идеалите со кои се оди во борбата и во неа се вградува сопствениот само еднаш даден живот. Тоа вјерују авторот како порака го испишува во „Поздрав од ранетите“.⁶²⁾ Во пораката до Централниот Одбор на Народно-ослободителниот фронт стои: „Денеска, на дивниот Грамос, во решителната борба за Демократија, ние ранетите Македонци, ја празнуваме 45 историска година од илинденското востание. Пракајќи го нашиот поздрав до нашата борбена организација НОФ.

Ве уверуеме дека ќе ги продолжиме геројските традиции на Илинден, и ќе се бориме за остварување борбената програма на НОФ.

Верувајќи дека победата, припадлежи на грчкиот и македонскиот народ, ќе се фрлиме со устрем на крајното смажување на монархофашизмот, за ослободување на татковината.

- Да живее геројскиот Македонски народ.
- Да живее братството и единството меѓу грци и македонци.
- Да живее ДАГ. Маркос.
- Да живее Илинденското Востание. За ранетите македонци.

Пас. Паскалевски.”

Ликот и подвигот на борецот никогаш не треба да бидат заборавени. Тие не обврзуваат на постојана почит и љубов, на вредносен спомен за нив. Тие покажуваат како се сакаат својот народ и својата татковина, и како се умира за нив. „За света народна слобода“,⁶³⁾ е наслов на книгата посветена на „ликови на паднати народни борци“, како што стои во нејзиниот поднаслов, а во која се застапени 172 горди македонски синови и ќерки. Книгата е илустрирана и со повеќе цртежи портрети на одделни личности. Во нејзината подготовка и издавање свој ангажман има и Паскалевски кој е и автор на биографијата за Германија Пајкова.

5.

Потребата покрај сите други ангажмани Паскал Паскалевски да се обиде и во драматургијата, ја наметнале реалните околности во кои живеел и работел. Влегувајќи од една во друга битка, во виорот на темните и матни времиња и најразлични туѓи интереси и пропаганди, оддан на светото народно дело и работејќи среде широките народни маси, пишаниот збор за него претставувал моќно средство не само на комуникација, туку и на влијание. Работата со учителите и учениците, со народот низ курсевите, средби и разговори, приредби и други масовни манифестации, само по себе како да ја наметнале потребата од изразување, а тоа ќе рече и дејствување и низ дијалошката форма. Таа сознаена потреба ја потврдува уште во својата стихозбирка „Пролет над Егеј“ со „Паролен Ответ“, стр. 47-50. Самиот наслов во себе јасно ја открива авторовата тенденција. Конструкцијата на два самостојни зборови, кои никако ја немаат потребата на взаемно постоење, уште помалку дополнување или објаснување, децидно стиховите ги одредуваат

како политичка агитка. Првиот дел од насловот „паролен“ е одраз на партиската етика, на нејзината програма, целите и задачите кои јасно и гласно го бараат позитивниот одговор како „ответ“, вториот збор од насловот, и од поединецот и од колективот, од народните маси. Под насловот во заграда поетот го запишал и своето објаснување дека стихотворбата „Се рецитира со 4 лица. Првото лице е на сцената, а другите 3 лица се распрчкани меѓу публиката“. Првото лице на сцената е глас на партијата каде се упатени сите погледи внимателно се слушаат неговите пораки, со восхит му се аплаудира и одобрува. Стратегијата на партијата, тоа ќе рече и на власта, е секаде меѓу масите, односно со трите други лица кои поетот Паскалевски јавно ги поставува меѓу публиката. Тие ќе ја охрабруваат и поткренуваат, ќе ја поттикнуваат и предизвикуваат масата не само да го одобрува и да му се восхитува, туку и безрезервно да појде по патот на кој ја повикува нејзиниот водач.

Во 1952 година излегува од печат книгата „Пиеси“.⁶⁴⁾ На насловната корица со точна пагинација се дадени и насловите на трите драмски текстови „Скинатиот лозунг“, „Борбата продължува“ и „Орото на дедо Трајко“. Во долниот дел на корицата е знакот и податокот за „Издателство „Неа Елада“. И на внатрешната прва страница нема други податоци освен насловот на книгата и издавачот. На последната непагинирана страница по содржината, следуваат податоците дека таа „се печати во месец февруари 1952 година во 3000 тираж“. Од надворешната страница на задната корица долу, е информацијата дека нејзината цена е 1500 драхми. Никаде во книгата на нејзините 40 пагинирани страници и оние кои не се пагинирани, нема податок за авторот на текстот или било какви други информации. На корицата Паскалевски со сина боица забележал „Егейска Редакција“, и под неа со сино мастило оставил подоцна нов податок „N. 55“. Првиот го потврдува неговото авторство на драмските текстови, како што многу негови творби биле објавени без потпис или пак со најразлични псевдоними, а вториот податок е педантна евиденција на книгата во неговата домашна библиотека.

Првата пиеса „Скинатиот лозунг“ во две слики, претставува најобеман и најразвиен драмски обид на Паскал Паскалевски, кој ја исполнува половината од книгата, стр.3-22. Негови личности се млади луѓе од 15 до 18 годишна возраст, Македонци и Грци Паскал, Петрос, Никос, Маки, Георгис, Васко, Јанис, сите членови на ЕПОН, Иљо „македонски учител“, Георгијадис, одговорен во ЕВОП и Петров,

татко на Васко, главната личност во пиесата. Сцената не воведува во еден дом на млади, а настанот се случува во „предвечерието на годишнината на Илинденското востание“. Собата е изнакитена со пароли „Да живее Илинденското востание“ како на македонски, така и на грчки јазик. По ѕидовите висат портрети на Ленин, Сталин и Захариадис, а тука е и ѕидниот весник. Тема на разговорот е Васко, чие однесување е оценето како „скандалозно“ и со негативно значење среде младите. Кога тој се појавува на сцената и неговите другари сакаат да започнат дијалог и да побараат да се поправи, тој одново и сурово ги одбива од себе. До вчера беше најдобар другар и ученик, секогаш и секому спремен да помогне, а што сега се случува со него, се прашуваат. Потоа доаѓа и учителот Иљо кој внесува уште повеќе немир во младата душа, но и се открива како човек кој сее омраза и нетрпеливост меѓу македонците и грците. Таа тема е разговор на младинците во втората слика на пиесата. Тој што го прави тоа, констатираат, е наш голем душман. А искинатата парола на која пишуваше да живее Илинденското востание е постапка која најостро треба да биде осудена и казнета. И во тие разговори доаѓа таткото на Васко, стариот и прекален борец Петров. Се разговара за борбите и жртвите, но и за братството меѓу двата народи и за нивната светла и слободна иднина. Како јазол се разврзува приказната за Васко и тој признава дека ја скинал паролата, а на таа постапка директно го навеле зборовите на учителот „как ми греда да скина лозунгот и ќе видиш после што ќе стани тука...“ Токму тој непрестано му ја полнел главата да стане непријател на организацијата, на другарите и да работи против нив. Сите го исвиркуваат дезертерот и предавникот кој сее раздор меѓу нив, гласно извикувајќи дека во тоа нема да успее и од сите страни како завршница одекнуваат извици „братство-единство, еротите, братство-единство“. Пораката е јасно и тенденциозно истакната и во разврската, крајот на пиесата. Темите и идеите кои беа вообичаени во стихотворбата „Паролен Ответ“, сега во „Скинатиот лозунг“ се повторени и доразвиени во обидот за нивно драматуршко преточување. Таквата тенденција продолжува и во другите два драмски текста од книгата.

Втората пиеса во три слики „Борбата продолжува“, стр. 23-33, е нов исечок од историјата и борбата на македонскиот народ. Првата кратка сцена се случува на чардакот од селската куќа на батко Иљо кој со своите гости низ песна, јадење и пиене го празнуваат Илинден. Сите си го честитаат празникот и слободата. „И слободата

ќе дојде. Ќе пукни султанот, ќе тресни агата, ќе огреј слонцето на слободата“, зборува домаќинот. Трпе ги подзема неговите мисли и гласно истакнува дека „Баш вака ќе биди, но без да пукне пушка комитска, Султанот не пука. Пушката е крајот на Султаните и беговите“. Едногласното јавување на присутните е всушност глас на народот кој е решен да се бори до последен здив за своите права и слободи и точно знае дека само со сопствена борба и жртви може да го обезбеди и потврди својот национален и самостоен ентитет. Целиот народ е во својата организирана борба и со јасно поставените цели и задачи на нивната револуција. Потврда за тоа е доаѓањето на сцена на курирот кој соопштува дека носи писмо од организацијата. Батко Иљо го отвора писмото, чита и со пламнато лице соопштува: „Востание! востание, браќа македонци, востание, цел народ се крева на нога!... Турска, беговска крв се лее на секаде... ставајте браќа, ставајте!“. Немерлива радост и возбуда ги исполнува сите, бараат смрт на султанот, беговите и агите, на сцената со големо црвено знаме доаѓа Трповица и во еден здив одекнува лозунгот на македонското свето дело „Смрт или слобода“. Одинадвор се слушаат песни, истрели, мноштво гласови. И екнува песната: „Не сакаме богатство,/ не сакаме пари/ сал сакаме слобода/ човешки правини!“. Младинци со песна и развено црвено знаме доаѓаат на сцената марширајќи и пеејќи, извикувајќи „Смрт или слобода“ и сите се стопуваат во една голема колона која излегува на улица. На сцената останува само баба Иљовица и воздивнува: „Е-оц! ќе здивнеме и ние слободни от беговите и аги!...“

Втората сцена се одвива во една „селска преспанска соба“ околу чие огниште се дедо Трпо и баба Трповица, и со истакнати пароли „Да живее Илинден“, „Илинден 1903 - Илинден 1949“, што го одредува и времето на настаните и местото на нивното збиднување. Тема на нивниот разговор е Црна Македонија, борбата на македонскот и грчкиот народ за слобода и демократија, судирот меѓу Русија и Амеркиа, насекаде душмани и шпиони, та воздивнуваат дека „пишано ѝ било на Македонија маките секогаш да бидат со неа“. Меѓу нив е и уште еден непријател Тито со своите офицери и војници кој им зборувал: „бре будали, што се борите со грците, бре“. Доаѓа нова личност Насе, со кого се продолжува разговорот за титовските издајници. Подгонети од сите страни, тие не знаат каде да бегаат, дали во Албанија или во Југославија. Ни мртви кај Тито, во Југославија, туку заедно со целиот народ во Албанија. Во таа паника и бегство завршува втората слика. Истите личности се јавуваат и во

третата слика, во собата која ја красат портретите на Сталин и Захариадис и дијалозите кои се водат мошне развлечено и морализираат за предавниците, титовите агенти за кои се расправало на јавно општо заседание. Баба Трпевица и дедо Трпо разговараат за Митровски како змија во пазуви, шпион, црвец, таков е македонскиот ксмет, па за кучката Вера, да и се сотре името и оган да ја изгори. А не биле само тие, туку со нив биле многумина други. „Нашиот народ од векови не ќе види бел ден“, заклучува бабата. Застанува пред портретот на Сталин и се вкаменува. Се восхитува: „Кога го гледам ми става драго и сè заборавам: и болка, и гајле и сè. Тогај мислата ми лета далеку во родното село, кај нашите убави езера, полиња и планиње во нашите китни села. И така ми растат криља, ми се плни срцето со надежди, дека брго ќе се вратиме дома, во нашиот крај се подмладувам и ај ќе литнам“. Тој занес и измама, лична измама која се претвора во национална трагедија, ја прекинува доаѓањето на Насе и Тронда. Се обновува разговорот дека ако ги поделат со грчкиот народ, тоа значи да ги одвојат од целиот прогресивен свет, Советскиот Сојуз и од Сталин. Така, прифаќа дедо Трпо, разделени сите ќе не тепаат, моќта и силата се во заедништвото. Младите соопштуваат дека се земале, стапиле во брак, дека не само во борбата туку сега во фабриката одново станала ударничка и ги замолуваат заедно како едно семејство да одат на кино. Среќата нема крај. Последната парола како крај на пиесата ја исфрлува дедо Трпо, „А кога со браќата грци си ја ослободиме нашата земја, тогај пак ќе градиме и на кино ќе одиме и ќе се веселиме“.

Тематски пиесата се надоврзува и на претходните драмски обиди на Паскал Паскалевски, иако таа претставува најотворен и најжесток политички памфлет за Тито, во истовреме и таква пропаганда за борбата и единството под капата на Захариадис. Измамата и загубата се целосно на страната на Македонците. Она што претставува посебен квалитет на пиесата е користењето на македонското фолклорно богатство. Започнувањето со песна, како да го навестува дијалогското мошне добро користење пред сè на кратките фолклорни жанри, поговорките и пословиците, благословите и клетвите, подоцна потврдени како творечка ангажираност и со издавањето на книгата „Народни песни од Егејска Македонија“. Својата мала драмска тријада авторот ја заокружува со пиесата во две слики „Орото на дедо Трајко“, стр. 34-41. Просторот во кој се случува дејствието одново е едно македонско село. Во

првата слика го следиме разговорот за загриженоста на дедо Трајко и неговата жена Севда што сеуште дома не се вратила ќерката Ленка. Додека тие разговараат таа доаѓа и радосно соопштува дека им носи писмо од бате Пејко. Таткото и се обраќа „прочитај го писмото и кажи го на македонски език да го разбере и мајка ти“. Тој им соопштува дека сега е во десетиот баталјон на 110 единица, и од првите денови на декември учествуваат во операциите против италијанците на височините на Подградец. Со еден напад речиси ги разбиле непријателите. Кои успеале да побегнат побегнале, а другите ги фатиле како овци. Таткото се восхитува на храброста и успехите на младите борци. Синот уште ги известува дека научил оти брат му бил на централниот сектор кој војувал на височината на Трепешина. Домаќинот предлага да ги повикаат роднините и комшиите и заедно да се развеселат и да го прослават писмото кое им донесе толку убави новости. Гостите брзо пристигнуваат и се веселат. Гајдацијата ја започнува песната и сите ја прифаќаат. Токму во разгорот на веселбата одненадеж и грубо во собата упаѓаат началникот со двајца џандари. Викаат на грчки, се закануваат и претураат, на сила го врзуваат дедо Трајко и го однесуваат со себе.

Втората слика се случува во истата соба и со истите личности. Баба Севда работи низ куќа и „пее тихо стара македонска песна“, додека по чардакот се слушаат чекори. Таа знае, си доаѓа домаќинот, се враќа од бункерите на Демократската Армија, каде со радост одел како доброволец да им помага на „нашите деца“. Својата радост ѝ ја објаснува со тоа дека дознал оти децата биле околу нивните села и можеби ќе дојдат, дека Иљо бил офицер на ДАГ, а ќерката Ленка имала вод и служела во истиот баталјон. И додека тие го водат разговорот, од дворот се слушаат нови чекори. Доаѓаат партизаните. Синот Иљо вели дека се на минување и свратиле малку да ги видат. Гајдацијата му дофрла оти има зошто да се радува, зашто синот му е потпоручник, а ќерката водник. Во тој разговор од информацијата на дедо Трајко дознаваме дека големиот син јуначки загинал на албанскиот фронт и таму ги оставил коските во борбата со италијанските фашисти. Братството и единството заради кои како и да се пишувани сите три пиески од книгата, го документира гајдацијата. „Е, дедо Трајко што беше тогаа и што е сега! Слобода... Можиме како ни срце сака да пееме и да играме македонски песни и ора... И си ги пееме, и си ги играме кога ни срце сака... И заедно со нас ги пеат грците другари и другарки, како и ние ги пееме и играме нивните песни и ора. Слободата, мирот и

сожителството се вековни идеали на македонскиот народ, кој среде балканските држави и народи ја сака сопствената самостојност и државност како основен предуслов за пријателство, доверба и соработка меѓу народите. Тоа и се мотивите за нивно учество уште во една нова и пак туѓа војна.

При крајот на 1951 година Паскал Паскалевски доаѓа во Варшава и по директива на Комунистичката партија започнува да го уредува и води радио часот по македонски јазик. Како уредник, новинар и водител настојувал што повеќе да се чуе македонскиот збор и да се знаат вистините за Македонија. Од мноштвото професионални задачи во архивата сочувани се повеќе раскази за возрасни и деца, репортажи, коментари, осврти, есеи и два „радиоскеча“. Првиот „Избори“, два листа машинопис и во два примероци, на крајот од вториот лист го дава и податокот дека е напишан во „Варшава, ноември 1952 г.“. Вториот радиоскеч е озаглавен како „Нашата конституција“, еден лист машинопис. Листот е исполнет во целост со густо отчукан текст, та најверојатно не останало место да се забележи точната дата на неговото настанување. Тоа е корпусот драмски текстови на Паскал Паскалевски. Веднаш треба да се одбележи дека како уметничко-естетски труд тие немаат место и значење во тековите и резултатите на современата македонска литература. Тоа на нивниот автор му го обезбедуваат стиховите и расказите, неговата новинарско-публицистичка и фолклористичка дејност. Во таа широка и разновидна лепеза од животните и творечки врвици на Паскалевски, неговите драмски обиди остануваат само тоа и нив ги прошируваат како сознајба. Нивното пишување на македонски литературен јазик, кога тој се конституира и нормира, во туѓи простори и услови, заложбите на авторот ја добиваат највисоката смисла и вредност. Тој е потврда повеќе „дека пишаниот збор на македонски јазик и на македонски теми и мотиви претставува голем придонес во разбудувањето на националната македонска свест и осамостојувањето на националната македонска литература“.⁶⁵⁾ Само по себе тоа е доволно за подвиг. Јазикот како основно средство не само на изразување, туку и на препознавање, ја добива првичната и вредносна улога во случајот на овој автор, пред вредносната мерка на самото дело. Тоа ќе рече дека ја зголемува и неговата книжевно-историска појавност. Таа функција извонредно добро тој ја остварувал за време на Граѓанската војна во Грција, на слободната територија во Преспа, потоа во Полска, каде токму од неговите

стихотворби македонските деца не го забораваат и го учат својот мајчин македонски јазик, податоци кои никако не смеат да се одминат кога се зборува и пишува за Паскал Паскалевски. Дека најдобро и најuverливо секој автор може да се изразува на својот јазик, го потврдува и неговиот пример. Највредносното по книжевните мерила е најголемиот дел од неговото творештво создавано токму на македонски јазик, наспрема она по обем многу помало создавано на грчки и на бугарски јазик.

Си земавме за право пишувајќи за драмските зафатки на Паскалевски нив да ги именуваме како политички агитки обликувани во дијаложка форма. Се обидовме тоа и да го аргументираме,⁶⁶⁾ иако најчесто самите теми и идеи во текстовите тоа јасно го предочуваат, па дури и не бараат посебни коментари. Нивното пишување се јавува како задача на денот, на актуелната политичка состојба. Тоа ќе рече дека најчесто не претставуваат творечка побуда и потреба, туку се предизвикани од потребите, од целите и задачите на Партијата. Едноставно тие се партиска задача. Парола, повик, патоказ јавно упатен до народот преку весникот, книгата, и секако низ етерот на тогаш најмоќното информативно гласило радиото. Оттука и впечатокот дека тие како да се напишани во еден здив, не ретко на брзина, што го потврдуваат драмските дејствија кои се одвиваат на едно место, во ограничен простор, со одреден број на ликови, низ краток и секако активен општествен ангажман, најчесто изразен отворено и паролашки, без создавање на карактерни и цели личности и градење на драматуршките поставки. Напишани значи брзо и лесно, меѓу другото и како потреба за нивно јавно изведување, прикажување. Сосема сфатливо дека таквите побуди на преден план како релевантна творечка објава ја имаат декларативноста. Така се создаваат ликовите и дијалозите, драмските дејствија и конфликти, ако во вистинска смисла на зборот може да се каже така. Но притоа, посебно треба да се нагласи дека употребноста на јазикот ја добива својат полнозначност во гласно и јасно нагласената национална свест и совест, национална македонска припадност, која што е во потполна хармонија со идеолошката драмска нафатка кај Паскал Паскалевски. Покрај сите заблуди што потоа многу трагично за македонскиот народ ги потврдија третираните настани во пиесите, тие претставуваат и драгоцено пишано сведоштво за своето време, литератизирана историја, аргумент како непобитен факт и сега и овде наспрема би рекле историскиот фанатизам и шовинизам на Грција, и повеќе од

тоа фашизам, како нивен основен ментален предизвик во севкупноста на нивното егзистирање. Вистината и правдината понекогаш се забавуваат, но никогаш и не се забораваат. Дел од нив се личноста и делото на Паскал Паскалевски.

Меѓу другите бројни активности, секој миг го користел да запише нова народна песна, приказна или легенда. Подоцна, во слободниот дел од татковината, ќе му биде објавена книгата „Народни песни од Егејска Македонија“.⁶⁷⁾ Ќе останат и тие како непобитен факт за љубовта и приврзаноста кон татковината, како негова неуништлива трага и необорлив аргумент оти тој некогаш бил и постоел, создавал и векувал. На 128 страници од книгата, редоследно се поместени: обредни песни (1-23, го означува бројот на творбите), битови (24-42), љубовни (43-74), трудово-професионални (75-93), историски (94-110), револуционерни (134-152) и песни од антифашистичкиот отпор (153-188). И следуваат уште приказната „Света Јана“ (предание), костурски проколнувања, фалби, поговори, за светкавицата, разни реченици (125-128) стр. Таа негова работа посебно признание добива и во присуството на страниците од бележитата книга на Кирил Пенушлиски „Народната култура на Егејска Македонија“.⁶⁸⁾ Народните творби што ги објавува во оваа книга ги собирал во Преспанско и Костурско во периодот од 1947 до 1949 година. Таа претставува еден селективен избор од собирачката дејност на Паскалевски, што најдобро го илустрира податокот дека во неговата рхива се сочувани бројни листови машинопис на народни песни. Во своите спомени Ташко Белчев како што веќе видовме забележува дека книгата била објавена и во Романија. Нашите истражувања не го потврдија овој податок. Но точно е пак дека е издадена книга „Светли простори“ со поднаслов „(сборник народни песни и стихотворения)“.⁶⁹⁾ Но едно е насловот, нешто сосема друго е содржината на книгата. Редакцијата на „Македонски оддел“ при „Издателство „Неа Елада“ во својот краток увод именуван како „Неколку думи до читателот“ се обраќа со: „Македонскиот оддел на издателството „Неа Елада“ во стремежо да се допринеси за обогатванието на младата македонска поезија, реши да издаде тој мал сборник стихотворения на класически и современи представители на меѓународната револуционна поезија, како и неколку македонски и гръцки народни и револуционерни песни. Тој скроман сборник ќе биде една реална помош за нашите художествени колективи и особено за нашите младинци, кои пишат. Се надеваме, оти при едно второ издание издателството ќе има

возможност да обогати настоящио сборник со нови творби от нашата и меѓународната револуциона поезија“. Народната револуционерна песна е само мал вовед во оваа своевидна антологија подготвена од Паскалевски, што го открива и во нова димензија, зашто всушност таа е избор на уметничка социјална и револуционерна поезија. Книгата се појавува пред сè како потреба за младите и друштвата кои низ културно-уметнички програми дејствуваат меѓу народот, чии потреби ќе бидат повод и за драмските текстови на авторот. На последната страница дадени се уште податоците дека таа „се печати во декември/ 1952 г. во 3000 тираж“ и тоа е сè. За жал книгата не содржи други податоци кои поточно ќе ги одредат нејзините автори и издавачот.

Зборникот е поделен во повеќе поглавја. Првото е „Македонски народни песни“, стр. 7-13, во кое се застапени насловите: „Развивај, горо...“, „Арамия кукъ нема“, „Сирма войвода“ и „Отгоре идат“. Македонската литература продолжува со претставувањето на стихови од „Македонски поети“: Константин Миладинов, Рајко Жинзифов, Коста Рацин, Коле Неделковски, Мите Богоевски и Т. Пејков, стр. 15-49. Второто поглавје посветено на грчката литература донесува три народни песни и стихови од Костас Паламас, Јанис Рицос, Никос Папапериклис, К. Јанопулос, Менелаос Лудемис и Софија Мавроди-Пападаки. Руски и советски поети, како трето поглавје, ги претставуваат А. Пушкин, Владимир Мајаковски, Петар Крјученко и Андреј Малишко. Во делот на бугарски поети застапени се Иван Вазов, Христо Смирненски, Н. Вапцаров и Веселин Георгиев Андреев. Изборот српски поети ги опфаќа Јован Јовановиќ-Змај, албанските Алекс Чачи, турските Назим Хикмет, романските Марчеа Бреслашу, полските Адам Мицкиевич, чешкословачките Станислав Ноиман, унгарските Шандор Петефи, кинеските Мао Це Тунг и корејските Ли Цхан. Зборникот е само дел од уште една творечка активност како долгорочна хумана задача на приопштување, односно препејување и превод на поезија и проза од македонски, бугарски и грчки јазик, така создавајќи нови мостови на пријателство, доверба и соработка меѓу народите и државите. Негови препеви и преводи се расфрлани на страниците од повеќе весници и списанија, книги и зборници.

Книгата што сега му се нуди на прочит на македонскиот читател, под насловот на првата стихозбирка на Паскал Паскалевски „Пролет над Егеј“, претставува еден вид можна книга за личноста и делото на овој секако заслужен горд и непокорен

македонски син. Таа е избор од неговото богато творештво создавано во временски проток на повеќе од пет децении низ творечкиот предизвик на стихот, прозата, драмската литература, хуморот и сатирата, новинарско-пулицистичката дејност која не може а да не допре речиси до сите нејзини жанрови, препевот и преводот, собирањето и публикувањето на народната литература. Доаѓа таа во еден можен заокружен вид да ни го доближи и открие човекот и авторот кој целиот свој живот го минал под знакот на откорнатикот. Како да му било пишано постојано да живее и создава под мошне тешки, жестоки и никогаш благопријатни услови. Тој е еден од генерацијата на свои современици кои создаваа независно во распарчените и поробени делови на татковината, на Кочо Рацин, Коле Неделковски, Венко Марковски, Мите Богоевски и Ацо Караманов, на Никола Јонков Вапцаров, Антон Попов, Михаил Сматракалев, Ѓорѓи Абаџиев, Асен Шурдов-Ведров и Антон Великов-Беломорски, на Коле Симитчиев, Васко Караџа, Динко Козинаков, Ф. Пејков, Паскал Бандилов, К. Македонски, Ванчо Пљуковски и уште многу други, и уште многу други, од кои последните и речиси малку ни се познати. Нека бидат тие и идна обврска на македонската книжевна историја. Ете меѓу нив е и Паскал Паскалевски, човек и творец исполнет со единствената тема едноставно именувана со името на единствената татковина Македонија. Тоа се неговите идеи и идеали, неговата свест и совест, неговите соништа и копнежи, радости и таги оставени како трајна трага со моќта на пишаниот збор. На одговорноста пред пишаниот збор него му возвратил со својот мајчин збор, зборот на неговата прва воздишка и чекор, зборот на кој мисли и чувствува, најинтимно се радува и боледува. Зборот со кој денеска уште опстојува и се надева пишувајќи ја својата автобиографија, еден по многу нешта необичен роман за судбината на малиот човек и за сите негови премрежија и бури, но и за пролетта во душата пресувана како цвет од хербариум кој никогаш нема да згине. Оттука во таа простодушна македонска душичка не им замерувајте и на сите грешки, застранувања, заблуди, измами. Може ли човекот воопшто да го мине животот без нив!? И дали токму не во таа севкупност тој се препознава и се идентификува како човек. Така тој како аманет и ги остава сите тие недоброј испишани страници за почит и љубов, но и за разбирање и простување, за една нужна човечка возвратена мерка кон она што сме биле и сè што сме минале, и како ука и поука, и како трага за

еден човечки живот, една судбина, кратко и неповратно дадена секому од нас.

1. Ристо Киријазовски, *Народнооолободителниот фронт и другите организации на македонците од Егејска Македонија*, изд. Култура, Скопје, 1985, стр. 408. Да се види уште на стр. 222, 346, 351, 353.
2. Ташко Д. Белчев, *Бобата за запазување и развој на македонизмот надвор од границите на НРМ*, ракопис, Архив на Институтот за национална историја, Скопје, Сл.IV, 280, стр. 67-78.
3. Ташко Мамуровски, *Паскал Митревски и неговото време (1912-1978)*, изд. Институт за национална историја, Скопје, 1992, стр. 108, 221.
4. Ташко Мамуровски, *Светли ликови од Егејска Македонија (1945-1949)*, изд. НИО „Студенски збор“, Скопје, 1987, стр. 208-210.
5. Павле Раковски, *КП на Грција и Македонците*, (согледувања, размислувања, сознанија) изд. Македонска книга, Скопје, 1990, стр. 151.
6. *КПГ и македонското национално прашање*, избор, редакција, коментар и превод Д-р Ристо Киријазовски, изд. Архив на Македонија, Скопје, 1982, стр. 358.
7. Ристо Киријазовски, *Македонскиот печат во егејскиот дел на Македонија во текот на Граѓанската војна во Грција (1945-1949)*, Историја, Скопје, год. VIII, бр. 2, 1972, стр. 93-119.
8. Исто, стр. 101.
9. Т. Белчев, *Борбата за запазување...*, стр. 74. За истото види кај Р. Киријазовски, *Македонски национални институции во егејскиот дел на Македонија (1941-1961)*, изд. Институт за национална историја, Скопје, 1987, стр. 212.
10. П. Паскалевски, *Пролет над Егеј*, Изд. Агит-Проп, НОФ, Библиотека „Непокорен“, бр. 2, март 1949 г.
11. Од разговорите со Паскал Паскалевски, Софија, 20 и 22 април 1993.
12. Р. Киријазовски, *Македонскиот печат...*, стр.102.
13. *Народни песни од Егејска Македонија*, собрал Паскал Паскалевски, изд. Филозофски факултет на Универзитетот, Институт за македонски јазик, Скопје, 1959, стр. 128.
14. Р. Киријазовски, *Македонскиот печат...*, стр. 103.
15. На страниците од весникот „Демократ“, Паскал Паскалевски ќе објави повеќе прилози. Големiot критички текст „Недоносено, а и без име“ е одглас за книгата „Македонско народно творчество - народни песни“, год. II, бр. 94, 20, 21 и 22 април 1957, стр. 2, 4. Објавил шест стихотворби: „За човекот“, год. II, бр.95 (2116), 23 април 1957, стр. 2 (под секоја од нив ја запишал и датата на нивното пишување, така оваа стихотворба е испеана во Софија, 1957); „Нејкјум по глумите порти“, год.II. бр. 51 (2200), стр. 5, (Софија, 1957); „Скапо ми цвеќе“, год. II, бр. 36 (2185), 4 октомври 1957, стр. 4, (Софија, август 1957); „Гугуче...“, год. II, бр.40 (2189), 18 октомври 1957, стр. 6, (Софија, јули 1957); „Родна земја“, год. II, бр. 46 (2195), 8 ноември 1957, стр. 4, (Софија, август 1957); „Враговски ветрови“, год. II. бр.(2202), 29 ноември 1957, стр. 4 (Софија, 1957); податоците што ги остава авторот посведочуваат дека Паскал Паскалевски во текот на 1957 година, активно пишувал и објавувал стихови, за кои Ташко Белчев ќе забележи дека најубаво ги изразуваат неговата тага, болка и разочарување во новата и туѓа средина, во Бугарија.
16. Т. Белчев, *Борбата за запазување...* стр. 330-335.
17. Исто, стр. 182, 360.
18. Петре Наковски, *Македонски деца во Полска (1948-1968)*, (Политиколошка студија), изд. Млад борец, Скопје, 1987, стр. 214.
19. Исто, стр. 215.
20. Т. Мамуровски, *Светли ликови од Егејска Македонија*, стр. 210.
21. Во учебниците за македонските деца во Полска, Паскал Паскалевски ќе биде застапен со повеќе стихотворби и раскази, кои се потпишани со неговото име и презиме. Во Читанка за III одделение, Warszawa 1958, Panstwowe zaklady wydawnictw szkolnych, е објавена стихотворбата „Пролет“, стр. 161. Во читанката за IV одделение, Warszawa 1958, Panstwowe zaklady wydawnictw szkolnych, застапен е со стихотворбата „За демократија“, всушност објавени се 52 стиха од

истоимената поема, стр. 226-227. Со четири стихотворби е застапен во Читанка за 5 одделение. Warszawa 1959. Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych. „Кат мој роден“, стр. 6-7. „Носталгија“, стр. 11-12, „Ела брате...“, стр. 145-146, „Кита мома“, стр. 160-162. Во читанката е објавен и неговиот препев на стихотворбата „Плаќа јунакот нејке“ на грчкиот поет Никос Папапериклис, стр. 147. Шест стихотворби го претставуваат во Читанка за VI одделение, составиел: Коле Симитчиев, Warszawa 1958, Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych „Татковина“, стр. 3-4, „Егеј, калешо моме“, стр. 30-31, „Егејски рејс“, стр. 31-32, „Младински марш“, стр. 43-44, „Пандо Шиперков“, стр. 69-70, и „Белојанис“, стр. 77-79. Во *Примери од македонската литература* за VII одделение, составиле: К. Симитчиев и П. Шапкарев, Warszawa 1959, Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, објавени му се стихотворбите „Родна земја“, стр. 261, „Скапо ми цвеќе“, стр. 262 и „За човекот“, стр. 270-271, како и поемата „Јас така те паметвам“, стр. 263-269. Во *Примери од литературата за средните школи*, составил К. Симитчиев и П. Шапкарев, Warszawa, 1964, Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, застапен е со две стихотворби „Татковина“, стр. 107-108 и „Копнеж за братство“, стр. 108-109.

22. Паскал Паскалевски, Локвата, *Примери од Литературата за средните школи*, Составил К. Симитчиев и П. Шапкарев, Warszawa, 1964, Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, стр. 109-113.

23. Паскал Паскалевски, Итрина, расказ, машинопис, седум страници, од архивата на авторот.

24. Паскал Паскалевски, Првите чекори, машинопис, три страници, од архивата на авторот.

25. П. Паскалевски, Причек, Спомени и раскази од борбата, политички и литературни издания, 1961, стр. 241-245.

26. П. Паскалевски, Крводарителката, *Спомени и раскази од борбата*, политички и литературни издания, 1961, стр. 259-262.

27. Саботерите, (Расказ), Македонски раскази, Изд. „Неа Елада“, 1952, стр. 3-7.

28. П. Шаренко, Нити смртта..., *Непокорен*, 5 септември 1948.

29. Катраница и Кърмско, (Расказ), машинопис, една страница, од архивата на авторот.

30. Табелки, (Расказ), машинопис, две страници, од архивата на авторот.

31. Зелената ракета, (Расказ), машинопис, една страница, од архивата на авторот.

32. Джиката, (Расказ), машинопис, две страници, од архивата на авторот.

33. Непокорени, машинопис, четири страници, од архивата на авторот.

34. Калем, (детски расказ), машинопис, две страници, од архивата на авторот.

35. Пионерот Толе, (Детски расказ), машинопис, три страници, од архивата на авторот.

36. Неразделни другари, (Детски расказ), машинопис, пет страници, од архивата на авторот.

37. Говедарката, (Расказ), ракопис, портокалова тетратка, стр. 15-20, од архивата на авторот.

38. Сонот на Мице, (Расказ), ракопис, портокалова тетратка, стр. 1-6, од архивата на авторот.

39. Паскал Паскалевски, Динко, *Примери од македонската литература за VII одделение*, Составил К. Симитчиев и П. Шапкарев, Warszawa 1959, Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, стр. 255-260.

40. Нашата печатница, (Како расказ), ракопис, портокалова тетратка, стр. 7-10, од архивата на авторот.

41. П. Паскалевски, Нашиот билтен, *Непокорен*, год. II, бр. 14, 5 октомври 1948, стр. 3.

42. Величка, Мајката, *Нова Македонка*, бр. 6, септември 1948.

43. П. П., Од тилот, *Билтен*.

44. И старите ги трогна борбата, *Билтен*, бр. 4, 15 септември 1948 год. стр. 2.

45. Ке јадиме фарина, *Билтен*, бр. 3, 11 септември 1948 год. стр. 2.

46. Георги слепиот, (Фейлетон), Варшава јуни 1953 г. машинопис, две страници, текст за македонскиот час на полското радио, од архивата на авторот.

47. П. Паскалевски, Бункери..., *Непокорен*, год. II, бр. 14, 5 октомври 1948, стр. 3.

48. Писмо од Ег. Македонија, (Фейлетон) Варшава мај 1952 г. машинопис, една страница, текст за македонски час на полското радио, од архивата на авторот.

49. (П.П.), Чујте го Симето, машинопис, една страница, материјал за сиден весник, од архивата на авторот.

50. (П.П.), Очите на емигрантите, машинопис, една страница, материјал за сиден весник, од архивата на авторот.

51. Кога маранјата врие (Фейлетон), Варшава 1952 г., две страници машинопис текст за македонскиот час на полското радио, од архивата на авторот.

52. Паскал Паскалевски, Септемврски спомени, машинопис, три страници, од архивата на авторот.
53. Недоразумение? (Случки във влака), машинопис, две страници, од архивата на авторот.
54. Мечта на народите, (Коментарче), Варшава 21 декември 1951 г., машинопис, една страница, текст за македонскиот час на полското радио, од архивата на авторот.
55. Пролет во нашата земя, (Фейлетон), Варшава мај 1953 г., машинопис, две страници, текст за македонскиот час на полското радио, од архивата на авторот.
56. Революции, (Фейлетон), Варшава јули 1953 г., машинопис, две страници, текст за македонскиот час на полското радио, од архивата на авторот.
57. Старо място, (Фейлетон), Варшава јуни 195 г. машинопис, три страници, текст за македонскиот час на полското радио, од архивата на авторот.
58. Македонските народни умотворби-допринос за братството и единството меѓу грчкиот и македонскиот народ, (Очерк), машинопис, три страници, Варшава јануари 1953 г., текст за македонскиот час на полското радио, од архивата на авторот.
59. Паскал Паскалевски, Недоносено, а и без име, *Демократ*, 20, 21 и 22 април 1957, фул, 94, стр. 2-4.
60. Од другарот П. П., Плодот на заедничката борба, *Непокорен*, год. I, бр. 4, 10 септември, 1947 г. стр. 1-2.
61. За демократијата, Од др. П. Паскалевски, *Непокорен*, год. II, бр. 17, 10 декември 1948, стр. 2.62. Пас. Паскалевски, Поздрав од ранетите, *Непокорен*, год. 2, бр. 12, 23 август 1948, стр. 3.
63. За света народна слобода, *Ликови на паднати народни борци*, 1962, политички и литературни изданија, стр. 182-184.
64. Пиеси, Издателство „Неа Елада“, 1952.
65. Миодраг Друговац, *Македонската литература од Мисирков до Рацин*, изд. „Наша книга“, Скопје, 1986, стр. 281.
66. Васил Тоциновски, Драмските агитки на Паскал Паскалевски, *Театарски гласник*, Скопје, год. 19, бр. 41, мај 1995, стр. 148-156.
67. *Народни песни од Егејска Македонија*, собрал Паскал Паскалевски, изд. Филозофски факултет на Универзитетот, Институт за македонски јазик, Скопје, 1959, стр. 128.
68. Кирил Пенушлиски, *Народната култура на Егејска Македонија*, изд. Мисла, Скопје, 1992, стр. 50, 86, 91, 92, 93, 108, 109, 110, 113.
69. *Светли простори*, (Сборник народни песни и стихотворенија), Издателство „Неа Елада“, Македонски оддел, 1952, стр. 141.